

RIMSKE VILE NA HRVATSKIM OTOCIMA

Anđelović, Matea

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:103921>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-11**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

RIMSKE VILE NA HRVATSKIM OTOCIMA

Matea Anđelović

Mentor: Maja Zeman

Zagreb, 2022.

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Diplomski studij

RIMSKE VILE NA HRAVTSKIM OTOCIMA

Roman Villas on the Islands of Croatia

Diplomski rad

Matea Anđelović

Rad je pohranjen u: Knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
Rad sadrži: 86 stranica, 41 reprodukcija. Izvornik je na hrvatskom jeziku.
Ključne riječi: Jadran, villae maritimae, villae rusticae
Mentor: dr. sc. Maja Zeman, docentica, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ocjenjivači: dr. sc. Dino Milinović, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Dr. sc. Ana Milinković, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Datum prijave rada: 01.02.2021.
Datum predaje rada: _____
Datum obrane rada: _____
Ocjena: _____

SADRŽAJ:

1.		
UVOD.....		1
2. OPĆE POSTAVKE U ISTRAŽIVANJU RIMSKIH VILA – TERMINOLOGIJA, TIPOLOGIJA VILA, KRONOLOŠKE ODREDNICE.....		4
2.1. TERMINOLOGIJA VEZANA UZ POJAM „VILLA“.....		4
2.1.1. Antička značenja.....		5
2.1.2. Moderne interpretacije.....		6
3. RAZVOJ RIMSKIH BILA NA ISTOČNOJ OBALI JADRANA.....		15
3.1. GOSPODARSTVO RIMSKIH VILA.....		20
3.1.1. Poljodjelstvo.....		20
3.1.2. Pomorstvo.....		22
3.1.3. Ribarstvo.....		22
4. RIMSKE VILE NA HRVATSKIM OTOCIMA.....		23
4.1. OTOCI SJEVERNOG JADRANA.....		23
4.1.1. Brijunsko otočje.....		23
4.1.1.a. Lokalitet Kolci brdo – Monte Coliisi.....		25
4.1.1.b. Uvala Verige na Velom Brijunu.....		26
4.1.1.c. Uvala Madona na Velom Brijunu.....		32
4.1.1.d. Zaljev Sv. Nikole (Mikule) na Malom Brijunu.....		34
4.1.2. Otok Krk.....		35
4.1.2.a. Njivice.....		35
4.1.2.b. Cickini.....		35
4.1.3. Otok Rab.....		36
4.1.3.a. Rt Kaštelina.....		36
4.1.4. Otok Pag.....		38
4.1.5. Otok Lošinj.....		39
4.1.6. Otok Cres.....		39
4.2. OTOCI SREDNJEG JADRANA.....		40
4.2.1. Dugi otok.....		40
4.2.2. Kornati.....		41
4.2.3. Otok Ugljan.....		42
4.2.3.a. Gospodarska Gomila.....		43
4.2.3.b. Sutivan kod Mulina.....		44
4.2.4. Otok Murter.....		45
4.2.5. Otok Žirje.....		46
4.2.6. Otok Čiovo.....		46
4.2.7. Otok Šolta.....		46
4.2.8. Otok Brač.....		47
4.2.8.a. Mirje.....		47
4.2.8.b. Bol.....		48
4.2.8.c. Bunje.....		49
4.2.8.d. Lovrečina.....		51

4.3. OTOCI JUŽNOG JADRANA.....	52
4.3.1. Otok Hvar.....	52
4.3.1.a. Stari Grad.....	52
4.3.1.b. Dol.....	53
4.3.1.c. Jelsa.....	54
4.3.2. Pakleni otoci.....	54
4.3.2.a. Otok Sv. Klement kod Hvara.....	54
4.3.3. Otok Šćedro.....	56
4.3.4. Otok Vis.....	56
4.3.5. Otok Korčula.....	56
4.3.5.a. Vela Luka.....	57
4.3.5.b. Mišljak.....	57
4.3.5.c. Lumbarda.....	58
4.3.5.d. Uvala Kneža.....	58
4.3.5.e. Ostali tragovi rimskih vila na otoku Korčuli.....	58
4.3.6. Otok Majsan.....	59
4.3.7. Otok Mljet.....	60
4.3.7.a. Polače.....	60
4.3.8. Elafitsko otočje.....	63
4.3.8.a. Otok Koločep.....	63
4.3.8.b. Otok Šipan.....	63
4.3.9. Otok Lastovo.....	64
5. ZAKLJUČAK.....	66
6. POPIS REPRODUKCIJA.....	69
7. POPIS LITERATURE.....	71

SAŽETAK

Definicija pojma *villa* kompleksan je zadatak. Iako se, u usvojenim diskusijama definira kao gospodarsko ladanjski objekt. Građene su redovito na izabranim lokacijama, potpuno prilagođene krajoliku u pogodnim dubokim uvalama ili na povišenim položajima na brežuljku, sa širokim vizurama prema okolnom terenu i prilazima.

Rimljani su svojim vojnim intervencijama i prvom (229./228.g.pr.Kr.) i drugom (219.g.pr.Kr.) ilirskom ratu dobili prve pozicije na obalama Jadrana. Širenje rimske vlasti postupno je dovelo do uspostave Ilirika kao dijela upravnog i političkog sustava Rimskog Carstva. Julije Cezar dobio je status prokonzula Ilirika te je odmah počeo provoditi politiku romanizacije prostora dovođenjem rimskih činovnika te trgovaca u jadranska, odnosno primorska trgovačka središta. Romanizacijom Jadranskog područja došlo je do sve značajnijih i opsežnijih pothvata izgradnji rimskih vila i eksploatacije dobara.

Hrvatske otoke dijelimo na otoke sjevernog Jadrana, srednjeg Jadrana te južnog Jadrana. Na području rimske Istre i Dalmacije, odnosno Jadrana mnogo je ubiciranih lokacija vila, ali vrlo malo istraženih lokaliteta. Ova iznimno zanimljiva problematika iziskuje daljnja i detaljnija istraživanja u svrhu stvaranja sveopće slike stanja rimskih vila na otocima istočne obale Jadrana.

Ključne riječi: hrvatski otoci, Jadran, rimske villae

ABSTRACT

The definition of the term "villae" is a complex task. Although, in everyday adopted discussions it is defined as an economic country facility, „a farm“. They are built regularly in selected locations, fully adapted to the landscape in suitable deep coves or in elevated positions on the hill, with wide views of the surrounding terrain and driveways.

With their military interventions in the First (229/228 BC) and Second (219 BC) Illyrian war, Romans gained the first positions on the Adriatic coast. The expansion of Roman power gradually led to the establishment of Illyricum as part of the administrative and political system

of the Roman Empire. Julius Caesar received a status of proconsul of Illyricum and immediately began to pursue a policy of Romanization of the area by bringing Roman officials and merchants in the Adriatic starting a coastal trade. The Romanization of the Adriatic led to increasingly significant and extensive ventures in the construction of Roman villas and the exploitation of the conquered land.

The Croatian islands are divided into the islands of the northern Adriatic, the central Adriatic and the southern Adriatic. In the area of Roman Istria and Dalmatia, ie the Adriatic, there are many locations of villas, but very few of which are researched sites. This extremely interesting subject requires further and detailed research in order to create a general picture of the condition of Roman villas on islands of Eastern Adriatic.

Key words: Croatian islands, Adriatic, roman villas

1. UVOD

Ovome radu cilj je predstaviti i opisati jedan aspekt pojavnosti rimskih vila na prostoru današnje Hrvatske, specifično na otocima. Kako ističu T. Turković i M. Zeman: „*Rimskim vilama na istočnoj obali Jadrana bavili su se brojni autori, pri čemu su radovi mnogih postali nezaobilaznom literaturom i temeljem svakog njihovog današnjeg istraživanja i izučavanja.*“¹ Među tim, brojnim radovima, izdvajaju se oni koji daju nešto iscrpnije preglede primjera širih prostora istočne obale Jadrana, poput R. Matijašića, V. Begović Dvoržak i I. Dvoržak Schrunck te A. Kilić-Matić, a od nešto starijih autora u tom kontekstu potrebno je svakako istaknuti M. Suića, M. Zaninovića i I. Bojanovskog. U novije vrijeme, opsežniji pregled vila srednje Dalmacije, uz raspravu o etapama transformacija vila, daje M. Zeman, dok se tipologijom vila, osobito razdoblja kasne antike, bavio već spomenuti T. Turković. No, za razliku od navedenih, velik je broj autora i radova koji se zadržavaju na obradi tek nekolicine lokaliteta izdvojenih, manjih geografskih cjelina, dok su do prije desetljeća nedostajale i rasprave o razvoju arhitekture vila ili o vezama istočne obale Jadrana s drugim dijelovima Carstva, „*kao i suodnosa oblikovnih rješenja arhitekture vila i društveno-gospodarskih zbivanja.*“²

Kako istraženost lokaliteta vila nije dosegla svoj puni jek te nam kompletan uvid u građu nije niti moguć, tako su ovome radu istaknuti prije svega reprezentativniji i bolje istraženi primjeri lokaliteta hrvatskih otoka, dok su lokaliteti koje literatura bilježi tek na temelju pokretnih nalaza ili preliminarnog pregleda terena, a bez tragova arhitekture, izostavljeni. Lokaliteti su doneseni prema geografskom slijedu, prostiranju otoka duž obale - od sjevera prema jugu. Pojedini autori ističu kako arheologija otočnih i obalnih krajolika zahtijeva nužno multidisciplinarni pristup te primjenu suvremenih arheoloških metoda i teorija,³ pa se slijedom toga može činiti kako je tema ovoga rada, bez takvih istraživanja, oskudna te da ne bi mogla dati doprinos istraživanju. Ipak, pregled lokaliteta, s naglaskom na zajedničkim odlikama specifično otočkih imanja – vila - a zatim i na posebnim odlikama

¹ Turković T., Zeman M., Prilog poznavanju kasnoantičkih vila s područja provincije Dalmacije - slučaj vile u Strupniću kraj Livna, *Arc Adriatica* 1, 2011. str. 9. (Dalje u tekstu navedeno kao: Turković, Zeman 2011)

² Turković, Zeman 2011., str. 9.

³ Begović V., Schrunck I., Ugarković M., *Rimska vila u uvali Soline na otoku Sv. Klement kod Hvara: preliminarna analiza arhitekture prema geofizičkom istraživanju o sondiranju.*, u: *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 15-16., Zagreb 2013., str. 64. (Dalje u tekstu navedeno kao: Begović, Schrunck, Ugarković 2013)

pojedinih otočkih primjera, doprinosi svakoj budućoj raspravi o razvoju i tipologiji rimskih vila na cjelokupnom prostoru istočne obale Jadrana.

Kao što je već naglašeno, u radu će se obrađivati značajniji te u literaturi bolje obrađeni lokaliteti - oni sa zabilježenim i istraženim ostacima arhitekture, odnosno zidanih struktura očuvanih makar u temeljnoj zoni; lokaliteti za koje raspolažemo objavljenim tlocrtima ili barem skicama. Tek se na takvim primjerima može temeljiti bilo kakva rasprava o geografskoj rasprostranjenosti određenih tipova rimskih vila, odnosno arhitekturom i funkcijom specifičnih primjera, a zatim raspravljati i o njihovoj dataciji. U radu će se dijelom razmatrati i druga pitanja, kao što su ona raspodjele zemljišta i organizacije prostora otočkih imanja, pitanja upravljanja takvim imanjima, ali i prostiranja arhitektonskih kompleksa na imanjima (*pars urbana* i *pars rustica*),

Posebnost položaja koji je odabiran prilikom izgradnje kompleksa vila svakako nam ukazuje i na mogućnost kontinuiranog korištenja njihovih lokacija i u kasnijim razdobljima, što je još jedna pod-tema otvorena za razmatranje. To su često zaštićene uvale otoka, uz izvore pitke vode, s već uspostavljenom komunikacijom morskim prometnicama, nedaleko ili direktno uz obradive površine, a ponekad i zaštićeniji, skrovitiji predjeli ili čak uzvišene lokacije pogodne za obranu. Rana vojna i politička intervencija Rima na istočnoj obali Jadrana osigurala je dinamične promjene na ovom području. Istra pada 177. pr. Kr. pod Rimom te je u vrijeme Augusta uklopljena u X. Regiju - *Venetia et Histria*. Zbog svoga statusa, područje Istre imalo je i čvršće veze sa senatorskom aristokracijom Rima, što se posebno očituje u gradnji vila, koje već od 2.-1. st. pr. Kr. svoje uzore nalaze na Apeninskom poluotoku i prostoru Kampanije. Sljedeća etapa izgradnje karakteristično rimskih imanja na obali, a zatim i otocima, veže se uz vrijeme uspostave kolonija duž istočnojadranske obale. Limitacijom agera kolonija - *Col. Iul. Parentium*, *Col. Iul. Pola*, *Col. Iul. Iader*, *Col. Martia Iul Salona* i *Col. Eoidaurus*⁴ - dodjeljuje se zemljište rimskim kolonistima. U ageru – uz obradive površine, izvore vode, a često i *limites* centurija⁵ – podižu se stambeno-gospodarski objekti, koji se prvenstveno vežu uz proizvodnju ulja ili vina.

Pojedini otoci, smatra se, bili su također uklopljeni u kolonijske agere – poput Brača ili Šolte, koji su se ranije vezali uz ager Salone, ili otoka Ugljana i Pašmana, koji se smatraju

⁴ Suić, M., Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj jadranskoj obali, Zbornik instituta za historijske nauke u Zadru, 1995., str. 1-31. (Dalje u tekstu navedeno kao: Suić 1995)

⁵ Robert Matijašić, Ageri antičkih kolonija Pola i Parentium i njihova naseljenost od I. do III. Stoljeća, Zagreb, 1988.

dijelom agera kolonije u Zadru,⁶ a ostaci centurijacije vežu se i uz otok Pag.⁷ No, raspravlja se i o izdvojenosti pojedinih otoka, odnosno njihovoj pripadnosti državnom i/ili carskom zemljištu – što se prvenstveno odnosi na Brijunsko otočje, a zatim otoke južnog Jadrana (otok Mljet, ali i Korčula, a moguće i Elafitski otoci), ali i već spomenuti otok Brač, s obzirom na carske kamenolome.⁸ Na tim se otocima susreću i specifični tipovi stambenih i rezidencijalnih objekata – s porticima i istaknutim rizalitima - čiji se uzori traže na prostoru sjevernih provincija i koji se vežu uz kasnija razdoblja, kasnog Carstva i kasne antike.⁹ I dok se arhitektura vila prethodnih razdoblja – od 1. st. do polovice 2. st. – izučavala u kontekstu ladanjske ili agrikulturne djelatnosti, za spomenuta kasnija razdoblja ističe se prvenstveno funkcija nadziranja i upravljanja teritorijem, dok se pojedini arhitektonski elementi, u skladu s time, objašnjavaju kao izraz moći države, odnosno cara.¹⁰ Tipično tlocrtno razvedene komplekse, s peristilnim dvorištima i porticima (Verige), zamjenjuju tako zatvorene fasade koje svoje daleke uzore nalaze i u vojnoj arhitekturi (Polače, Mirje). No, kao što je navedeno, raspoložemo s vrlo malo dovoljno očuvanih ili istraženih primjera vila na hrvatskim otocima na temelju kojih bi se moglo raspravljati o tipologiji arhitekture, pa i promjenama arhitektonskog rješenja ili funkcije kroz stoljeća. Tek rijetki primjeri – poput vile u uvali Madona te Kašteline na otoku Rabu ili Mulina na otoku Ugljanu – govore o kasnijem utvrđivanju vila/imanja, odnosno izgradnji ranokršćanskih kompleksa na mjestu vila.¹¹ Brojniji su svakako lokaliteti s tek tragovima zidanih struktura, ostacima rimskih poljoprivrednih strojeva, koji bi ukazivali na poljodjelska imanja, a najbrojniji oni na kojima se rimske vile pretpostavljaju na temelju pokretnih nalaza – u prvom redu keramike.¹² Ovaj rad, bez pretenzije sveobuhvatnosti, naglasak postavlja na pregled rimskih vila hrvatskih

⁶ Kristina Jelinčić, *Topografija rustičnih vila na otoku Braču*, magistarski rad, Zagreb, 2005, 9; Mate Suić, *Zadarski otoci u antici*, u: *Zadarsko otočje: zbornik*, (ur.) Valentin Uranija, Zadar, 1974., 47-64.

⁷ B. Ilakovac, *Limitacija agera rimske Kiše na otoku Pagu*, *VAMZ*, 3.s., XXX-XXXI 69-82 (1997-1998)

⁸ T. Turković, *The Late Antique "Palace" in Polače Bay (Mljet) - Tetrarchic "Palace"?*, *Hortus artium medievalium : journal of the International Research Center for Late Antiquity and Middle Ages*, 17 (2011), 211-233; M. Zeman, *Elafitsko otočje u antici i kasnoj antici*, u: *Spomenici otoka Lopuda od antike do srednjeg vijeka*, Ivana Tomas, Zagreb, 2017, 11-34.; V. Kovačić, *Kasnoantička vila s portikom na Mirju kod Postira*, *Klesarstvo i graditeljstvo*, Vol. XXI No. 3-4, 2010., 25-37.

⁹ Isto

¹⁰ Isto.

¹¹ M. Suić, *Arheološka istraživanja u Mulinama na otoku Ugljanu*, *Ljetopis JAZU*, Zagreb 1957; Š. Mlakar, *Fortifikacijska arhitektura na otoku Brioni, Bizantski kastrum*, u: *Histria Archeologica* 6-7, Pula 1976., str. 5-49; M. Jurković, G. P. Brogiolo, T. Turković, Tin, A. Chavarria Arnau, I. Marić, *Kašteline na otoku Rabu - od rimske vile do ranobizantske utvrde*, *Rapski zbornik* II, Andrić, Josip, Lončarić, Robert (ur.), Rab, 2014. str. 1-14

¹² V. ovdje Katalog te radove koji donose opsežniji pregled lokaliteta, i otoka, koji se vežu uz rimske vile: K. Jelinčić, *Topografija rustičnih vila na otoku Braču*, magistarski rad, Zagreb, 2005; M. Zeman, *Transformacije rimskih „vila“ na prostoru srednje Dalmacije u kasnoj antici i ranom srednjem vijeku*, doktorska disertacija, Zagreb, 2014.

otoka, dijelom i kako bi se skrenula pozornost na potrebu istraživanja upravo otočkih lokaliteta te ipak dobio korpus, za sada relevantnih primjera.

2. OPĆE POSTAVKE U ISTRAŽIVANJU RIMSKIH VILA – TERMINOLOGIJA, TIPOLOGIJA VILA, KRONOLOŠKE ODREDNICE

2.1. TERMINOLOGIJA VEZANA UZ POJAM „VILLA“

Sam pojam „*villa*“ imao je višestruko značenje. Samo značenje pojma već je zaokupljalo antičke autore, poput Katona i Varona, a i u suvremenoj historiografiji nastavlja se rasprava o tome na koji bi se tip građevina sve pojam mogao primijeniti.¹³

Prema nekim tumačenjima, izvorno bi se pojam „*villa*“ mogao prevesti kao „farma“, no kada bismo prihvatili samo takvo značenje, ograničili bismo istraživanje fenomena na uži broj primjera, zanemarujući središnju ulogu vile u kulturnim životu i težnjama rimske elite za aktivnim odmorom u izvangradskom pejzažu.¹⁴ U svojoj knjizi „*De agricultura*“ iz 160. pr. Kr., Katon je dao moralno ugodnu sliku onoga što danas tumačimo kao „vila rustika“ - jednostavno opremljeno imanje, okrenuto poljoprivredi. Scipije Afrički jedna je od poznatih povijesnih osoba za koje znamo da se povukao, odnosno, umirovio u svojoj „seoskoj“ vili, na svom seoskom imanju. I imanje i građevinu nazivalo se u to doba „*villa*“, a taj pojam se nastavio koristiti za oboje čak i kada su se zemljišta i građevine na zemljištu, takoreći, počeli razvijati u različitim smjerovima.¹⁵

Različiti kriteriji za upotrebu pojma „*villa*“ među antičkim izvorima, a i suvremenim piscima, od Italije do rimskih provincija, gotovo *ad infinitum* umnožavaju raspon mogućih značenja. Unatoč tome, određena tumačenja pojma mogu se grupirati s obzirom na geografsku rasprostranjenost rimskih vila i njihovu primarnu funkciju.

2.1.1. Antička značenja

Katonov priručnik o poljoprivredi „*De Agricultura*“ pruža nam najraniji sveobuhvatan uvid u ulogu vila u rimskoj kulturi. U njegovom djelu, gdje je i kratka rasprava o izvorima

¹³ O definiranju pojma *villa*, u kontekstu povijesnih izvora vidi više u: M. Zeman, Transformacije rimskih „vila“ na prostoru srednje Dalmacije u kasnoj antici i ranom srednjem vijeku, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2014, str. 36 i dalje.

¹⁴ Isto.

¹⁵ Suić 1995., str. 1-31.

prihoda dostupnih rimskom građaninu, a pri čemu se odbacuju trgovina i posuđivanja novca kao opasni i nečasni, samo je zemlja pružala dohodak koji je bio pouzdan i častan, time još više, zemlja je bila sama srž rimskih zaliha.¹⁶ Iz njegovog kratkog uvoda možemo vidjeti kako su kao dva najvažnija elementa vile istaknuti financijsko ulaganje gradske elite i idealizacija života na selu. Katon koristi naziv *praedium* za poljoprivredno gospodarstvo u cjelini, a izraz *villa* za njegovu glavnu zgradu, gdje razlikuje pojmove *villa rustica*, što je naziv za gospodarsku zgradu, i *villa urbana*, što bi bila gospodareva rezidencija.¹⁷ Varonovo djelo „*De re Rustica*“ na neki način prati Katonovo vodstvo. U svom priručniku o upravljanju poljoprivrednim imanjem u tri knjige, iako napominje da će vlasnik više vremena provoditi na imanju, što je boravak na njemu ugodniji, Varon ipak povećanje prihoda ističe kao najvažniju stvar. Prihodi od zemlje smatraju se plemenitim.¹⁸ Osobito je zanimljiva rasprava u Varonovoj knjizi 3.1-2. između pripovjedača i dvojice muškaraca po imenu Kvint Aksije (*Quintus Axius*) i Apije Klaudije (*Appius Claudius*), koji raspravljaju o istinskoj prirodi vile. Ova rasprava zanimljiva je jer nam dokazuje da je već u Varonovo vrijeme pojam vile bilo teško definirati te je mogao značiti i jednostavnu farmu i luksuzno imanje, kojem ekonomska osnova nije nužno glavna karakteristika.¹⁹ Činjenica što je uopće odlučio opisati ovu raspravu naglašava važnost dvosmislenosti pojma. Za Vitruvija je pak, vila bila farma, ali farma je, baš kao kod Varona, mogla biti i jednostavna kuća i raskošno prebivalište sa svim karakteristikama gradskog života.²⁰

2.1.2. Moderne interpretacije

U suvremenom smislu, interpretacija pojma vile razmatra se kroz nekoliko kategorija:

A) Ekonomska

Jedna od prvih značajnih studija koja je talijanske vile analizirala iz aspekta gospodarstva, a ne na temelju arhitektonskih rješenja, bila je Andree Carandinja i M. Rosselle Filippio o iskapanjima na lokalitetu Settefinestreu u Etruriji.²¹ Za mnoge vila tako više nije bila tek farma, već poduzeće neodvojivo od grada.²² Grad je trebao velike poljoprivredne viškove i kupce za proizvedenu robu, dok je vlasniku vile bilo potrebno tržište,

¹⁶ Katon, Agr. Praef. 4.

¹⁷ Katon, Agr. Praef. 4.1.-2.

¹⁸ Varon, Rust., 1.16.6, 3.14

¹⁹ O dvojakosti poimanja vile kod Varona vidi više u: M. Zeman, 2014, 44-48.

²⁰ Vitruv. De arch. 6.5.3.

²¹ Carandini, A., & Rossella Filippi, M., Settefinestre: una villa schiavistica nell'Etruria romana. 2: La villa nelle sue parti. Modena: Panini. 1985.

²² Percival, J., The Roman Villa, an historical introduction. 1976., str. 102. (Dalje u tekstu navedeno kao: Percival 1976)

izvor održavanja određenog načina života u izvangradskom okružju.²³ Vila se tako interpretirala kao mjesto na kojem se stvaralo bogatstvo, a polja i gospodarske zgrade bili su simboli ekonomske moći vlasnika, jednako kao i luksuzno uređene stambene zgrade na imanjima.²⁴

B) Morfološka

Veliki dio istraživača usredotočio se na prepoznatljive arhitektonske i dekorativne elemente, odnosno značajke za koje se smatra da čine rimsku vilu: uređena peristilna dvorišta i portici, različiti tipovi blagovaonica, knjižnice i uređene kupaonice, s fontanama, mozaicima, zidnim oslikom te opremom kao što je podno grijanje - hipokaust.²⁵ Povezanost s pejzažem, uređenim vrtovima, šetnicama, pa i ribnjacima dodatno se izučava. Naglasak se postavlja i na razvoj arhitektonskih rješenja, postepeno usložnjavanje vila - od kompaktne strukture nalik gradskim kućama, okrenutih interijeru, do razvedenog plana, na terasama, rastvorenih fasada trijemovima, s naglaskom na otvorenost vidicima i krajoliku.²⁶ Također, tradicionalno se učenje o vilama usredotočilo na visoku razinu sofisticiranosti u opremanju i rasporedu kao posebno dostignuće vladajuće klase u Rimu. Međutim, novije su studije zatražile sve veće priznavanje elementa proizvodnje u tim istim vilama.²⁷

C) Topografska

U razmatranju tipologije vila osobita je pažnja posvećena njihovom položaju. Tako se razlikuju vile pored mora (*villae maritimae*), vile u periferiji grada (*villae suburbane*), vile rustike (*villae rusticae*) i vile urbane (*villae urbanae*). Za mnoge istraživače, vile smještene u predgrađu funkcionalno gledano, predstavljaju prijelaznu kategoriju između domusa i vile, služeći podjednako stanovanju i gospodarskim aktivnostima.²⁸ Prema Vitruvijju idealna bi suburbana (pseudourbana) kuća imala „preokrenuto“ uređenje gradskog domusa, tako da posjetitelja treba dočekati peristilno dvorište sa zelenilom, a ne strogi atrij.²⁹

²³ McKay, A.G., Houses, Villas, and Palaces in the Roman World, Johns Hopkins University Press 1975., str. 102. (Dalje u tekstu navedeno kao: McKay 1975)

²⁴ Purcell, N., The roman villa and the landscape of production. Urban Society in Roman Italy, New York, 1995., str. 169. (Dalje u tekstu navedeno kao: Purcell 1995)

²⁵ McKay 1975., str. 115-119.

²⁶ McKay 1975., str. 115-119.

²⁷ Purcell 1995., str. 171.

²⁸ Percival 1976., str. 54

²⁹ Vitr. De arch, 6.5.3.

D) Geografska dimenzija

Pitanje tipologije vila razmatra se i s obzirom na geografsku, ali i teritorijalnu rasprostranjenost. U tom smislu, razmatraju se određeni regionalni tipovi:

Na prostoru Apeninskog poluotoka, osobito mjesto zauzima prostor Kampanije i Napuljskog zaljeva, s uzletima u gradnji vila u 1. st. pr. Kr. i 1. st. n. e. Ti su prostori ujedno oni na kojima se formira rimska ladanjska kultura te se upravo na temelju njihova izučavanja postavlja tipologija vila prostora istočne obale Jadrana - s obzirom na smještaj u pejzažu, s obzirom na arhitektonsko rješenje ili funkciju:

Razvoj rimske arhitekture, pa tako i vila, moguće je podijeliti na tri doba razvoja koja koreliraju sa promjenama unutar državne uprave Rima:³⁰

- ∴ Doba kraljevstva – utjecaj etruščanske arhitekture i umjetnosti
- ∴ Doba Republike – utjecaj grčke arhitekture i umjetnosti
- ∴ Doba Carstva – stvaranje osobnih karakteristika rimske arhitekture i umjetnosti

Domus od doba Republike, kao privatna građevina u gradu s unutarnjim dvorištem (atrijem), postaje osnovni tip stambene arhitekture. Uz atrij, dodaje se i peristilno dvorište pod utjecajem helenističkog graditeljstva. Ako u kući, domusu, nije bilo trgovina ili radionica, ona potpuno je bila zatvorena prema ulici, bez prozora i ulaza. Svaka prostorija u gradskoj kući imala je svoju određenu funkciju pa tako:³¹

- ∴ *Vestibul* – predstavlja hodnik koji je vodio od ulice do atrija
- ∴ *Cubiculum* – male prostorije namijenjene spavanju ili kao prostorije za druženje
- ∴ *Culina* – mračna kuhinjska prostorija
- ∴ *Exedra* – veća prostorija smještena iza peristila služila je za zabave i gozbe; njen pod bio je ukrašen mozaicima i reprezentativan
- ∴ *Tablinum* – prostorija namjene zaprimanja klijenata i čuvanja novca
- ∴ *Triclinium* - blagovaonica

S pojavom razvijenih ekonomija postupno od doba Republike do ranog Carstva dolazi do afirmacije novog tipa stambenih građevina, prvenstveno na izvangradskom zemljištu – vila (*villa rustica*). Pojam vila rustika poklapao bi se s pojmovima kao što su hrv. salaš, franc. *la ferme*, tal. *fattoria*, njem. *Meierhof*, engl. *farm*. S početka taj naziv nosili bi i manji gradski sklopovi rezidencijalnog značenja u kojima njihovi vlasnici imaju trajno ili privremeno

³⁰ Maldini S., Enciklopedija arhitekture: arhitektura, urbanizam, dizajn. Integraf, Beograd 2004., str. 322.

³¹ Skupina autora, „Povijest, 5. knjiga – Kasno Rimsko Carstvo i rani srednji vijek“, str. 261.-270.

boravište.³² No, u Enciklopediji likovnih umjetnosti za pojam vile stoji značenje: „kuća za povremeni boravak na ladanju, u polju ili selu, na brijegu ili uz more, ljetnikovac.“³³

Već se krajem Republike javljaju sklopovi uz koje bismo mogli vezati termin *villa urbana* koji označava građevinu rezidencijalne i poslovne namjene. Kako u sadržajnom tako i arhitektonskom smislu „*villa rustica*“ stajala bi njoj kao suprotnost. *Villa rustica* bila bi građevina praktične namjene, plana i rasporeda, čiji oblici ovise o tradiciji i klimi kraja u kojem je izgrađena.³⁴ U atlasu arhitekture³⁵ *villa rustica* opisuje se kao središte poljoprivrednog imanja, gdje su povezane gospodarska i stambena funkcija. Njezin oblik i veličina ovise o veličini imanja, vrsti i opsegu proizvodnje, topografiji i klimi.

Prema M. Suiću, vila označava seosko naseljenje na poljoprivrednim dobrima, na kojima se formira *familia rustica* u kojoj radna snaga, robovska ili najamna, trajno živi i radi za svojeg gospodara. Na njezinu je čelu iskusni upravitelj (*villicus*) koji brine za čitavo gospodarstvo. Osim naprava za proizvodnju ulja i vina raspolagale su i skladištima za alat i pribor, žitnicama (*granarium*), prostorijama za čuvanje voća (*oporothecae*), prešama za masline, stajama za zaprežnu stoku i slično (*bublie, equilie*), vinskim podrumima (*cella vinaria*) te slično. *Villa rustica*, kako navodi dalje Suić, imala je i dva dvorišta – vanjsko i unutarnje – a oba su imala bazen (*piscina*), te se iz njih pristupalo ostalim prostorima.³⁶

Ipak, potrebno je naglasiti kako ne možemo sve primjere svrstati pod zajednički nazivnik rustičnih ili ruralnih vila, budući da bi „ruralne“ bile tek zbog svog položaja - u seoskom pejzažu, izvan grada. Ako se promotre različiti primjeri u cjelini onda se mogu utvrditi tri temeljna tipa s obzirom na namjenu, a u vezi s njom i na kvalitetu izgradnje:³⁷

1) kompleksi vrhunske kvalitete gradnje, znatno iznad prosjeka urbane stambene arhitekture, luksuzne palače i rezidencije najvišeg društvenog sloja. To su ekskluzivni ladanjski kompleksi, raskošno opremljeni i većih dimenzija, locirani na pomno odabranim položajima i namijenjene isključivo reakciji;

2) rezidencije koje su imale i gospodarsku komponentu (kao ona u uvalu Verige na Velom Brijunu)

3) vile sa pretežito gospodarskim značenjem, kao centri ruralnih ekonomija, gdje su ladanjske i rezidencijalne značajke sporedne³⁸

³² Suić 2003., str. 323.

³³ Enciklopedija likovnih umjetnosti, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1966., str. 528.-529.

³⁴ Ibid.

³⁵ Muller-Gunther W., „Atlas arhitekture 1“, Zagreb, 2000., str. 227.

³⁶ Suić 2003., str. 323.

³⁷ Suić 2003., str. 216.

³⁸ Suić 2003., str. 216.

Na temelju arhitektonskog rješenja, plana, vile se također raspoređuju u nekoliko skupina. Tako jednoj od skupina pripadaju vile s peristilnim dvorištima i trijemovima, građene u helenističkoj tradiciji. Mahom su to vile iz razdoblja ranog Carstva koje su rustične tek s obzirom na lokaciju izvan grada. No, uz gospodarsku ulogu imale su i istaknuto ladanjsko značenje. Zahvaljujući takvoj namjeni, posjedovale su i sve elemente urbanih rezidencija.³⁹ Odnos gospodarskih elemenata prema onima namijenjenima stanovanju i svakodnevnom boravku, pri tom, sličan je odnosu kakav u gradskoj kući imaju prostori dućana i radionica od odvojenog prostora s atrijem i peristilnim dvorištem.⁴⁰

Veličina kompleksa, kvaliteta gradnje i oprema, ukazuju nam na to u kolikoj je mjeri vila bila po funkciji ladanjska, a koliko gospodarska.⁴¹ Na osnovu toga J. Percival i definira sam pojam *villa*, odnosno njegove izvedenice⁴²:

- ∴ *Villa urbana* – služi za stanovanje njenog vlasnika; elegantna je, s odvojenim zimskih i ljetnim prostorijama, kupaonicama i promenadama;
- ∴ *Villa rustica* – sastoji se od spavaonica za oslobođenike i robove sa podzemnim prostorima za one koji su okovani, te staja i torova;
- ∴ *Villa fructuaria* – kompleks u kojem se proizvodi i skladišti vino, ulje i plodovi, a obično čini dio inkorporiran u vilu rustiku; jezgra rustične vile je velika kuhinja;
- ∴ *Villa suburbana* – nije pogodna za poljoprivredne djelatnosti jer je smještena u blizini grada;
- ∴ *Villa maritima* – nije primarno agrikulturalna, a pojavljuje se uz morsku obalu i često se uz nju proteže;
- ∴ *Villa imperialis* – carska vila

Vitruvije je u VI. Knjizi u VI. Poglavlju svojih *Deset knjiga o arhitekturi* opisao idealnu vilu.⁴³ Njihova se veličina određivala prema veličini polja. Oko dvorišta, čija je veličina zavisila od broja grla stoke, nalazile su se kuhinja, staje, kupaonice, prostorije s tijeskom te podrumi za skladištenje. Za svaku prostoriju važna je bila i orijentacija. Vitruvije razlikuje prostorije za obitelj i one koje su zajedničke, pa su tako privatne prostorije spavaonice, triklinij, kupaonice, dok su zajedničke prostorije, one koje svi mogu koristiti, bile

³⁹ Suić 2003., str. 326.

⁴⁰ Suić 2003., str. 328.

⁴¹ Suić 2003., str. 329.

⁴² Percival 1976., str. 13.

⁴³ Vitruvius „Deset knjiga o arhitekturi“, Zagreb, Golden marketing 1999., str.123-126.

vestibul, atrij, peristil.⁴⁴ Na selu, u vilama nalik gradski kućama, ulazi se najprije u peristil, a zatim u atrij, okružen popločanim trjemovima koji gledaju na palestre i šetališta. Kod velikih imanja stambena je zgrada često bila odvojena od gospodarske. Upravo tu, odvojenu gospodarevu zgradu Vitruvije naziva *villa urbana*.⁴⁵

M. Rostovtzeffu raspravi o vilama dijeli ih na tri osnovna tipa⁴⁶:

- ∴ Kombinaciju obične *villae rusticae*, a ponekad i ljetne rezidencije sa prostorijama za poljoprivrednu eksploataciju velikog imanja. Značajno je da je vlasnik vile povremeno boravi na imanju a trajno živi u gradu;
- ∴ Prave farme – skromne ali prostrane kuće izgrađene za korištenje i življenje. Vlasnik vile tijekom cijele godine boravi na imanju.
- ∴ Agrikulturalne tvornice – vode ih robovi, a povremeno posjećuje vlasnik.
- ∴

A. McKay određuje rimske vile prema osnovi oblika i lokacija, pa tako razlikuje⁴⁷:

- ∴ Rustične vile – smatra ih seoskim gospodarstvima od najosnovnijih primjera do utvrđenih imanja;
- ∴ Suburbane vile;
- ∴ Pseudo-urbane vile;
- ∴ Maritimne vile – dva osnovna tipa pojavljuju se u katalogu maritimnih vila, a to su peristil i portik.
- ∴

V. Begović i I. Schrunk dijele ih prema položaju na:⁴⁸

- ∴ Vile u urbanim središtima – „*villa urbana*“;
- ∴ Vile građene u blizini gradova – „*villa suburbana*“;
- ∴ Jednostavni tipovi vila s prvenstvenom namjenom proizvodnji – „*villa rustica*“;
- ∴ Priobalne vile;
- ∴ Maritimne vile.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Rostovtzeff M., „Društvena i ekonomska povijest Rimskog Carstva.“ Drugo izdanje, prerađeno P.M.Fraserom, Oxford, 1957.

⁴⁷ McKay 1998., str. 100.

⁴⁸ Begović V., Schrunk I., „Rimske vile Istre i Dalmacije II. dio: tipologija vila“, u: Prilozi instituta za arheologiju 20, 2003., str. 100. (Dalje u tekstu navedeno kao: Begović, Schrunk 2003)

P. Grimal⁴⁹, pak, ističe da je uobičajeni oblik rustične vile nastao primarno iz zgrade sa dvorištem i centralnom prostorijom, a u 2. st. poslije Krista doživio je utjecaj helenističke arhitekture. Tada se vila na neki način približila izgledu gradske kuće, *domusa*, s peristilom. R. Matijašić⁵⁰ daje definiciju ruralne vile zasnovane ponovno na dvije osnovne komponente: onoj gospodarskoj i rezidencijalnoj, te o njihovu međusobnom odnosu o kojem ovisi izgled kompleksa. Rustična vila je tako zgrada ili skup zgrada s okolnim zemljištem koje su smještene izvan ili podalje grada, a zadovoljavaju osnovne potrebe vlasnika i korisnika. Takav kompleks obuhvaća prostore za stanovanje i prostore ekonomske funkcije, u skladu s karakteristikama okolnog područja.⁵¹ Ovisno o zastupljenosti tih dviju osnovnih sastavnica može se govoriti o rustičnoj vili kao manufakturi („tvornici“) ili palači za stanovanje. R. Matijašić dalje razrađuje podjelu vila i prema funkciji u tri osnovne skupine:⁵²

- ∴ Luksuzna zgrada tipa ljetnikovca s nekim elementima gospodarske funkcije;
- ∴ Urbano-ruralni tip;
- ∴ Ekonomska jedinica podređena poljoprivrednoj proizvodnji, ali s prostorijama za stanovanje.

V. Begović i I. Schrunk, s druge strane, vile dijele prema tipu tlocrta na:⁵³

- ∴ Vile s unutarnjim dvorištem;
- ∴ Vile sa središnjim hodnikom;
- ∴ Peristilne vile;
- ∴ Porikatne vile;
- ∴ Kombinacije peristilnih i portikatnih što se uobičajeno odnosi na maritimne vile.

Dalje navode kako rustičnu vilu definira simbioza rezidencijalnog i gospodarskog, spoj ugodnog (*otium*) i korisnog (*utilitas*). Vila je tako, prema autoricama, bila temeljni oblik naseljavanja poljoprivrednog zemljišta u najvećem dijelu mediteranskih provincija kao i Italije. Imanja dijele na tri veličine:

- ∴ Sitni posjed – oko 20 ha;
- ∴ Srednje veliki posjed – oko 20 do 120 ha;
- ∴ Veleposjed – preko 120 ha.⁵⁴

⁴⁹ Gimal P., „Rimska civilizacija“, Beograd 1968., str. 500.

⁵⁰ Matijašić, R. Roman rural architecture in the Territory of Colonia Iulia Pola. American Journal of Archeology. Vol 86. No.1. 1982, str. 56-64. (Dalje u tekstu navedeno kao: Matijašić 1982)

⁵¹ Ibid.

⁵² Ibid.

⁵³ Begović, Schrunk 2003., str.100.

Prema tipu vlasništva dijele ih na:⁵⁵

- ∴ Vile malih zemljoposjednika – rimski ratni veterani, koji grade jednostavne vile u tipu vila rustika;
- ∴ Lokalni, visoko socijalno i administrativno pozicionirani pojedinci;
- ∴ Vile rimske aristokracije i senatorskih obitelji;
- ∴ Carske vile – njihova je arhitektura bila svojevrsni arhitektonski uzor drugim gradnjama na tom području.

V. Begović i I. Schrunk, dijele vile i prema kronološkom slijedu (od 1. st. pr. Kr. do 6. st. poslije Krista) na sljedeći način:⁵⁶

- ∴ Vile kasne Republike;
- ∴ Ranocarske vile (posebno izdvojeno razdoblje „*Pax Romana*“ od 27. g. pr. Kr. do 167. g. poslije Krista);
- ∴ Kasnoantičke vile.

Kronološkom tipu podjele odgovara i dioba na:⁵⁷

- ∴ Ekstrovertirane (u doba „*Pax Romana*“, često vile s razvedenim nesimetričnim tlocrtom podložnom nadogradnji);
- ∴ Introvertirane

te vile sa:⁵⁸

- ∴ Kompaktnim tlocrtom, s težnjom simetriji – što je karakteristika vrlo ranih vila i vila tipa „*villa rustica*“, te kasnije ponovno karakteristika kasnoantičkih vila;
- ∴ Vile s razvedenim nesimetričnim tlocrtom.

Uz prethodno donesenu osnovnu tipologiju, za prostore istočne obale Jadrana treba u obzir uzeti i pojedine tipove vila svojstvenije provincijskom pejzažu – najčešće sjevernih provincija Carstva, Na tim prostorima, a gdje je istražen velik broj lokaliteta, „*termin vila* obično se koristi za označavanje seoskih imanja koja pokazuju uvezene mediteranske arhitektonske značajke – posebno gradnju kamenom – što ih je razlikovalo od autohtonih,

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Begović, Schrunk 2003., str. 100.

⁵⁸ Ibid.

uglavnom drveno izgrađenih kuća.“⁵⁹ Prethodno opisani kompleksi obično se nazivaju *villae rusticae*, čak i ako je rezidencija imala raskošno uređen interijer i svojim uređenjem ukazivala na zastupljeniji stambeni dio.⁶⁰ No, za prostore Britanije, Germanija, Galije tipično je uređenje s naglašenim pročeljima – s porticima i paviljonima.^{61 62} Njihov se razvoj traži u stambenim građevinama lokalnih značajki, a kojima se pridaju „rimski“ elementi.⁶³ Johna T. Smitha razjašnjava takva razmišljanja polazeći od društvenog uređenja temeljenog na rodbinskoj zajednici, koju je činilo nekoliko srodničkih obitelji u odvojenim stambenim jedinicama, ali s velikim zajedničkim površinama, poput blagovaonice i kupaona.⁶⁴ Dakle, prije rimske kolonizacije, mala sela bila su sastavljena od združenih farmi koje su, uglavnom ili u potpunosti, proizvodile za vlastitu potrošnju.⁶⁵ Za razliku od vila Apeninskog poluotoka, s uklapanjem u rimsku državu, kompleksi na imanjima nisu služili primarno kao odmarališta, već su bili stalno ili barem glavno prebivalište. Prihvaćanje „rinskog“ načina života dovodi ipak do promjena u gradnji, te se uvode elementi tipični za rimsku reprezentativnu arhitekturu – poput portika, ali i istaknutih rizalita na pročelju.⁶⁶

U kontekstu Sjevernoafričkih provincija, nasuprot tome, pojam vila uglavnom se odnosi na gospodarstva usmjerena na uzgoj maslina i proizvodnju ulja, kako za lokalno tako i za prekomorsko tržište.⁶⁷ No, u Sjevernoj je Africi, vjerojatno preko Španjolske, kako navodi Rothe, usvojen tip vila svojstven sjevernim provincijama – s porticima i paviljonima.⁶⁸ S druge strane, brojni su primjeri koji po mnogim značajkama odgovaraju maritimnim vilama Apeninskog poluotoka: peristili s vrtovima, mozaicima, fontanama i panoramskim pogledima na more.⁶⁹ Za istočne provincije Rimskog Carstva, posebno Male Azije i Levanta, vile se definiraju s obzirom na prisutnost ili odsustvo rimskih arhitektonskih obilježja, ne nužno ovisno položaju unutar ili izvan grada. Dakle, unatoč nedostatku poljoprivredne ili hortikulturene proizvodnje, luksuzne gradske kuće s triklinijama, složenim mozaicima i

⁵⁹ Richmond, I., *The Plans of Roman Villas in Britain*, u: *The Roman Villa in Britain*, ed. A. L. F. Rivet, Routledge & Kegan Paul, London, 1969., str. 51. (Dalje u tekstu navedeno kao: Richmond 1969)

⁶⁰ Wilson, A.I., *Villas, horticulture and irrigation infrastructure in the Tiber Valley*, 2008., str. 480. (Dalje u tekstu navedeno kao: Wilson 2008)

⁶¹ Smith, J.T., *Roman Villas, a study in social structure*, 1997., str. 153. (Dalje u tekstu navedeno kao: Smith 1997)

⁶² Richmond 1969.

⁶³ Reutti, F., *Villa* in: *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*, Bd. 32, Berlin 2006., str. 376.

⁶⁴ Smith 1997., str. 154.

⁶⁵ Clarke, J.R., *The Houses of Roman Italy, 100 B.C.- A.D. 250: Ritual, Space, and Decoration* 1990.

⁶⁶ Smith 1997., str. 154.

⁶⁷ Rothe, U., *The Roman Villa*, Cambridge University Press, 2018. (Dalje u tekstu navedeno kao: Rothe 2018)

⁶⁸ Rothe 2018.

⁶⁹ Rothe 2018.

peristilima, obično se nazivaju vilama, jer ih njihovi arhitektonski elementi povezuju s elitnim kućama u drugim dijelovima Carstva. Navodi se i kako za te prostore nije bilo svojstveno da gradska elita koristi poljoprivredna imanja ili barem prozračnije komplekse na periferiji grada, sve do kasne antike.⁷⁰ Mali poljoprivrednici su ti koji su gospodarili imanjima u okružju grada te je njihova proizvodnja bila usmjerena prvenstveno za sam grad. Istočne provincije imale su dugu tradiciju gradnje srednje velikih farmi, tipičnog oblika dvorišnih kuća, s vertikalnom podjelom na radni i životni prostor, ravnim krovom i grupiranjem prostorija oko dvorišta, koje su bile savršeno prilagođene uvjetima regije. No, takve se stambene jedinice ne moraju nužno nazivati vilama.⁷¹

E) Kronološka dimenzija

*„Jedan od najtežih, a za neke i najbitniji čimbenik u određivanju onoga što treba nazvati vilom, jest zahtjev da ona mora biti rimska. To zauzvrat predstavlja kronološki problem – od kada u vremenu možemo govoriti o vili kao arhitektonskoj, ekonomskoj i kulturnoj kategoriji?“*⁷² Mnoge rasprave usredotočene su na helenističko podrijetlo rimske vile, koje dakle, vide vilu kao manifestaciju snažnog utjecaja helenističkih stilova i vrijednosti na rimsku aristokraciju nakon osvajanja Grčke u 2. st. pr. Kr. No, također, vilu vidimo i kao proizvod ideala rimske elite, koja spaja svoju kopnenu ekonomsku bazu sa htijenjem za povlačenjem iz gradskog političkog života, u ljepotu i mir seoskog krajolika, odnosno ruralnih predjela. Naravno, mnoga obilježja vila izravno su i svjesno kopirana s helenističkih arhitektonskih predložaka, no postavlja se pitanje čini li to vile izravno helenističkima. Hans Lauter je tvrdio da su rimske vile u pogledu oblika i obilježja doista nastavak helenističke tradicije, ali da je socio-ekonomski značaj mnogih rimskih vila (sa poljoprivrednim postrojenjima, ropskom radnom snagom i sl.) bio specifičan za povijesne prilike u 2. st. pr. Kr.⁷³ Aleksander McKay istaknuo je da su Etruščani i helenistički kraljevi već vodili tzv. *“kapitalističku poljoprivredu“*.⁷⁴

Osim o počecima pojave vila, u literaturi se raspravlja i o njihovom daljnjem razvoju. Političke i ekonomske promjene, osobito od 3. i ranog 4. stoljeća imale su dubok utjecaj na razvoj vila i njihovu arhitekturu. *„Iako su kasnorimski posjedi nastavili mnoga obilježja*

⁷⁰ Rothe 2018.

⁷¹ Rothe 2018.

⁷² Percival 1976.

⁷³ Lauter, H., Hellenistische Vorläufer der römischen Villa. In *The Roman Villa, Villa Urbana: First Williams Symposium on Classical Architecture held at the University of Pennsylvania, Philadelphia, April 21–22, 1990*. University Museum Monograph 101, Symposium Series 9, ed. A. Frazer, 21–28. Philadelphia 1998., str. 22.

⁷⁴ McKay 1975., str. 102.

ranijih vila, poput podjele na proizvodne i stambene dijelove“⁷⁵, bilo je i mnogo novih obilježja i oblika koju su udovoljavali novim društvenim i ekonomskim prilikama. Upravo u tom razdoblju, s pojavom nove vrste elite – iz reda vojske i državne administracije – uvode se elementi u gradnji koji u većoj mjeri slijede uzore s prostora sjevernih i sjevero-zapadnih provincija te onih pograničnih – poput Panonija, Dacije, Mezije. Tako vile toga razdoblja poprimaju obličje upravnih i administrativnih građevina – s istaknutim prostorima za upravljanje i dodatno istaknutim pročeljima s kulama (rizalitima) kao simbolima moći i vlasti.⁷⁶

Upravo ta razdoblja predstavljaju i kronološke odrednice ovoga rada.

3. RAZVOJ RIMSKIH VILA NA ISTOČNOJ OBALI JADRANA

Razvoj rimskih vila na Jadranu započinje rimskim osvajanjima istočnojadranske obale i otoka u 2. i 1. st. pr. Kr., a primarno nakon pacifikacije tih područja, točnije nakon Batonova ustanka u 1. st. poslije Krista (9.vg.). No, ističe se u literaturi, kako razvoj rimski vila na nije tekao ravnomjerno, kao što je tekao onaj na prostoru Apeninskog poluotoka, s obzirom na to da u vrijeme pojave vila na hrvatskoj obali i otocima, na prostoru Italije već postoje vrlo razvijeni njihovi pod-tipovi.⁷⁷

Begović Dvoržak i Dvoržak Schrunk razvoj rimskih vila na Jadranskoj obali promatraju kroz nekoliko aspekata:⁷⁸

1) *Ekonomski procesi*: Uvjetovani su korištenjem zemljišta i težnjama prema profitabilnoj poljoprivrednoj proizvodnji. Politika kolonizacije u vrijeme Augustove vladavine bila je usmjerena na gradska središta i izgradnju vila na izvangradskim posjedima te rezultira stvaranjem lokalne elite - gradske i ruralne. Autorice razlikuju tri tipa faze kolonizacije:

- ∴ Faza prije osnivanja kolonija – *ager publicus*, senatorska imanja
- ∴ Faza osnivanja kolonija i centurijacija – adsignacija
- ∴ Faza stvaranja lokalne elite – porast stanovništva, intenzivna poljoprivreda⁷⁹

⁷⁵ Lafon X., Villa Maritima, Rim 2001., str.22.

⁷⁶ Turkovic-Zeman, 2011; Turković, 2011; Zeman, 2014.

⁷⁷ Begović, Schrunk 2003., str. 96-97.

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Ibid.

Dakle, procesi kolonizacije, a zatim i pojave rimskih vila, bili bi povezani uz uspostavu osnovnih modela upravljanja teritorijem, pri čemu je važnu ulogu imala raspodjela zemljišta. Kako detaljno objašnjava M. Suić, tri osnovne vrste zemljišta bile bi:⁸⁰

- ∴ *Ager publicus* – zemljišta u državnom vlasništvu
- ∴ *Ager privatus* – zemljišta u privatnom vlasništvu
- ∴ *Ager compascuus et silvae* – pašnjaci i šume

S obzirom na katastarsku podjelu, zemljište se dodatno dijeli prema svojstvima, odnosno *qualitas agrorum* na:

- ∴ *Ager arcifinius* – nepripremljeno i neomeđeno zemljište
- ∴ *Ager per extremitatem mensura comprehensus* – zemljište obilježeno međašima na svojim krajevima
- ∴ *Ager divisus et adsignatus* – zemljište s utvrđenim međašima, iznutra podijeljeno kao katastarska cjelina, dodijeljen na obradu.

Državno zemljište – *ager publicus populi Romani* – nastaje prisvajanjem zemljišta koja su ranije pripadala autohtonim zajednicama, dakle, pokorenom stanovništvu. To su uglavnom najplodnija zemljišta koja Rim daje na upravu određenoj koloniji ili municipalnoj zajednici koja pri tome stječe suverenitet nad tim zemljištem. Državni je uvjet da takvo zemljište zajednice moraju obrađivati i davati dio uroda ili porez u novcu – *vectigal*. Privatno zemljište – *ager privatus* – dolazi u nadležnost municipalne zajednice, ali je ostavljeno na slobodno posredovanje i uživanje domaćem stanovništvu. Vlasnici tih zemljišta mogu s njima slobodno raspolagati. Pašnjaci i šume – *ager compascuus* – u nadležnosti su zajednice nezavisno od oblika njenog municipaliteta te se ne može privatizirati niti otuđiti. Svi pripadnici zajednice mogli su s jednakim pravom koristiti ovaj tip zemljišta. Pojavom razvijenih ekonomija, kako tumači dalje M. Suić, a što je uvjetovano i raspodjelom zemljišta, javlja se novi tip ruralnog naselja – *villa*.

Vile se tako grade, kako tumače dalje Begović Dvoržak i Dvoržak Schrunk, kao središta imanja s naglaskom luksuznog život u prirodi, kombiniranog s proizvodnjom, odnosno trgovinom. Na imanjima se grade rezidencijalni i gospodarski dijelovi, luksuz se kombinira sa profitabilnošću.⁸¹ Kompleksi vila zauzimali su velika područja svojim rasadima,

⁸⁰ Suić, M., *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 2003., str. 55-59.

⁸¹ Begović, Schrunk 2003., str. 98.

vrtoanima, terasama, što je bitno transformiralo okolni pejzaž. Ponekad se u sklopu takvih imanja zatiču i velike „radionice“, u tipu „*fullonicae*“ ili „*filigranae*“.⁸²

Nadalje, iste autorice kao važan aspekt u izučavanju razvoja vila istočne jadranske obale ističu i: 2) *Socijalno političke prilike*, budući da je Rim, kako tumače, upravo kroz izgradnju vila pokazivao svoju kontrolu nad teritorijem, nakon pacifikacije. Vile su, dakle, imale lokalni politički i društveni utjecaj. Također, važan aspekt čini i 3) *Arhitektonski plan* vila, kojega promatraju na tri razine:

- ∴ Funkcionalnu – osnovne namjene su joj proizvodnja i stanovanje
- ∴ Sadržajno – prostori vila namijenjeni su poljoprivrednoj, stočarskoj ili obrtničkoj proizvodnji. Potrebni sadržaji su prostori za obavljanje proizvodnih procesa te prostori skladišta, prostori boravka vlasnika, njegove obitelji i gostiju, upravitelja „*vilicus*“ i njegove obitelji te prostori boravka robovske radne snage „*ergastulae*“. Sadržaji za stanovanje bili su posebno dizajnirani. Vile ponekad predstavljaju mjesto stanovanja vlasnika, a nekada samo mjesto povremenog boravka vlasnika. Uređuju se s puno smisla za praktičnost. Na jadranskoj obali i otocima, s obzirom na klimu, kvalitetni sustav skladišta bio je jako bitan sadržajni element
- ∴ Oblikovno – rano carske vile zamišljene su kao prizemnice koje se rasprostiru u pejzažu, te su tek pojedini dijelovi katni i to oni stambene namjene ili s namjenom nadgledanja proizvodnih procesa. Prilagođavaju se konfiguraciji terena te se okreću prirodi i vizurama. U kasnoj antici dolazi do izgradnje fortifikacija koje oblikovno mijenjaju vanjski izgled vile, dok kat preuzima glavnu ulogu u stambenoj arhitekturi.
- ∴

Dakle, vile iskorištavaju sve prednosti određenog prostora na kojem se nalaze, a specifično je da se u potpunosti prilagođavaju zadanom terenu. Vile se često smještaju na povišene položaje sa širokim vizurama ili u dubokim uvalama.⁸³ Dodatno se dijele na dva tipa:⁸⁴ kompaktan oblik vile građene na platformi s dugačkim porticima i maritimna, obalna vila s lebdećim porticima.

⁸² Ibid.

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Begović, Schrunk 2002., str. 114.

Od prve polovice 1. st. počinje razvoj ladanjskih vila s naglaskom na povećanoj reprezentativnosti pročelja.⁸⁵ Pokazuju i time odlike svojstvene više urbanoj nego ruralnoj kulturi.

Gospodarska se funkcija prepoznaje u skladištenju poljoprivrednih dobara. Zbog velikih temperaturnih razlika, skladišta su bila građena orijentirana prema sjeveru/sjeveroistoku ili su se nalazila u substrukcijama. Važnost pojedine vile kao i veličina posjeda mogu se očitati u veličini samog skladišta.⁸⁶ Od sredine 2. st. i u 3. st., kako navod autorice, dolazi do zaostajanja u izgradnji, a negdje i do napuštanja reprezentativnih dijelova objekta, ali vile i dalje ostaju glavni arhitektonski element u pejzažu Jadranske obale i njenih otoka, sve do u kasnu antiku.⁸⁷

Razvidno je već iz prethodno donesenog, kako je razvoj vila bio tijesno vezan uz organizaciju zemljišta, organizaciju posjeda i vlasništvo, odnosno korištenje posjeda. Rimski pravници strogo dijele posjed od vlasništva te se vlasništvo temelji na pravu, dok posjed ne.⁸⁸ U rimskoj agrarnoj povijesti stoga izrazi „posjed“ ili „veleposjed“, odnosno „*latifundia*“, imaju drugačije značenje. U ranije doba, dok još nije bilo razvijeno privatno vlasništvo, imanja su obuhvaćala komplekse državnog zemljišta, odnosno „*ager publicus*“, koji se na razne načine uključivao u latifundije. Na latifundijima se razvila robovlasnička privreda. Latifundistima, velikim robovlasnicima, robovi su obrađivali zemlju, uzgajali stoku i obavljali cjelokupnu privrednu djelatnost. Mase robova nagledao je „*villicus*“.⁸⁹ Do promjena je došlo izmjenom načina proizvodnje, a posebice u obradi zemljišta. Robovski rad s vremenom je postao manje produktivan, pa se prešlo na zakup i slične oblike obrade i iskorištavanja zemljišta.

O postojanju carskih i senatorskih posjeda na prostoru istočne obale Jadrana, s težištem na Istru, pisala je A. Starac.⁹⁰ Kada je provincija Histrija priključena Italiji između 18.-12. g. pr. Kr. postojala su dva municipija rimskih građana, Egida i Parentij te kolonija Pola. U ovome

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Begović, Schrunk 2002., str. 116.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Romac, A., Rimsko pravo, Zagreb 1987., str. 139: Posjed, odnosno „*possesio*“ se po samom značenju riječi definira kao vlast nad tjelesnom stvari, iako je i vlasništvo također vlast nad stvari. No razlika je u tome što se kod vlasništva vlast nad stvari temelji na pravu, dok se kod posjeda radi o vlasti koja postoji neovisno od ikakvog prava, što čini vlasništvo pravnim stanjem, a posjed faktičnim stanjem.

⁸⁹ Sanader, M., Vilicus-prilog poznavanju djelatnosti upravitelja imanja i državnog namještenika, *Opus archeologica* 19, Zagreb 1995., str 97-109.

⁹⁰ Starac, A., Carski posjedi u Istri, *Opuscula archeologica* 18, Zagreb 1995., str. 133-145. (Dalje u tekstu navedeno kao: Starac 1995)

su razdoblju zabilježeni zemljoposjedi uglednijih senatorskih obitelji Kalpurnija, Kasija, Licinija Krasa, Statilija Sisene i Mecenata, a za vrijeme Augustova principata i obitelji Palpelija i Lekanija. Među vlasnicima zemljišta javljaju se osobe i obitelji člaova privatnog principesova savjeta (*consilium principis*). „*Consilius principis*“ postojao je od 27. g. pr. Kr., a u njega su ušli Augustovi prijatelji. Za vrijeme drugog trijumvirata iz privatnog posjeda Oktavijana Augusta i njegovih suradnika formiraju se carski posjedi. Dokazi su uglavnom epigrafski te natpisi otkrivaju smještaj carskih imanja, a pružaju i „*terminus post quem non*“ za ulazak pojedinih zemljišta u carsko vlasništvo.⁹¹ Zemljišta su stečena i nasljedstvom. Lekanijevim, a kasnije i carskim posjedom može se pribrojati i Brijunsko otočje.

Carska imanja iskorištavana su kao ostala javna privatna imanja i u drugim područjima i to na dva načina. Jedan je bio direktno rukovođenje „*vilicusa*“ ili su davani u zakup, poput zemljišnih parcela. Administraciju su vodili niži službenici, robovi „*saltuarii*“ i „*actuarii*“. Vespazijan je proveo decentralizaciju uprave carskim posjedima, tako što je osnovao veći broj patrimonijalnih odjela u pojedinim regijama. Fiskalna uprava nad carskim dobrima nije teritorijalno bila poklapana s drugim administrativnim područjima. Točan opseg i veličina carskih imanja na jadranskoj obali nije poznat. Najvjerojatnije je da su granice carskih dobara poštovale centurijaciju zemljišta gdje ga je bilo, a komunikacije su išle duž njihovih rubova.⁹² Za otok Mljet također se pretpostavlja da je bio dio carskih posjeda, o čemu je pisao T. Turković.⁹³ Direktno dokaze u pisanim izvorima nalazimo u doba kasne antike – darovnici Odoakra zapovjedniku tjelesne straže Pijeriju, kojom mu daruje imanje na otoku Mljetu.⁹⁴ Postoje indicije, kao što smo već ovdje spomenuli, da je i otok Brač, s obzirom na kamenolome koji su iskorištavani i za gradnju Dioklecijanove palače, bio u carskom posjedu, a pojedini autori pretpostavljaju i da je otok Čiovo bio dio izdvojenog zemljišta.⁹⁵

⁹¹ Starac 1995., str. 133.-145.

⁹² Ibid.

⁹³ Turković, 2011.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Zeman, 2014.

3.1. GOSPODARSTVO RIMSKIH VILA

O gospodarstvu rimskih vila istočne obale Jadrana, najopsežnije je pisao A. Škegro, te ćemo se ovdje poslužiti njegovim radom, kako bismo prikazali osnovne gospodarske grane otoka.

3.1.1. Poljodjelstvo

Iako na istočnoj obali Jadrana, tako i na otocima, nema mnogo plodnih polja, već prevladavaju krš i makija, svaka plodna površina bila je dobro iskorištena.⁹⁶ Poljodjelstvo je, ipak, na otočnom, a potom i obalnom dijelu rimskog Jadrana bilo primarno gospodarstvo.⁹⁷ Glavna je trans-jadranska trgovačka ruta vodila uz Monte Gargana, potom uz Palagružu, uz otok Svetac, uz obale Visa, Lastova i Hvara.⁹⁸ Kako navodi A. Škegro, u vinogradarstvu su prednjačili srednjodalmatinski otoci - Hvar, Vis, Korčula, Mljet, uz poluotok Pelješac. Na to ukazuju ostaci rimskih vila u kojima su pronađeni ostaci tijesaka i kamenih bazena za proizvodnju vina te keramike, amfora, uz prisustvo kulta rimskog boga Libera.⁹⁹ Među vodeća gospodarstva otoka Hvara, A. Škegro ubraja ono iz Njiva, blizu grada Hvara, te gospodarstvo kod Kutca, zapadno od Jelse. U starogradskom polju, na cesti koja je vodila prema Vrboskoj, nalazilo se također gospodarstvo s vilom. Ostaci tijeska i kamenog bazena te pristanište pronađeni su u uvali Sv. Luka istočno od Jelse, a još jedno imanje, s gatom i velikim bazenom za ribu, nalazilo se i na istočnoj strani uvale Carkvica istočno od Jelse. Na uzgoj loze upućuju i ostaci vile južnoj obali Hvara, prema otoku Šćedru, te iz ruševina vile na Grahovišću kod Poljica istočno od Jelse. Nekoliko antičkih gospodarstva nalazilo se u Hvarskom polju te na istočnom dijelu otoka Hvara.¹⁰⁰ Isejska vina bila su ubrajana u najbolja vina tog vremena. Na intenzivan uzgoj vinove loze i same proizvodnje vina na otoku Visu u antičko doba ukazuju i velike količine amfora i drugog keramičkog posuđa, rasutog po cijelom otoku te njegovu akvatoriju. Tragovi vila bilježe se u Zlopolju, Borovu polju, Pliskom polju, Polju i Vinopolju.¹⁰¹ Na Korčuli, također, nalazimo ostatke gospodarstava koji su mogli biti usmjereni na proizvodnju vina. Tijekom 1. st. pr. Kr. antička gospodarstva s vilama nalazila su se u Lombardi, u Blatu, u Žrnovoj Banji, na otočiću Grubeši kod Vele Luke, na

⁹⁶ Jelinčić, 2005.

⁹⁷ Škegro, A., *Gospodarstvo rimske provincije Dalmacije*. Zagreb 1999., str. 142. (Dalje u tekstu navedeno kao: Škegro 1999)

⁹⁸ Ibid.

⁹⁹ Ibid. 151.

¹⁰⁰ Škegro 1999., str. 157.

¹⁰¹ Škegro 1999., str. 159.

Gudulji kod Potrine i na Poplatu.¹⁰² Iako je otok Brač bio poznatiji kao stočarski otok i kao otok na kojem se proizvodio kvalitetan brački kamen, na njemu su također rasli vinogradi i maslinici o kojima svjedoče tragovi gospodarstva s gospodarskim objektima. Jedno antičko gospodarstvo nalazilo se iznad Rata na Bolu, dok su tragovi rimskih gospodarskih objekata registrirani i u Povljanama na Žalu.¹⁰³ No, više nam podataka o gospodarskim zgradama imanja otoka Brača daje K. Jelinčić, koja ih raspoređuje u tri geografske cjeline – sjeverni dio otoka, područje oko Bobovišća i Donjeg Humca te područje oko Bola i Murvice.¹⁰⁴ Ističu se, međutim, i primjeri vila koji, zbog svoje uređenosti – primarno s mozaicima – ukazuju na boravak vlasnika: lokaliteti Bunje i Luka.¹⁰⁵ U istom smislu, zanimljivi su i ostaci zdanja iz 2. - 3. st. u uvali Lovrečina, s ostacima hipokausta.¹⁰⁶ Vinogradarstvo je bilo vrlo važna gospodarska grana i otoka Mljeta. On je bio važna postaja za brodove koji su plovili istočno jadranskim akvatorijem, gdje se ponovno vraćamo i na kompleks u uvali Polače, koji se ističe kao važna prekrcajna luka, moguće već od 2. stoljeća.¹⁰⁷ Mljet je proizvodio značajne količine vina na svojim gospodarstvima, smatra A. Škegro¹⁰⁸ Za gospodarstvo južnog Jadrana, iako slabo istraženi, važni su i Elafitski otoci, gdje se manja gospodarstva smještaju uz obradive površine – otok Lopud, Šipan – a moguća su i veća skladišta dobara na otoku Koločepu.¹⁰⁹ Na sjevernom dijelu Jadrana, važna su pak gospodarstva otoka Ugljana (lokaliteti: Muline, rt Supetar, u Batalaži, u Preku i dr.), ali i otoka Paga (Caska) te Pašmana.¹¹⁰ Slabije su istraženi Kvarnerski otoci, no vinova loza i masline uzgajane su, svakako, i na sjevernodalmatinskim otocima Cresu, Lošinju, Susku, Iloviku, Velom i Malom Srakanu.¹¹¹

Maslina se uzgajala na gotovo svim značajnijim rimskim gospodarstvima otočnog i priobalnog dijela Jadrana. U uzgoju ove kulture prednjačili su, ponovno, srednjedalmatinski otoci. Mlin za masline sa spremištem, odnosno „*cella olearia*“, te velikim pitosima pronađen je u ostacima vile u uvali Crkvica kod Jelse na Hvaru. Krajem 1. i početkom 2. st. najveće su količine maslinovog ulja proizvedene na gospodarstvu koje se nalazilo kraj Dola na Hvaru.

¹⁰² Škegro 1999., str. 160.

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Jelinčić, 2005, 34.

¹⁰⁵ Ibid.

¹⁰⁶ Zeman, 2014., 263; V. Kovačić, „Lovrečina“, *Hrvatski arheološki godišnjak* 2/2005 (2006): 362-363

¹⁰⁷ Turković, 2011.

¹⁰⁸ Škegro 1999., str. 161.

¹⁰⁹ M. Zeman, *Elafitsko otočje u antici i kasnoj antici*, u: Ivana Tomas, *Spomenici otoka Lopuda od antike do srednjeg vijeka*, Zagreb, 2017.

¹¹⁰ Škegro 1999., str. 170.

¹¹¹ Ibid, 170-171.

Masline su ovdje prerađivala čak dva tjeska.¹¹² O uzgoju maslina na korčulanskom području svjedoče prije svega nalazi preše na otoku Majsanu kod Korčule.“¹¹³

3.1.2. Pomorstvo

Glavna je luka središnjeg dijela Jadrana od 4. st. pr. Kr. do propasti grčko-rimskog svijeta bila luka Isse na otoku Visu. Osim što je bila glavna luka na jadranskom plovnom putu, luka Isse bila je i važna trgovačka luka za srednjodalmatinsko otočje te glavna ratna luka Srednjeg Jadrana.¹¹⁴ Za otok Hvar veliki je značaj imala faroska luka, smještena u dubokoj uvali otoka, kod Starigrada. Kako navodi A. Škegro, preko ove se luke odvijao glavni izvoz i uvoz dobara otoka Hvara.¹¹⁵

Na južnom je dijelu istočnog Jadrana glavna luka za sklanjanje i opskrbu bila je ona u već više puta spomenutoj uvali Polače na otoku Mljetu.¹¹⁶ Na otočnom djelu sjeverne Dalmacije glavno pomorsko središte bio je Osor, na Cresu, sa svojim lukama. Ova, izvorno liburnska luka, u rimsko je doba bila snažno trgovačko središte te mornarička vojna baza.¹¹⁷ Cresko-lošinjska skupina otoka nalazila se na važnom plovidbenom putu. Ostaci pristaništa i rimske vile pronađeni su i podno gradinskog naselja Lubenica (*Hibernitia*), na obali uz Miholašćicu te na obali podno Ustrina.¹¹⁸ Na Liburnskom području važna je bila i luka Kolent (*Colentum*), na Murteru, koja je imala i pristanišne zgrade.¹¹⁹ Pristaništa su imala i gotovo sva najznačajnija gospodarstva vidljiva po ostacima na otocima i obali.

3.1.3. Ribarstvo

Iako su izvori koji se odnose na ribarstvo skromniji, arheološki i hidro arheološki nalazi svjedoče kako je i ova gospodarska grana bila veoma važna za život otočno-obalno pučanstva. Ribnjake nalazimo na Brijunima, u uvali Verige. A jedno se uzgajalište moglo nalaziti i u Maloj Proversi, gdje se spajaju Dugi otok i otočić Katina.¹²⁰ Na otoku Vela Svršata, između Kornata i otoka Žuta, nalazio se bazen za ribu, čiji se temeljni zidovi nalaze na dubini od 8 m ispod mora. Veličina i položaj ovog objekta na Kornatima, nedaleko jedne

¹¹² Ibid, 179.

¹¹³ Ibid, 180.

¹¹⁴ Ibid, str. 231.

¹¹⁵ Ibid, str. 232.

¹¹⁶ Ibid, 236.; Turković, 2011.

¹¹⁷ Škegro 1999., str. 237.

¹¹⁸ Ćus-Rakonić, J., Antički plovidbeni putevi i luke na cresko-lošinjskom otočju, u: *Histria Antiqua* 21, 2012. str. 395.

¹¹⁹ Škegro, 1999., 238.

¹²⁰ Ibid, 240.

vile rustike, bez sumnje ga dovode u svezu s ribarstvom. Veliki je bazen za čuvanje riba imala i rimska vila koja se nalazila na istočnoj strani uvale Carkvica, istočno od Jelse na otoku Hvaru.¹²¹ Pristaništa su ustanovljena i u uvali Piškera, na otoku Šolti, te Vičja luka na Braču, a bliskim se smatraju zidane strukture ustanovljene na otoku Jakljanu (Elafitsko otočje).¹²²

4. RIMSKE VILE NA HRVATSKIM OTOCIMA

4.1. OTOCI SJEVERNOG JADRANA

Na sjevernojadranskim otocima i u Hrvatskom primorju malo je istraženih lokaliteta, no u ukupnom broju lokaliteta rimskih vila hrvatskih otoka, oni istraženi ističu se svojom reprezentativnošću.

4.1.1. Brijunsko otočje

Brijunsko se otočje nalazi uz zapadnu obalu Istre te obuhvaća 14 otoka, otočića i hrudi: Veli Brijun, Mali Brijun, Vanga, Jerolim, Kozada (Košada), Gaz (Gaza), Vrsar (Medvednica), Galija, Madona (Pusti), Okrugljak (Obljak), Grunjevac (Grunj), Supin mali, Supin Veli te Sv. Marko. Ovo je otočje u antici predstavljalo jedan zaokruženi zemljišni posjed koji je Plinije u 1. st. nazvao *Cissa Pullaria*, dok Tabula Peutingeriana označava ovo otočje imenom *Pullariae*.

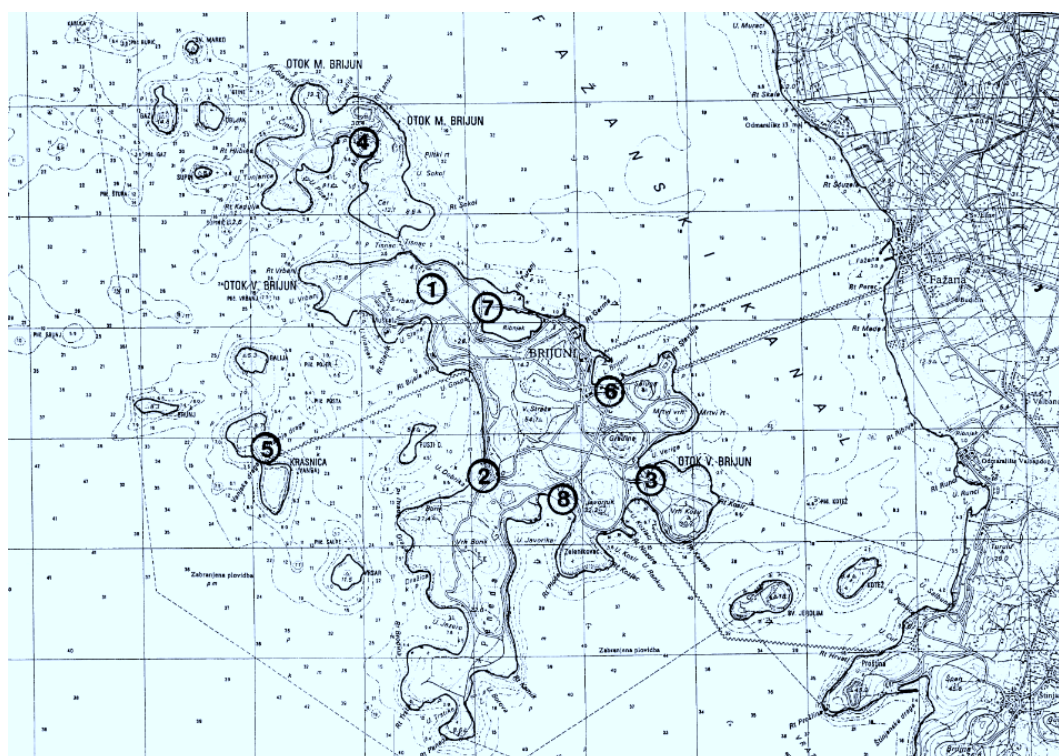
Slika 1. Brijunsko otočje (preuzeto sa:

[https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Brijuni#/media/File:Brijuni_\(hr\).svg](https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Brijuni#/media/File:Brijuni_(hr).svg))

¹²¹ Ibid, 241.

¹²² Zeman, 2014, 181-182; Zeman, 2017.

Ostaci vila nalaze se na Brijunskom otočju u uvali Verige, u zaljevu Madona, na lokalitetu Kolci, u luci Brijuni, u zaljevu Ribnjak u uvali Javorika, u zaljevu Sv. Nikole na Malom Brijunu i na istočnoj obali otoka Vange. Prva istraživanja ovih lokaliteta započela su pod vodstvom A. Gnirsa, 1902. do 1914. godine, kada je istražen lokalitet Kolci, a zatim i u uvali Verige. Od 1930. do 1940. manja studije objavio je M. Mirabella Roberti. Od 1976. do 1980. gospodarski kompleks istražuju Š. Mlakar i A. Vitasović. Sustava arheološka istraživanja podmorja započinju 1985. godine, a mnoge konzervatorske zahvate s arheološkim istraživanjima vode M. Orlić, J. Štimac, M. Jurišić, V. Begović-Dvoržak i I. Radić Rossi, te arheolozi Nacionalnog parka Brijuni, A. Vitasović i M. Pavletić. Ipak, ukupni areal otoka ni na koji način nije do kraja istražen. Prema V. Begović-Dvoržak na Brijunima nalazimo tip ladanjske vile izgrađene na povišenom platou koji prati „U“ oblik tlocrta s prostorijama koje na tri strane okružuju prostrano dvorište. J. B. Ward-Perkins¹²³ Ovaj se kompleks izjednačava sa carskim vilama na otoku Carpriju te ga se tumači kao jedan od najbolje očuvanih primjera rano carskih maritimnih vila.

Villae rusticae na brijunskom otočju 1. brdo Kolci, 2. uvala Madona, 3. uvala Verige, 4. uvala sv. Nikole, 5. otok Vanga, 6. uvala Brijuni, 7. uvala Ribnjak, 8. uvala Javorika

Slika 2. Lokaliteti vila na Brijunskom otočju

¹²³ Boethius A., Ward Perkins J.B., Etruscan and Roman Architecture. Suffolk, 1970.

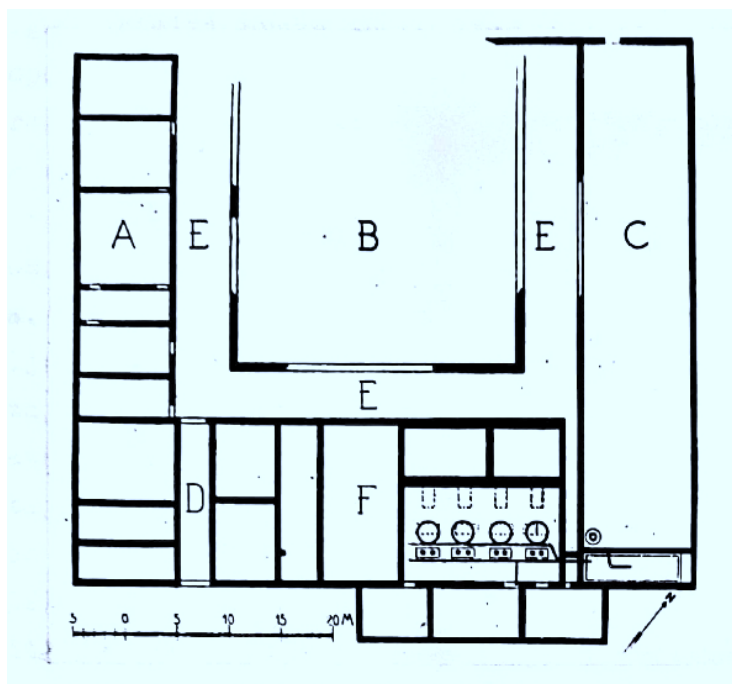
4.1.1.a. Lokalitet Kolci brdo – Monte Collisi

Vila na lokalitetu Kolci nalazi se iznad rta Tar, na sjeveroistoku otoka Veli Brijun, na otprilike 10 metara nadmorske visine, s panoramskim pogledom na otočje (arhipelag) i na obalu. Nalazi se na platou ispod vrha Vrbanj, dok se uz morsku obalu nalazi pripadajuća luka i mol za pristajanje brodova. 1907.godine A. Gnirs vršio je arheološka istraživanja kada je utvrdio uži areal vile i njen tlocrt. Radove na konzervaciji arheoloških ostataka objavili su A. Vitasović i M. Pavletić 1990. godine. Objekt je orijentiran sjeverozapad-jugoistok, tlocrtnog „U“ tipa vile s prostorijama smještenim na tri strane, oko prostranog dvorišta. Sa četiri strane dvorište je zatvoreno ogradnim zidom. Dvorište vile veličine je 30 x 27m koje je s tri strane okruženo portikom. Vila je bila prizemna građevina četvrtastog tlocrta veličine 59 x 56 m. Prema najsunčanijoj jugozapadnoj strani orijentirano je devet prostorija koje čine stambeni dio vile. Najveći dio na sjeveroistoku zauzima „*cella olearia*“ koja svjetlost i potrebnu toplinu dobiva preko portika i dvorišne strane, veličine 50 x 10,49 m. U njoj su pronađeni keramički recipijenti dolija za pohranu maslinova ulja. Prostorija s tijeskovima, veličine 14,9 x 9 m, nalazi se na istočnom rubu jugoistočnog krila. Između prostorije s tijeskovima i trijema nalaze se dva prostora kojima je pod niži od ostalih. Ovdje su se morali nalaziti mehanizmi za spuštanje greda. Prostoriju južno od tijeskova A. Gnirs¹²⁴ tumači na dva načina, kao podrum za ulje ili kao kuhinju koja je morala biti u blizini prostorije sa tijeskovima. Prema A. Gnirsu¹²⁵ ove tri prostorije sugeriraju proizvodnju ulja, no R. Matijašić¹²⁶ ističe kako je to teško sa sigurnošću utvrditi. Na njenoj jugozapadnoj strani nalaze se prostorije stambene namjene, određene za vilicusa i njegove radnika. Prema svojim arhitektonskim karakteristikama i komparacijama s drugim ruralnim vilama na Brijunima vila se datira u 1. st. Ona nije bitno mijenjala svoj izgled i funkciju; dograđene su tri prostorije u vanjskom korpusu vile i napravljene manje preinake zidova pa se pretpostavlja, iako nedokazano, da je život trajao do 4. st.

¹²⁴ Gnirs, A., Istrische Beispiele für Formen der antik-römischen Villa Rustica, Jahrbuch für Altertumskunde 2. Beč, 1908., str. 136-142. (Dalje u tekstu navedeno kao: Gnirs 1908)

¹²⁵ Gnirs 1908.

¹²⁶ Gnirs 1908.

Slika 3. Villa na lokalitetu Kolci (V. Begović, *Antička arhitektura na otoku Brijunu*, doktorski rad, 1993.)

4.1.1.b. Uvala Verige na Velom Brijunu

Prema Tassauxu, senatorska obitelj Laecanii posjedovala je vilu u mjestu Verige na otoku Veli Brijun, koja je poznata po svom luksuzu i ističe se kao središte imanja, gdje se nalazi niz manjih vila.¹²⁷ Sustavna arheološka istraživanja rustične vile i rezidencijalnog kompleksa izvršio je A. Gnirs od 1902. do 1914. godine. On je napravio i prve tlocrte vile s opisanim prostorijama i njihovim namjenama. Od 1930. istraživanja manjeg opsega vršili su talijanski arheolozi. Godine 1952. do 1954. na konzervaciji radi Š. Mlakar, a arheološka istraživanja vodi A. Vitasović. Ministarstvo kulture preuzelo je 1985. godine vodstvo u radovima na arheološkim istraživanjima, geodetskim snimanjima i konzervatorskim zaštitnim radovima lokaliteta. Rezidencijalni je kompleks u uvali Verige građen na prirodnim terasama uz morsku obalu te zauzima tri pejzažno različite cjeline: padine brežuljaka Dubovac, Gradina i Mrtvi, livade između njih i obalu zaljeva. Prilagođen je konfiguraciji terena koji mu je odredio prostornu artikulaciju i tlocrtnu dispoziciju. Nukleus kompleksa je vila rustika iz 1. st. pr. Kr. uz koju se tijekom 1. st., dodavanjem luksuznih sadržaja, razvio rezidencijalni kompleks. Gnirsov je tlocrt prepravljen geodetskim snimkama 1990. godine. Cjelina se sastoji od vile s dva peristila, mjesta za hramove, kriptoportika, termalnog kompleksa s palestrom.

¹²⁷ Begović, Schrunk 2002., str 117.

Prva vila iz razdoblja kasne Republike (1. st. pr. Kr.) građena je u „U“ formi s prostorijama smještenim s tri strane oko prostranog dvorišta, dok je četvrta strana zatvorena ogradnim zidom. Vila je izgrađena kao visoka prizemnica pravokutnog tlocrta veličine 50 x 40 m. Oko centralnog dvorišta veličine 14,7 x 11,8 m redaju se prostorije, pa se tako s jugozapadne strane nalaze prostorije od kojih jednu veliku s nišom V. Begović pripisuje vlasnikovoj spavaonici. Podovi prostorija popločani su crno-bijelim mozaikom od kojeg danas postoje neznatni tragovi. Ulaz u vilu je sa zapadna i povezna s dvorištem hodnikom. S južne strane ulaznog hodnika nalaze se kuhinja, *oecus* i niz od tri manje prostorije. Ispod poda dvorišta nalazi se cisterna dimenzija 13,9 x 10,6 m koja je djelomično ukopana. Cisterna je građena u tehnici *opus cemicum* s tri strane uklesane u stijenu. Slobodna strana građena je od kamenih blokova u žbuci i pojačana kontraforima. Čitav prostor cisterne razdijeljen je stupovima na šest redova, koji formiraju sedam lađa pokrivenih bačvastim svodom. Tijekom ranog Carstva (julijevsko-klaudijevska dinastija) taj objekt dobiva proširenje prema zapadu. Radi se o novom peristilu okruženom reprezentativnih prostorijama. Ispred cijele fronte rezidencijalnog sijela prema moru izgrađen je portik sa lođama koji je završavao velikom nasutom terasom iznad građene obale. Prvotni objekt vile proširuje se dodavanjem drugog peristila i prostorija oko njega. To su triklinij s tri egzedre, bazikalne dvorane za audijenciju, pomoćne prostorije i apartman vlasnika, a datiranu se nalazima keramike *terra sigillate* iz Augustova razdoblja kao *terminus post quem*. Apartman vlasnika sastojao se od dvije spavaće sobe, kupatila i solarija sobe za dnevni odmor koji su bili smješteni uz zapadnu stranu novoizgrađenog dijela. Ispred rustične vile i novoizgrađenog dijela izgrađen je niz luksuznih stambenih prostorija, dok je ispred njih izgrađen veliki portik s lođama koji se prostire cijelom širinom sjeverne strane u dužini od 80 m smješten na umjetno nasipanoj terasi iznad mora. Glavna vertikalna komunikacija je prilaz rustične vile prema moru. Novoizgrađeni rezidencijalni dio iskoristio je svu postojeću strukturu rustične vile. Ovakvo zdanje karakterizira se kao „vila s dva peristila“ ili „vila na tri terase“. U tlocrtu su jasno vidljive dvije cjeline, okupljene oko dva peristilna dvorišta. Oko zapadnog dvorišta sa stupovima nalazili su se stambeni dijelovi zgrade, a oko istočnog gospodarske prostorije. Središnji gospodarski prostori grupirani su na trećoj, najvišoj terasi istočnog dijela zgrade. Jedan od ulaza u vilu sa dva peristila bio je kroz vestibul. Industrijski dio vile smješten je oko peristila na drugoj terasi i komunicira s glavnim ulazom preko uskog i kratkog koridora. U središtu ove kompozicije u vrhu zaljeva izgrađena su tri hrama - Venere, Neptuna i nekih nepoznatih božanstava.

Ova vila spada u luksuzne vile usprkos veličini industrijskog postrojenja. Njen smještaj na južnoj strani uvale i orijentacija kompleksa prema sjevernijoj, hladnijoj i vjetrovitijoj strani u suprotnosti je s Vitruvijevim savjetima o pozicioniranju. Treća etaža podijeljena je u dva dijela: rezidencijalni zapadni i istočni proizvodni dio. Taj zapadni mogao je služiti kao ljetna rezidencija. Daljnje prostiranje kompleksa je ispod obronaka brežuljka Gradina gdje je izgrađen samo veliki portik veličine 148 x 10 m i kriptoportik iza njega koji čini završetak terasastih vrtova. Ovaj dio kompleksa datiran je novčićem cara Klaudija u razdoblju nakon 41. godine nakon Krista. Veliki portik povezuje hramove sa *diaetom* (biblotekom) i palestrom koji su izgrađeni na livadama između brežuljka Gradina i Mrtvi Vrh. *Diaeta* je bila osmišljena kao objekt koji s tri strane okružuje unutarnje dvorište (okrenuto od mora) prema vrhovima na Gradini. Na nju se oslanja palestra smještena na livadi na ravnijem terenu čiji je otvoreni prostor omeđen dvostrukim portikom s egzedrama. Palestra je vezana s termama, koje su građene na livadi i bile koncipirane oko velike središnje dvorane s apsidom. Bazeni terma smješteni su sjeveroistočno od dvorane (*frigidarium*, *tepidarium*, *caldarium* i *sudatio*). Prema arhitektonskim značajkama terme se datiraju u drugu polovicu 1. st. (razdoblje od cara Nerona do Flavijevaca, 54. do 96. godine). Relativno strma obala na ovom mjestu iskorištena je za izgradnju još jedne terase. Ovdje se smještaju ložišta (*praefurnium*) u substrukcijama zdanja i prostorije za odmor te polukružni portik u zoni uz more.

V. Begović Dvoržak¹²⁸ smatra da je vila u uvali Verige na Brijunima, prilagođena terenu koji je odredio njenu organizaciju i arhitektonske karakteristike, ima značajke „*villae urbanae*“ i maritimnih vila julijo-klaudijevskog i flavijevskog razdoblja. Longitudinalni portici rezidencijalnog djela kompleksa svojom građom i položajem podsjećaju na one u Augustovoj vili (villa Damecuta) na Kapriju i Tiberijevoj vili (villa Jovis) na Kapriju, a po izboru najljepših vizura na Polijevu vilu u Sorentu u Italiji.¹²⁹ Vila u uvali Verige potvrdila je A. G. McKaya da krivoljasti oblici maritimnih vila udomaćenih na zidom slikarstvu u Pompejima nisu samo umjetnikova fantazija već reprezentiraju suvremenu arhitekturu.¹³⁰ J. Smith svrstava ovu vilu u luksuzne vile.¹³¹ Ova zaobljena ekonomska jedinica sastojala se od intenzivnog vinogradarstva i uzgoja maslina, kao i amfora za skladištenje i transport.¹³²

¹²⁸ Begović Dvoržak, V., Antička vila u uvali Verige na Brijunima. VAMZ 2.ser., XXIII, Zageb 1990., str.98.

¹²⁹ Ibid.

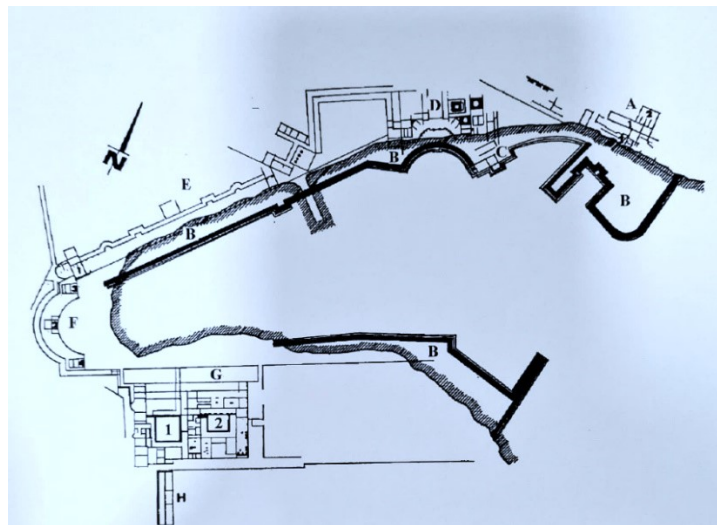
¹³⁰ McKay 1998., str. 122.

¹³¹ Smith 1997., str. 191.

¹³² Begović, Schrunk 2002., str. 117.

Na sjevernom dijelu uvale Verige 1899. godine prilikom izgradnje puta otkrivena je druga vila. Prema A. Gnirsu¹³³ sastojala se od cisterne i proizvodnog dijela, a rezidencijalni dio je bio smješten na samoj obali i većinom uništen zbog podizanja nivoa mora. Originalni nukleus bio je oko cisterne pored koje je manji rezervoar za vodu sagrađen u prijašnjoj prostoriji. Ulaz s predprostorom nalazi se na zapadnoj strani dok je sjeveroistočni dio potpuno uništen. Tri ostatka baza tijeskova pronađeni su najprije početkom 20.st., a ponovno 70-ih godina kasnijem nalaze se izoliralo između termalnog sklopa i rekreacijskih prostora koji taj dio povezuju s vrhom zaljeva i hramskim kompleksom. M. Suić¹³⁴ promišljao je da se radi o fuloniki, tj. tvornici za bojanje tkanina. Na rezidencijalnom kompleksu posebna pažnja bila je posvećena vrtovima. Oko cijelog kompleksa bili su formirani terasasti vrtovi. Unutrašnji vrtovi bili su formirani u peristilima ili ispred prozora važnih prostorija, posebno onih s apsidama. Faze izgradnje kompleksa dijele se:

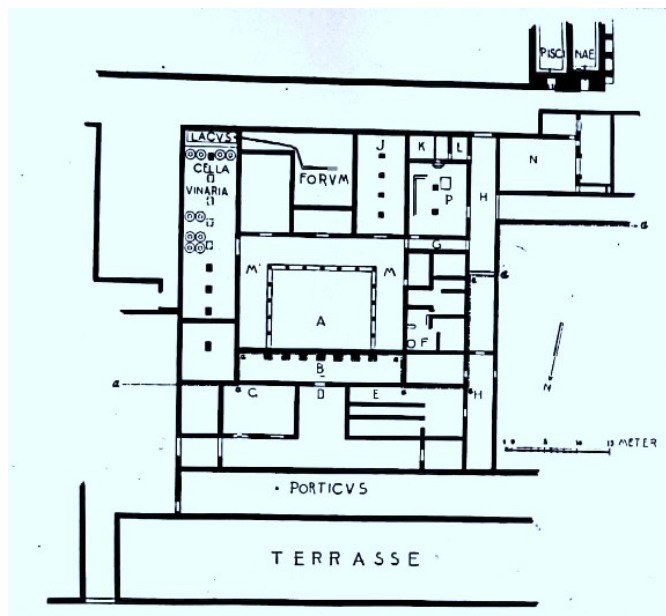
- ∴ Prva faza - Augustovo razdoblje (30.g.pr.Kr. do 14.g. poslije Krista)
- ∴ Druga faza – vladavina cara Klaudija (41. do 56.g. poslije Krista)
- ∴ Treća faza – razdoblje vladavine Flavijevaca (69. – 96. g. poslije Krista)

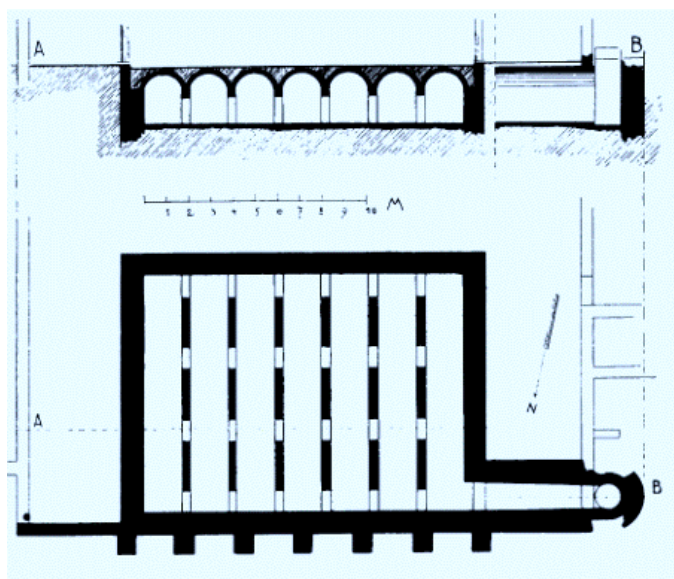
Slika 4. Arhitektonski kompleks u uvali Verige na Velom Brijunu, tlocrt: A-gospodarski dio sa rezervoarima za vodu, 1- tijeci za vino, 2- spremišta, 3- kupaonica; B- antičko pristanište; C- bazen za ribe (vivarium); D- termalni dio s adneksima; E- temelji peristilne loggie; F- trakt hramova s prospektom prema moru, 1- stanovi svećenika, 2- svetište, 3- Venerino svetište, 4- Neptunovo svetište; G- rezidencijalni dio izgrađen na terasama, s gospodarskim traktom (1 i 2); H- rezervoari s vodom za potrebe palače; J- vrtovi na terasama prema moru (V. Begović, I. Schrunck, Rimske vile u Istri i Dalmaciji III - Maritimne vile, Pril. Inst. arheol. Zagrebu, 21/2004.)

¹³³ Gnirs 1908.

¹³⁴ Suić 1987.

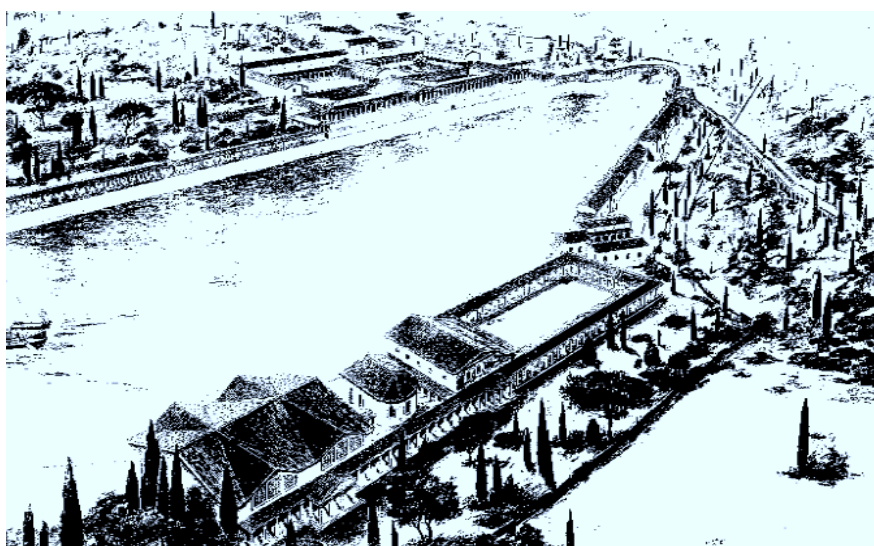
Slika 5. Villa rustica u uvali Verige na Velom Brijunu (B. Frister, diplomski rad, 1973.)

Slika 6. Cisterna ispod poda dvorišta vile u uvali Verige (B. Frister, diplomski rad, 1973.)

Slika 7. Danas vidljivi ostaci vile u uvali Verige na Velom Brijunu (preuzeto sa: <http://brijuni.aventin.hr/index.php?cmd=f&s=35&f=2&lang=hr>)

Slika 8. Idealna rekonstrukcija Rimske vile u uvali Verige (B. Frister, diplomski rad, 1973.)

4.1.1.c. Uvala Madona na Velom Brijunu

Lokalitet pod nazivom „bizantski kastrum“ u uvali Madona na zapadnoj strani otoka Veli Brijun predstavlja najznačajniji primjer kontinuiteta naseljavanja jednog mjesta duže vremensko razdoblje. Villa je smještena u zaštićenom zaljevu Val Madona s južne strane zatvorenom poluotokom Peneda, a otokom Madona ispred zaljeva. Prva je istraživanja započeo A. Gnirs 1902. godine. Istraživao je područje villae, kasnije i fortifikacije te lokalitet uveo u literaturu kao Kastrum, vezujući njegovu izgradnju sa razdobljem bizantske dominacije na prostorima hrvatske obale. Talijanski arheolozi istraživanja ovog lokaliteta vode od 1914. do 1930. godine pod vodstvom M. Mirabella Robertija dok 1952. godine Š. Mlakar provodi sondažna arheološka istraživanja. On nastavlja rad na ovom lokalitetu, pa tako 1976. do 1982. godine provodi sustavna arheološka istraživanja koja konačno definiraju čitav areal lokaliteta.¹³⁵ Prema Š. Mlaku¹³⁶ lokalitet se datira u 2. ili 3. st poslije Krista, V. Jurkić-Girardi¹³⁷ smatra kako se nalazi na mjestu starijeg rimskog objekta iz kraja 2. ili početka 1.st.pr.Kr., dok R. Matijašić¹³⁸ smatra da je villa rustica prva faza izgradnje na lokalitetu.

Vila je orijentirana u smjeru sjeveroistok-jugozapad i tlocrtnog je „U“ tipa vile s prostorijama smještenim na tri strane oko prostranog dvorišta veličine 31 x 28,7 m koje je sa tri strane bilo okruženo porticima, dok je s četvrte prema moru bilo ograđeno zidom. Villa je imala pripadajuće пристаниште za brodove. Villa je bila visoka prizemna građevina pravokutnog tlocrta veličine 62,8 x 51,2 m. Tlocrt same zgrade nazire se ispod zamršenog spleta kasnijih zidova urbanog naselja opasanog bedemima a rekonstruirao ga je A. Vitasović.¹³⁹ Uz jugozapadnu stranu gdje je bio i ulaz nalaze se prostorije stambene namjene, ali kasnijim nadogradnjama taj dio villae bila podosta izmijenjen i nije moguće utvrditi originalan raspored prostorija. Kuhinja i spremišta orijentirana su prema jugoistoku. Prepoznaju se i dvije cjeline s tijeskovima; jedna zauzima gotovo čitavo središnje krilo istočnog dvorišta a druga polovicu sjevernog bočnog krila. U sjevernom dijelu od prostorije s tijeskovima sačuvana su tri bazena za taloženje. Južno od prostorije s tijeskovima nalazilo se još jedno skladište veličine 16 x 10 m. Čitav sklop prostorija u istočnom krilu zgrade u uvali Val

¹³⁵ Mlakar, Š., Fortifikacijska arhitektura na otoku Brioni, Bizantski kastrum, u: *Histria Archeologica* 6-7, Pula 1976., str. 5-49.

¹³⁶ Ibid.

¹³⁷ Jurkić Girardi, V., New results of the researches of the continuity of roman residential and rural villas of southern Istria from 1st till 6th century. Abstracts book of European Association of Archaeologist, Zadar 2007. (Dalje u tekstu navedeno kao: Jurkić Girardi 2007)

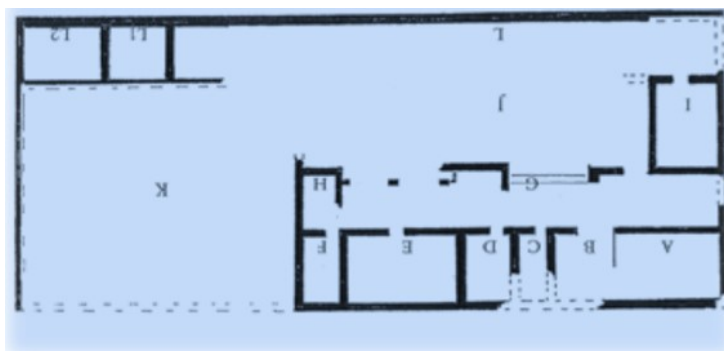
¹³⁸ Matijašić 1982.

¹³⁹ Vitasović, A., Antički objekti u uvali Dobrika na otoku Veli Brijun, u: *Histria Archeologica* 36, 2005., str. 165.

Madona predstavlja vjerojatno postrojenje za preradu maslina, odnosno za proizvodnju maslinova ulja. Uz jugoistočni zid vile prigraden je kasnije niz manjih prostorija koje su služile u stambene svrhe, nepravilno raspoređene s uskim komunikacijama. Pretpostavlja se da su služile za smještaj robovske snage ili se može reći kako se radilo o kasnoantičkoj stambenoj nadogradnji. U kasnoj antici uz vilu se izgrađuje naselje s fortifikacijama. Kasnoantičko groblje datirano u 4. i 5. st. pronađeno uz prilazne ceste jugoistočno od vile potvrđuje nastavak života na tim područjima. Dvorišni prostor vile izgrađuje se u kasnoj antici i dopunjuje novim sadržajima (proizvodni pogoni) koji prema M. Suiću¹⁴⁰ predstavljaju fuloniku *Baphium Cissense*.

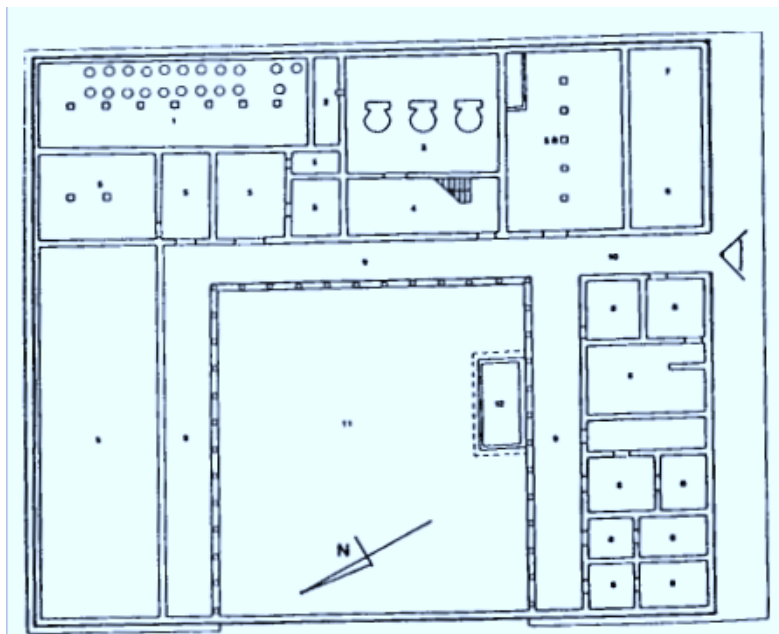

Slika 9. Arealna fotografija uvale Madona (V. Begović, I. Schrunck, Villa rustica u uvali Dobrika (Madona) na otočju Brijuni, pril. inst. Archeol., Zageb, 27/2010)

Slika 10. Prva villa rustica u uvali Madona (V. Begović, I. Schrunck, Villa rustica u uvali Dobrika (Madona) na otočju Brijuni, pril. inst. Archeol., Zageb, 27/2010)

¹⁴⁰ Suić 1987.

Slika 11. Druga villa rustica u uvali Madona, primjer peristilne vile (V. Begović, I. Schrunck, Villa rustica u uvali Dobrika (Madona) na otočju Brijuni, pril. inst. Archeol., Zageb, 27/2010)

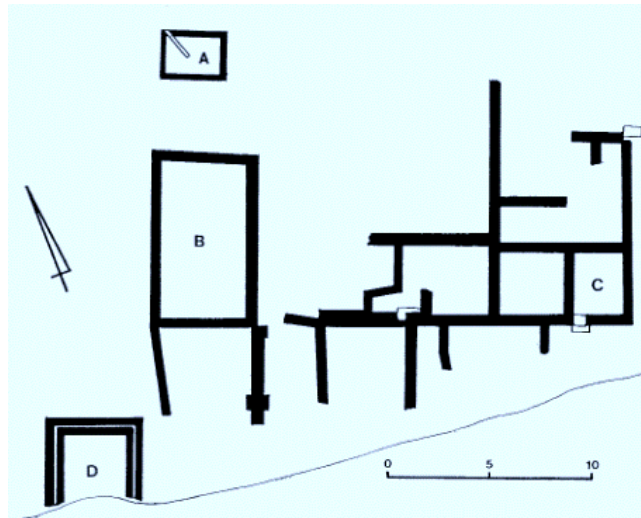

Slika 12. Danas vidljivi ostaci *cellae vinariae*

4.1.1.d. Zaljev Sv. Nikole (Mikule) na Malom Brijunu

Krajem 19.st. dijelom su istraženi ostatci antičke ruralne arhitekture na obali zaljeva Sv. Nikole na otoku Mali Brijun. Ovaj zaštićeni položaj zaljeva okrenutog prema jugu, a zatvoren sa sjeverne strane manjom polukružnom uzvisinom pružao je dobre uvjete za smještaj sidrišta. Vila u uvali Sv. Nikola sačuvana je u neznatnim ostacima pa njen tlocrt nije mogao biti utvrđen sa sigurnošću. Zidovi su uglavnom sačuvani malo iznad visine temelja. Prepoznaju se dva ulaza. U zapadnom dijelu sačuvan je niz prostorija pravocrtnog tlocrta.

Najbolje je sačuvana cisterna uz obalu mora građena u tehnici *opus cementicium*, veličine 4,2 x 3m.

Slika 13. Tlocrt ostataka rustične vile u zaljevu Sv. Nikole

4.1.2. Otok Krk

Otok Krk ima dinamičnu i zanimljivu povijest određenu povoljnim položajem otoka kao sjecište trgovačkih putova, blagom klimom, obradivom zemljom. Kako navode Begović Dvoržak i Schrunk, na otoku Krku ubicirane su rimske vile na položaju Njivica, u Pinezićima i Puntu.¹⁴¹

4.1.2.a. Njivice

Istočno od groblja u Selcima nalazi se veliki lokalitet, površine 7000 m, na 77 m nadmorske visine, na kojem se nalazila veća rustična vila.¹⁴² Izdvaja se i lokalitet Poje, gdje su pronađeni ostaci građevine datirane u 1.-5. stoljeće, a za koju se navodi da je imala stambeni dio, opremljen hipokaustom te gospodarski dio.¹⁴³ Odlikovala se i neobičnom, kružnom strukturom, za koju pojedini istraživači tvrde da je riječ o ostacima kružnoga trijema, okrenutog prema moru.¹⁴⁴

¹⁴¹ Begović, Schrunk 2002., str. 118.

¹⁴² Ibid.

¹⁴³ Čaušević-Bully, Morana: Njivice - Poje, Hrvatski arheološki godišnjak, (2006.), 3., str. 300-301

¹⁴⁴ Kristina Vodička Miholjek, Arheološki lokalitet Poje - antička vila u Njivicama na otoku Krku, Istraživanja na otocima: znanstveni skup, Lošinj, 1.-4. listopada 2012, Serija: Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, vol. 30, Zagreb, 2015., 57-85.

4.1.2.b. Cickini

Cickini su šuma koja se nalazi uz trasu nekadašnjeg rimskog puta između dva urbana središta – *Curicum* i *Fulfinum*. Ovdje se nalazilo veći gospodarsko-stambeni kompleks. Iako cijeli antički sklop nije u potpunosti istražen, po dosadašnjim saznanjima može se govoriti o rimskoj vili rustici, čija se datacija stavlja u 1. st., prema nalazima brončanih novčića cara Trajana (98.-117.) te tragovima tegula sa žigom *Pansiana* iz doba Tiberija.¹⁴⁵ Stambeno-gospodarski kompleks s novijom je dogradnjom bio nastanjen stoljećima. Cickini pokazuju kontinuitet klasične ruralne gradnje koja je krajem antike pretvorena u zaokruženi, a možda i utvrđeni kompleks.¹⁴⁶

4.1.3. Otok Rab

Na otoku Rabu locirani su ostaci rimskih vila u Supetarskoj Dragi, gdje su vidljivi ostaci arhitekture i podnih mozaika; kraj Lopara u loparskom polju; na lokalitetu Miral u Kamporskoj dragi; kraj Barbata na lokalitetu Grce, gdje su vidljivi ostaci arhitekture i mozaika.¹⁴⁷ Na Puntici Zidine vidljivi su ostaci zidova, pretpostavlja se „*villae rusticae*“.¹⁴⁸

7.1.3.a. Rt Kaštelina

Jedno od najznačajnijih nalazišta ovog otoka jesu ostaci rimske arhitekture u podnožju rta Kaštelina. U zapadnom dijelu otoka Raba, između Mirala ili Valdoža na sjeveru i Kamptorske drage na jugu, pruža se poluotok Kaštelina koji završava rtom istog naziva.¹⁴⁹ Uvale koje flankiraju poluotok bile su pogodne za sidrenje i sklonište od jakih vjetrova. Na ovome je lokalitetu riječ o nadasve prostranom sklopu dimenzija 700 x 300 metara. Zidovi strogo slijede konfiguraciju terena. Kaštelina je zauzela tipično dominantnu poziciju unutar zadanog krajolika održavajući neometanu kontrolu nad potencijalnim resursima u vidu obradivih površina ili pak komunikacija, koje se ne odnose nužno na one kopnene.¹⁵⁰

¹⁴⁵ Starac, R., Ranokršćanski crkveni kompleks u šumi Cickini u Malinskoj na otoku Krku, Malinska 2006.

¹⁴⁶ Starac 2006.

¹⁴⁷ Begović, Schrunck 2002., str. 118.

¹⁴⁸ Brusić, V., Otok Rab. izdavač Franjevački samostan sv. Eufemije u Kamporu, 1926., str. 23-24.

¹⁴⁹ Tomičić, Ž., Arheološka svjedočanstva o rano bizantskom vojnom graditeljstvu na sjevernojadranskim otocima. Prilozi 5-6, 1988/1989., str. 29-53.

¹⁵⁰ Konestra, A. et al., Tipologija i organizacija otočnih naselja Raba kroz dijakronijski pristup. Ann.Inst.Archeol. CVI/2020., str. 229-244.

Sjeveroistočna strana terasasto se spušta prema uvali Miral ili Valdoža, dok se jugozapadna strana obrušava u Kamptorsku dragu.¹⁵¹

Prvim istraživanjima na sjevernom dijelu otoka dokumentirani su vidljivi ostaci arhitekture te je pretpostavljen sakralni objekt na najvišem platou poluotoka. No rezultati prve kampanje istraživanja utvrdila su da su polukružni zidovi na istočnoj strani objekta krivo protumačeni. Tu je zapravo identificirana prostorija A pravokutnog oblika dimenzija 26,5 x 9,6 m u smjeru I – Z. Istočno od ove prostorije otkriveni su segmenti zidova koji se ili nastavljaju na spomenutu strukturu ili se pružaju u smjeru S – J. Istočno od prostorije A dozidan je zid. Zbog konfiguracije terena i erozije tla ovim je zidovima bilo jedinko moguće evidentirati smjer pružanja i aproksimativnu širinu. Svi zidovi su sačuvani u visini temelja, te se nalaze rijetki površinski materijalni nalazi koje bi olakšali dataciju. Na sjevernoj strani poluotoka na prvoj od tri terase kojima se teren spušta prema uvali Miral, najviše je sačuvanih struktura u elevaciji koje su organizirane oko drugog perimetralnog zida. Za sada je evidentirano više takvih prostora, neki od njih poprilično velikih dimenzija, a karakteriziraju ih podovi izvedeni u tehnici *opus signinum* ili mozaici. Identificirane su i dvije poluiskopane prostorije A i C međusobno povezane hodnikom B. Potom su otkrivene i prostorije F i J dalje prema zapadu, a koje su izgleda pripadale ranijem sklopu na Kaštelini, te još tri prostorije M, L, I. Svi su ti prostori organizirani su oko jednog perimetralnog zida. Daljnjim istraživanjima uočeno je da s odmakom vremena dolazi do značajnih pregradnji. Dograđen je kriptoportik, velika cisterna na istoku s pripadajućom kanalizacijom za odvodnju kišnice, prostorije sjeverno uz hodnik. Kriptoportik je imao za cilj stvoriti zaravnatu platformu na kojoj su počivale reprezentativne prostorije.¹⁵² Uočeno je kako dolazi i do izgradnji manjih prostorija na zapadnom dijelu. 2009. godine na lokalitetu je obavljeno geomagnetsko istraživanje što je dovelo do zanimljivih rezultata. Niz prostorija različitih dimenzija koje bi mogle inducirati da se vila protezala cijelim zapadnim krajem zaravni, potvrđene su ovim istraživanjem.¹⁵³ Preliminarni rezultati zaključuju da se na poluotoku izvorno nalazila antička priobalna vila te da su njezini prvi dijelovi bili izgrađeni potkraj 1. ili poč. 2. st., dok su kasnije strukture proširivane.¹⁵⁴ Zaključujemo i kako ovdje nije izgrađena bizantska utvrda već je u najboljem

¹⁵¹ Jurković, M., Brogiolo, G.P., Turković T.; Chavarria Arnau, A., Marić, I., Kaštelina Na Otoku Rabu - Od rimske vile do rano bizantske utvrde. Rabski zbornik II, Rab 2012., str. 3 (dalje u tekstu navedeno kao Jurković 2012.)

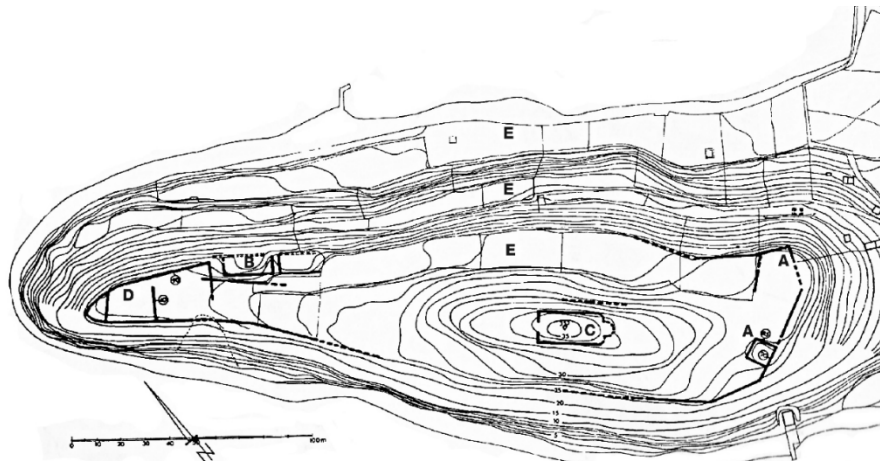
¹⁵² Ibid.

¹⁵³ Ibid.

¹⁵⁴ Arce, J., Chavarria, A., Jurković, M., Brogiolo, G. P., Chavarria Arnau, A., & Marić, I., Recherche archeologique a Kaštelina (isola di Rab). Campagne 2005-2007. Hortus Artium Medievalium, 14, 2008., str. 283–292.

slučaju bila fortificirana. Lokalitet pokazuje duži kontinuitet naseljavanja i nekoliko faza gradnje. Prepoznato je čak pet faza gradnje od kojih su dvije bile formativne a preostale 3 obilježene destrukcijom i dekonstrukcijom.¹⁵⁵

Pretpostavlja se da je obitelj *Baebius*, jedna od vodećih obitelji autohtonog podrijetla na otoku bila uključena u municipalnu upravu. Stoga se čini izglednim da su vlasnici zdanja sagrađenog u 1.st.n.e.¹⁵⁶

Slika 14. Plan sklopu na poluotoku Kaštelina (Jurković, M., Kaštelina Na Otoku Rabu - Od Rimske Vile do rano bizantske utvrde. Rabski zbornik II, Rab 2012.)

4.1.4. Otok Pag

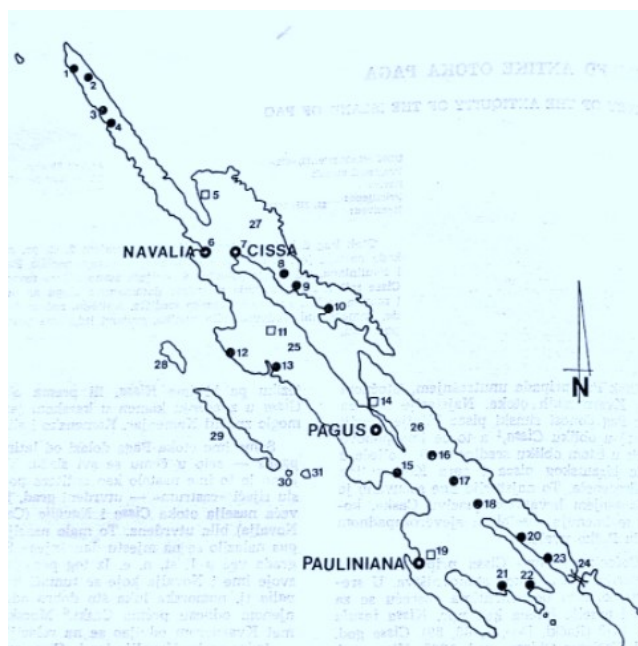
Na osnovi arheološki nalaza, odnosno natpisa, M. Suić zaključuje da je čitav otok bio u vlasništvu pojedinih bogatih rimskih obitelji koje su na otoku posjedovale poveća imanja (*praedia*). Tako se primjerice spominje obitelj Kalpurnija od koje su neki članovi obnašali visoke pozicije časti u Rimu. U uvali Caska pronađen je natpis na kojem se spominje Kalpurnija, kćer Lucia Pisona Augura.

U rimsko doba na otoku Pagu bilo je nekoliko naselja, čiji počeci sežu još u prapovijesti. Cissa je bila najvažnije a samim time i najveće naselje. Vjerojatno je kao i *Novalia* bila utvrđeno naselje. Otok Pag pripadao je pod jurisdikciju konventa kojem je središte bilo u Skradinu. Na užem području naselja Caska (Cissa) nalaze se antički ostaci čiji su dijelovi ispod morske površine. Tu se posebno ističe palača velikih dimenzija, s fasadom

¹⁵⁵ Jurković 2012., str. 3.

¹⁵⁶ Jurković M., Turković T., Kaštelina – vila obitelji Bebija. *Ars Adriatica* 9/2019., Časopis odjela za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zadru

duž morske obale poduprtom potpornjacima polukružne osnove.¹⁵⁷ Na otoku Pagu rimske su vile pronađene još u mjestima: Novalja, Dabovim stanima, Šankovim stanima, Šimuni, Kolan, Povljana, Zamet kod Starog grada, u Lunskoj luci Tovarnele.¹⁵⁸

Slika 15. Otok Pag (R. Traživuk, diplomski rad, 1971.)

4.1.5. Otok Lošinj

Otok smješten na sjevernom Jadranu nastanjen je još od brončanog doba. U rimsko doba nema većih naselja osim Osora (APSOROS) na prevlaci između otoka Lošinja i otoka Cresa. Na obalama uz najplodnije agrarne površine utvrđeni su ostaci *villa rustica*, i to u Liskima, Sv. Jakovu i Studenčiću pod Ćunskim.

4.1.6. Otok Cres

Na otoku Cresu su lokaliteti: Osor, Ustrine, Hamlac nedaleko Nerezina, Miholašćica i Martinšćica.¹⁵⁹ A. Mohorovičić¹⁶⁰ ustanovio je postojanje rimske cisterne kraj groblja u Ustrinama na zapadnoj obali otoka Cresa (sjevernije od Osora) koji ukazuju na postojanje gospodarskog kompleksa.

¹⁵⁷ Suić, M., *Prošlost Zadra*, sv. I. Zadar 1981.,, str. 281.

¹⁵⁸ Begović, Schrunk 2002., str. 118.

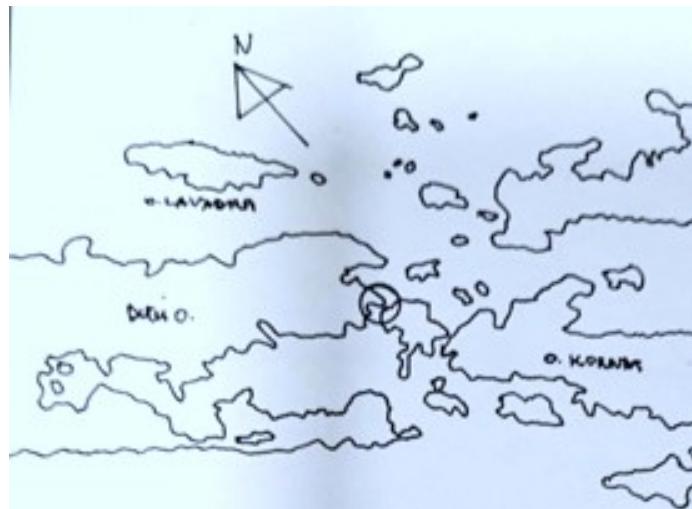
¹⁵⁹ Brgović, Schrunk 2002., str. 120.

¹⁶⁰ Mohorovičić, A., *Prilog poznavanju razvoja historijske arhitekture na otocima Lošnju i Cresu*. Ljetopis JA 1951-52., Zagreb 1954.

4.2. OTOCI SREDNJEG JADRANA

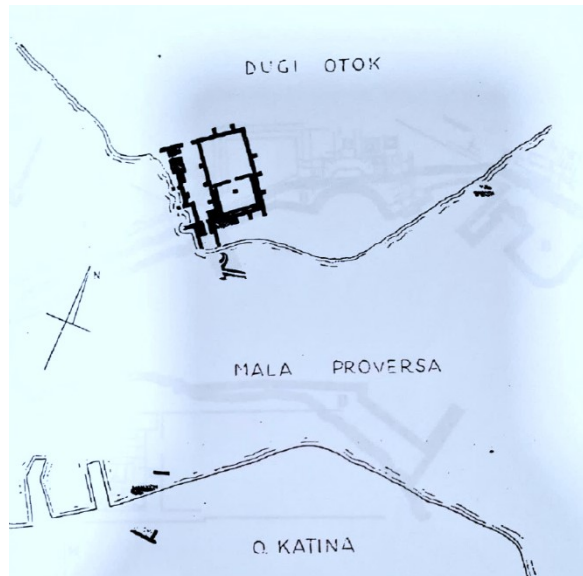
4.2.1. Dugi otok

Prilikom arheoloških rekognosciranja Dugog otoka i Kornata 1951. godine, uočeni su dijelovi rimskih zidova, koji su virili iz ovećeg nasipa na uskoj i plitkoj prevlaci, zvanj Mala Proversa, koju sa zapadne strane zatvara krajnji rt Dugog otoka a s jugoistočne strane otočić Katina. Arheološki ostaci u Maloj Proversi dokazuju da je i ovdje tlo poniralo jer se većinom ostaci nalaze ispod morske površine. Iskopavanja su izvršena iste godine pod vodstvom Mate Suića uz stručnu pomoć i suradnju tadašnjeg kustosa Arheološkog muzeja u Zadru, profesora Ive Petrociolija.¹⁶¹ Najbolje sačuvani objekt je cisterna pronađena 1.5m iznad morske površine. Građena je tehnikom opus isodomum, pravokutnog oblika dimenzija 18 x 11 m, orijentirana u smjeru sjeveroistok-jugozapad. Čitav objekt pravokutnog je tlocrta, razdvojen u unutrašnjem dijelu poprečnim zidom koji ga dijeli na dva jednaka dijela dok ga sa strane podržavaju kontaforti. Ove ostatke M. Suić pripisuje vili rustici. Dugi otok oskudijeva vodom, stoga je glavni objekt svakog poljoprivrednog gospodarstva morao biti cisterna. Datiranje objekta izvršio je M. Suić na temelju tehnika gradnje te građevinu smjestio u 1.st. poslije Krista u doba ranog Carstva. Tehnika gradnje zidova primijenjena prilikom gradnje ovog objekta je opus isodomum incertum, a sastoji se od slaganja pravilnih i lijepo tesanih komada kamena u ravnoj liniji.

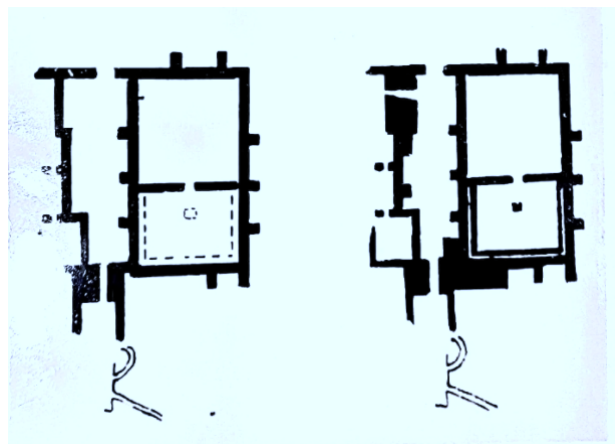

Slika 16. Položaj Male Proverse na Dugom otoku (R. Traživuk, diplomski rad, 1971.)

¹⁶¹ Suić M., Petricioli I., Iskopanje rimske ville u Maloj Proversi, VAHD LIV, Split 1952., str. 174-187.

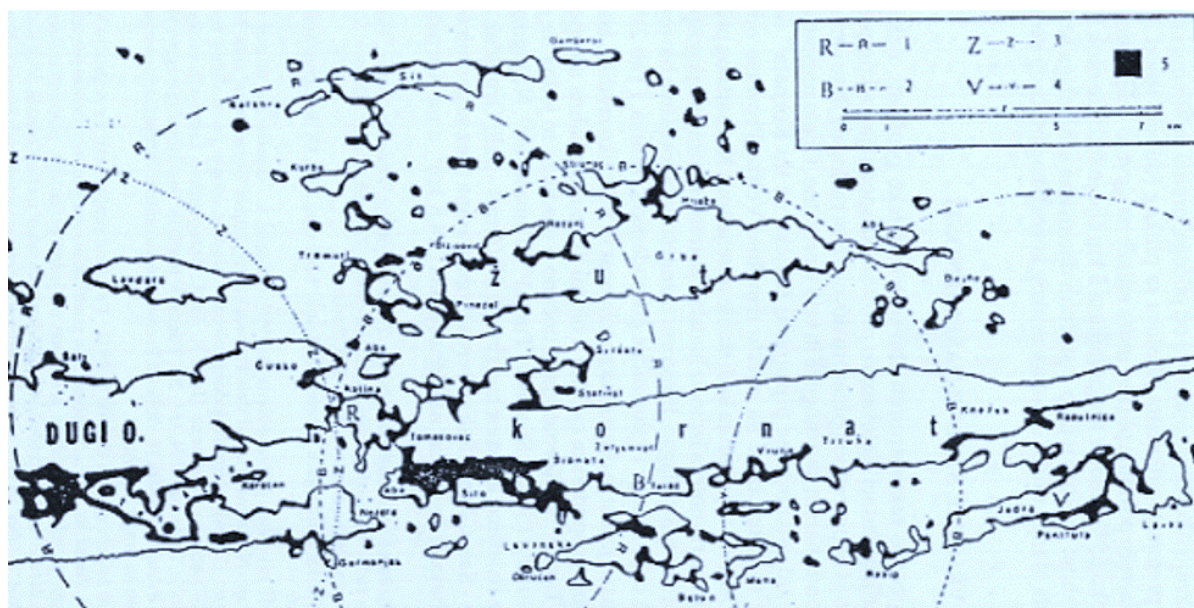
Slika 17. Objekti u Maloj Proversi na Dugom otoku (R. Traživuk, diplomski rad, 1971.)

Slika 18. Dvije faze gradnje cisterne u Maloj Proversi (R. Traživuk, diplomski rad, 1971.)

4.2.2. Kornati

Kornati su otočna skupina zadarskog, biogradskog i šibenskog područja nazvana po najvećem otoku arhipelaga Kornat, na kojem tragova života ima još od prapovijesti. Otočje je sa sjeverozapada omeđeno Dugim otokom, na jugoistoku otocima skupine Žirje, prema kontinentu Vrgatom, Pašmanom i Murterom, a prema otvorenom moru. U uvali Šipnata registrirani su ostaci rimske solane. Ostaci rimskih građevina potvrđeni su i na drugim kornatskim otocima: u uvali Lavsa pronađeni su ostaci solane i jedne zgrade, na Jadri ili Piškero pronađeni su tragovi pristaništa, a na Svršati Veljoj ostaci zgrade i bazena za čuvanje žive ribe.

Slika 19. Kornati (R. Traživuk, diplomski rad, 1971.)

4.2.3. Otok Ugljan

Otok Ugljan, po geografskom smještaju nalazi se neposredno uz obalu na kojoj je smješten antički Iader, te je nesumnjivo spadao u sklop kolonije kao njegov ager. O arheološkim lokalitetima i nalazima na otoku Ugljanu pisao je C. F. Bianchi, zatim F. Bulić, a u novije vrijeme M. Suić u svojim preliminarnim izvještajima o radovima u Mulinama. M. Suić spominje vile smještene redovito blizu mora, u pitomim uvalama, na terasastom zemljištu s prospektom prema moru. Najveći dio otkrivenog kompleksa čine ostaci gospodarske zgrade koja sadržava sve elemente potrebne za izradu ulja. Analogno tome otkrivene su i dvije cisterne većih razmjera. Ne postoji tlocrt čitavog kompleksa, no ovdje se radi o prostranom kompleksu, svakako jednom od najvećih slične funkcije.¹⁶² Na otoku Ugljanu osim Mulina navodi se lokalitet Batalaža, rt Supetar, Gospodarska gomila, Preko.¹⁶³

¹⁶² Suić, M., Arheološka istraživanja u Mulinama na otoku Ugljanu, Ljetopis JAZU, Zagreb 1957., str. 64. (Dalje u tekstu navedeno kao: Suić 1957)

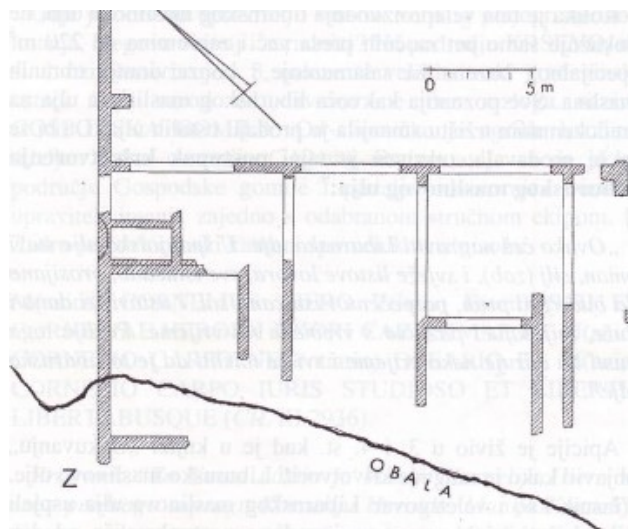
¹⁶³ Ibid.

Slika 20. Ostaci rimske vile na otoku Ugljanu (preuzeto sa stanice: www.croatiholidayshr.com)

4.2.3.a. Gospodarska gomila

Na Krševu, na mjestu zvanom Gospodarska gomila nalazi se uz more veliki nasip koji je jednim dijelom odnijelo more.¹⁶⁴ Paralelno s more učena su dva zida duljine oko 20 m, dok se treći, paralelan s ovima vidi u moru. Oko 100 m u pozadini Gospodarske gomile nalazio se mozaik od bijelih kamenčića koji je vlasnik zemljišta uništio. „Pored građevinskih ostataka na kopnu i u moru, otkriveno je veliko morsko pristanište.“¹⁶⁵

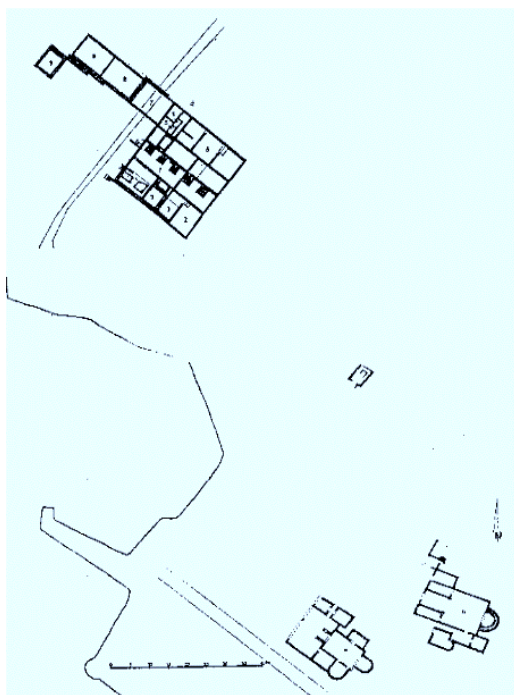
Slika 21. Gospodarska gomila (B. Ilakovac, Rimsko poljoprivredno dobro na otoku Ugljanu, Preko, 2007., str. 11.)

¹⁶⁴ Filipi, A.R., Arheološko-topografske crtice iz Ugljana, Diadora sv.3. vol 3. Zadar 1965., str 304.

¹⁶⁵ Ilakovac, B., Rimsko poljoprivredno dobro na otoku Ugljanu, Preko 2007., str. 13.

4.2.3.b. Sutivan kod Mulina

Na položaju Sutivan kod Mulina 1910.godine pronađeni su ostaci triju zidova koji su se protezali paralelno s morem. Na sjeveroistočnoj stani njive pronađena je i građevina veličine 4 x 5,5 m, danas znana kao „Gušterna“. Utvrđeno je da se radi o rimskoj piscini. 60-ih godina s jugoistočne strane prostirala se velike „Stanićeva gomila“ gdje su se obavila arheološka istraživanja. Voditelj arheoloških istraživanja bio je M. Suić¹⁶⁶ koji je otkrio dijelove tog kompleksnog nalazišta. U tri navrata od 1956. do 1958. godine radilo se na istraživanju velike *villae* koja se nalazila pod tzv. „Stanićevom gomilom“ na kojoj su se nadzirali vanjski zidovi visine do 1 m. Otkriveni su ostaci gospodarske zgrade (fundusa) za proizvodnju grožđa i maslina. Na nekim su mjestima zidovi sačuvani do visine od 2 m. Vila se datira od početka Carstva do kraja antike, dakle, vidljiva su obilježja ranocarske i kasnoantičke gradnje.

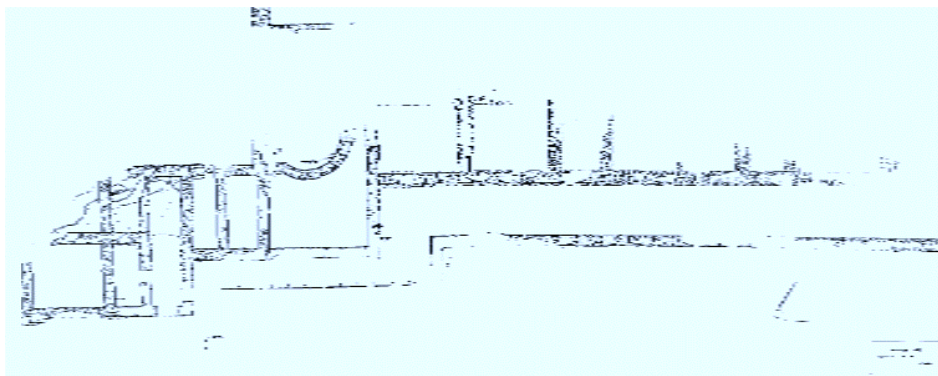

Slika 22. Vila u Mulinama na otoku Ugljanu (M. Suić, Arheološka istraživanja u Mulinama na otoku Ugljanu, Ljetopis JAZU, Zagreb 1960., str. 231.)

¹⁶⁶ Suić 1976., str. 244.

4.2.4. Otok Murter

Otok Murter odvojen je od kopna uskim kanalom preko kojeg ga most spaja s obalom. Tragovi arhitekture i grobova pripadaju antičkom naselju Colentum. Prvim iskopavanjima pronađena je ruševina koja je pripadala antičkoj nadzemnoj cisterni. Uz zapadnu obalu Gradine bili su vidljivi ostaci zidova u neposrednoj blizini mora, a neki su i nestajali pod morskom površinom. Prema rtu Gradine ustanovljene su ruševine u obliku apside. A. Faber¹⁶⁷ je ove ostatke opisala kao „villu s apsidom“. Pod morem se nalazi njen priobalni trijem koji prati oblik tadašnje obale. Vanjski trijem povezuje desetak priobalnih prostorija kojima je pristup zasigurno bio moguć i s unutrašnje strane preko hodnika ili drugog trijema koji je okruživao dvorište s cisternom. Cisterna je bila veličine 10 x 5,5 m i visinu 1,8 m. Služila je isključivo kao spremnik za vodu sa zatvorenim svodom. U kasnijim fazama gradnje ova vila bila je opremljena termalnim kompleksom manjih dimenzija, naknadno ugrađenim, odnosno adaptiranim unutar već postojećeg kompleksa. Ove su se „kućne terme“ grijale hipokaustom. Zidovi su bili obloženi pločicama od ružičastog mramora čiji su ulomci pronađeni kao i ulomci crnog i bijelog mozaika. Istraženo je 16 objekata ove vile. Skupina zdanja koja je istražena proteže se uz 3 m široku antičku ulicu koja se spušta s gradine prema moru. Funkcioniranje komunikacija u antičkom naselju u Murteru provedeno je mrežom uzdužnih i strmih poprečnih ulica i puteva. Putevi su popločani kamenim pločama nepravilna oblika. Ostaci ovih uličica pronađeni su uz zidove. Ulaz u te objekte vodio je uz popločano odnosno ožbukano dvorište koje je s ulične strane bilo ograđeno visokim zidom. Na tri strane oko dvorišta raspoređene su prostorije gospodarske ili stambene namjene. Arheološka je građa pretežito pronađena unutar stambenih zdanja, što omogućuje datiranje tih građevina u 1. i početak 2.st. poslije Krista.

Slika 23. Ostaci Rimske vile na otoku Murteru (Faber A. „Rimsko naselje u Murteru. Izdanja HAD-a 19, Zagreb 1998.)

¹⁶⁷ Faber A. „Rimsko naselje u Murteru. Izdanja HAD-a 19, Zagreb 1998., str. 97-112.

4.2.5. Otok Žirje

Otok Žirje smješten je u šibenskom arhipelagu s istoimenim naseljem. U uvali Velika stupica otkriveni su zidovi rimske građevine i mnoštvo ulomaka keramike. Početkom 2000.god. u posljednjim istraživanjima na Gradini koja je vodio I. Pedišić¹⁶⁸ utvrđeni su ostaci *ville rustice* te ostaci ribnjaka nedaleko od vile, u moru na dubini oko 2-3 m.

4.2.6. Otok Čiovo

Mavarštica, široka udolina blizu današnjeg sela Žedno koja se spušta na južnu obalu Čiova krije na svojem vrhu ostatke jedne *villae rusticae*. Na sjevernoj strani nalazi se dobro očuvana cisterna s ulomcima podnog mozaika. Ova se vila datira u 1. st. n. e. a pretpostavlja se da je njeno korištenje moguće gledati od ranog rimskog pa sve do kasnoantičkog razdoblja, kada je sam sklop i nadograđivan.¹⁶⁹

Atraktivna lokacija na otoku Čiovu, za gospodarsko korištenje bila je izuzetno dobro zaštićena uvala Pantera. Zidana konstrukcija nazire se pod morem u samom dnu uvale te se prepoznaje kao antički ribnjak poput onog koji je poznat u uvali Nečujam na otoku Šolti na rukavcu Piškera.¹⁷⁰

4.3.7. Otok Šolta

Otok Šolta nalazi se zapadno od otoka Brača. U rimsko doba ovaj otok bio je znan pod imenom *Solenta* te je bio gusto naseljen, što nam potvrđuju brojni nalazi arhitekture, arheološkog materijala i grobova. Na nekoliko lokacija na ovome otoku pronađeni su ostaci zidova koji su pripadali gospodarskim zgradama: Mirine kraj Donjeg Sela, uvala Banje u Rogaču, Banje ili Banda kraj Donjeg Sela, pod Mihovilom zapadno od Donjeg Sela, uvala Piškera. Ova je Vila morala imati veliku stratešku značaj.¹⁷¹ Upravo tamo je rimski car Dioklecijan imao svoj ribnjak 295. god. pr. Kr., čiji se ostatci danas samo naziru pod morem;¹⁷² dok je na nekoliko mjesta pronađeno nekoliko neidentificiranih objekata s ostacima mozaika: Studenac kraj Donjeg Sela, Banje u Rogaču. Banje F. Oreb opisuje kao rustičnu vilu koja se datira od 3. do 4.st.¹⁷³ Evidentirano je i nekoliko pristaništa (Stipanska, Banja).

¹⁶⁸ Pedišić, I., Žirje – Gradina – nastavak sustavnih istraživanja, Obavijesti br.1. 2000., str. 107-110.

¹⁶⁹ Burić 2000., str. 9-14.

¹⁷⁰ Marasović T., Marasović K., 2012. str. 232, 236

¹⁷¹ Begović, Schrunk 2012., str.2.

¹⁷² Begović, Schrunk 2002., str. 120.

¹⁷³ Oreb 1990a 54-56.

4.3.8. Otok Brač

Otok u srednjoj Dalmaciji spominjan pod imenom *Brattia* ili *Elaphusa*. Dolazak Rimljana na ovome otoku odrazio se u građevnim sklopovima ladanjskih vila, grobnica i primjera antičke skulpture izrađene u poznatim bračkim kamenolomima. „Na otoku Braču ostaci vila nalaze se na Zlatnome ratu na Bolu, u Postirama, Mirje, Supetar, Sutivan, Pučišća, Splitska, Škrip, Donji Humac, Nerežišće, Bunje kod Novog Sela, uvala Lovrečina, Ostrovica.“¹⁷⁴ Vile na otoku Braču bile su u komunikaciji sa Salonom na obali.

4.3.8.a. Mirje

Lokalitet Mirje zauzima površinu od 10 000m, na nadmorskoj visini od 160m. Nalazi se na sjevernoj, blagoj padini brežuljka, a zemljište je vrlo plodno. Zaštitni radovi posljednja dva desetljeća definirali su arhitektonski sklop u cjelini. Premještanjem puta sa zapadne i južne strane obodnih zidova očuvan je prostorni integritet kompleksa i definirani su zidovi i prostori duž cijelog perimetralnog zida.¹⁷⁵ U ljeto 2001.godine pod splitski Konzervatorski zavod vršio je arheološka iskopavanja kada su pronađeni kameni reljefi, ostaci zidova, kameni pod, oltarna pregrada. Mirje, na brežuljku iznad Postira, ruralni je kompleks rimske vile adaptiran u kasnoantički cenobij. Izduženi trapezoidni raspored arhitektonskog sklopa uvjetovan je komunikacijskim obrascima prisutnim u poljoprivrednom krajoliku.¹⁷⁶ „U poleđini sjeveroistočnog dijela kompleksa nalazio se stražnji ulaz namijenjen višestambenom i termalnom dijelu, dijagonalno u odnosu na glavni ulaz. Sudeći po monumentalnosti i širini, glavni ulaz je bio na jugozapadu. Iz izduženog predvorja, ulazilo se u dvorište s trijemom na zapadu. Tragovi zidova su relativno nisko sačuvani pa ne možemo govoriti o rasporedu i broju otvora na katu, no daje se pretpostavka kako je njihov ritam davao dojam reprezentativne vile s panoramskim rastvaranjem zapadnog pročelja.

O kasnoantičkom zatvorenom korpusu vile i porijeklu svjedoče brojni nalazi crkvenog namještaja tipičnog za kasnu antiku, kao i vrata s koljenastim otvorom.¹⁷⁷

„Povoljan strateški položaj Mirja omogućio je nadzor cijelog plovnog puta duž obale između ušća rijeke Cetine i salonitanskog zaljeva.“¹⁷⁸ Njezin položaj vrlo je sličan lokalitetima Dućac, Mirin Dolac, Veli brig i Mladinje brdo na kojima postoje ranocarske vile.

¹⁷⁴ Begović, Schrunck 2002., str. 120.

¹⁷⁵ Kovačić, V., Mirje – kasnoantički cenobij na Malom brigu iznad Postira, 2010. (dalje u tekstu navedeno kao: Kovačić 2010a)

¹⁷⁶ Kovačić 2010a.

¹⁷⁷ Kovačić, V., Kasnoantička vila s Portikom na Mirju kod Postira, Klesarstvo i graditeljstvo, Pučišća, broj 3-4., 2010. (dalje u tekstu navedeno kao: Kovačić 2010b)

¹⁷⁸ Kovačić 2010a.

Slika 24. Mirje (preuzeto sa: <https://www.shutterstock.com/image-photo/roman-ruins-mirje-near-postira-on-452873875>)

4.3.8.b. Bol

Mjesto na južnoj strani otoka Brača na čijem su položaju pronađeni ostaci zidova piscine pravilnog pravokutnog oblika veličine 6.35 x 3.10 m sa zidovima sačuvanim u visini od 3m. Prema D. Vrsaloviću¹⁷⁹ piscina je građena u sklopu kompleksne gospodarske arhitekture jer u okolnom terenu postoje tragovi zidova. „Piscina je građena od pačtvorinastih izduženih klesanaca, posloženih u horizontalne i pravilne redove, te je imala bačvasti svod ojačan sa dva pojasna luka.“¹⁸⁰ Bol je i danas poznat po proizvodnji vina, a zemljište je u antici bilo iskorištavano vjerojatno za istu proizvodnju.¹⁸¹

¹⁷⁹ Vrsalović, D., Kulturni spomenici otoka Brača, Brački zbornik 4. Supetar 1960., str.60. (Dalje u tekstu navedeno kao: Vrsalović 1960)

¹⁸⁰ Vrsalović 1960, 75.

¹⁸¹ Bulić, A., Prirodne osobine otoka Brača, BZ 2, Split 1954., str. 194.

Slika 25. Dio unutrašnje strane zida cisterne na Bolu (Jelinčić Vučković K., Botte E., Arheološko istraživanje na lokalitetu Novo selo Bunje na otoku Braču, Godišnjak Instituta za arheologiju 16)

4.3.8.c. Bunje

Ovdje su pronađeni ostaci *villae rusticae* i piscina s još sačuvanim debelim slojem žbuke na pravilno isklesanim zidovima. „Lokalitet Bunje nalazi se na sjeveroistočnom dijelu otoka Brača, na administrativnom području naselja Novo Selo. U podnožju južne padine brda Gračišće, na sjevernom rubu polja Vejak, nalaze se ostaci većeg gospodarskog kompleksa – *villa rustica*, na nadmorskoj visini od 70 m.¹⁸² Ovaj je arheološki lokalitet svoju zanimljivost pokazao nalazom tijeska za preradu maslina što nam dozvoljava zaključak da se tu radi o rimskoj gospodarskoj vili čija je proizvodnja bila primarno ona maslinovog ulja.¹⁸³ Nakon istraživanja 2016.godine jasnije je definiran odnos između gospodarskog i stambenog dijela objekta. Život je ove vile započeo najkasnije u 1.st.¹⁸⁴ Vila je imala bijeli mozaik pronađen in situ u središnjoj prostoriji stambenog dijela i na dnu bazena za pročišćavanje ulja u gospodarskom dijelu.¹⁸⁵ Termalni je kompleks u potpunosti otkriven istraživanjima 2017.

¹⁸² Jelinčić Vučković K., Botte E., Arheološko istraživanje na lokalitetu Novo selo Bunje na otoku Braču, Godišnjak Instituta za arheologiju 16., 2018., str. 115.

¹⁸³ Ibid.

¹⁸⁴ Ibid.

¹⁸⁵ Ibid.

godine, što je omogućilo nešto šire datiranje vile, od 1. do 6.st.¹⁸⁶ Prema pronađenim ostacima mozaika, veličini lokaliteta, dijelovima hipokausta, može se zaključiti kako se radi o jednoj od najvećih i najbogatijih rustičnih vila na otoku. Lokalitet se datira po novčanim nalazima od 3. do 5.st., a po arhitekturi njegova se starost može staviti u 1. ili barem 2.st.n.e.¹⁸⁷

Slika 26. Položaj lokaliteta Bunje na otoku Braču (Jelinčić Vučković K., Botte E., Arheološko istraživanje na lokalitetu Novo selo Bunje na otoku Braču, Godišnjak Instituta za arheologiju 16, 2018.)

Slika 27. Tijesak s lokaliteta Bunje (Jelinčić Vučković K., Botte E., Arheološko istraživanje na lokalitetu Novo selo Bunje na otoku Braču, Godišnjak Instituta za arheologiju 16, 2018.)

¹⁸⁶ Ibid.

¹⁸⁷ Begović, Schrunck, 2012.

U blizini lokaliteta Bunje nalazila se luka Vošica koja je jedina povoljna luka u bližoj okolini te je moguće da je bila luka upravo ovog gospodarskog objekta. Komunikacija iz ove uvale bila je idealna jer je preostali dio obale otoka Brača istočno od Povlja nepristupačan za pristajanje i sklanjanje od vjetra.

4.3.8.d. Lovrečina

Pronađeni ostaci rano carske vile razvedenog tlocrta čiji su zidovi građeni od vrlo pravilnih blokova kamena.¹⁸⁸ Ti ostaci pripadaju ranoj rimskoj carskoj vili iz 1.st. poslije Krista, a iz tog ranog razdoblja je nadgrobni natpis Lucija Stancija Venecija koji je možda bio njenim vlasnikom.¹⁸⁹ Po sredini uvale, uz istočni obalni dio, pod morem su vidljivi ostaci rimske arhitekture za koje se pretpostavlja da je bilo pristanište. Ovo je drugi najveći lokalitet na otoku Braču, a specifičan je po tome što pokazuje kontinuitet od 1.st.pr.Kr. sve do u 11.stoljeće.

Slika 28. Uvala Lovrečina (preuzeto sa: <http://www.iarh.hr/en/field-research/brac/>)

¹⁸⁸ Begović, Schrunck 2002., str. 120.

¹⁸⁹ Bulić 1967., str. 54.

Slika 29. Dio sačuvane arhitekture rano carske vile na lokalitetu Lovrečina

4.3. OTOCI JUŽNOG JADRANA

4.3.1. Otok Hvar

Hvar je pod rimski protektorat došao krajem 3.st.pr.Kr. „Vile na otoku Hvaru nalaze se na mjestima: Kupinovik kraj Dola, uvala Soline na južnoj strani zaseoka Vlaka, Sućuraj, nekoliko djelomično istraženih vila na potezu između Stari grada i Jelse u hvarskom polju, Poljica, Zastrazišće, Golinj, Bogomolje, Pitavska plaža, Njive istočno od grada Hvara, Soline, Stagnjica (Vrboska), Kutac zapadno od Jelse, Vrban kod Jelse, zavala kod Jelse.“¹⁹⁰

4.3.1.a. Stari grad

1920-ih godina provedena su arheološka istraživanja na više lokacija u donjem dijelu Srednje ulice Staroga grada. Pronađeni su nalazi rimskih mozaika čija se kompozicija sastoji od više polja ukrašenih geometrijskim i biljnim ornamentima. J. Jeličić-Radonić zaključuje da su svi starogradski mozaici pripadaju jedinstvenom sklopu arhitekture, a s obzirom na njenu veličinu i uređenje dokazuje da bi to mogla biti javna građevina ili urbana vila.¹⁹¹

Sjeveroistočno od Starog Grada pronađeni su u predjelu „Storči“ ostaci *villae rusticae*. Pronađeno je nekoliko dijelova zidova i bijelog mramora, ulomaka rimske keramike i dijelovi stupova. Po svome smještaju ovu građevina nalazi se na rubu plodne ravnice i to na njenoj sjevernoj strani.

¹⁹⁰ Begović, Schrunck 2002., str. 121.

¹⁹¹ Jeličić-Radonić, J., *Rimska villa urbana u Starom gradu na Hvaru*, ARR 12, Zagreb 1995., str. 153. (Dalje u tekstu navedeno kao: Jeličić- Radonić 1995.)

4.3.1.b. Dol

Istočno od župne crkve na lokalitetu „Buta“ nalaze se ostaci antičkih zidova i keramike, te se smatra kako su ti ostaci pripadali rimskoj villi rustici. Nešto sjevernije od tog gospodarskog objekta bio je smješten objekt za snabdijevanje vodom. Između mjesta Dol i Staroga Grada na predjelu zvanom Kupinovik djelomice je istražena rimska *villa rustica*. Istraživanja je vodio M. Zaninović¹⁹² a pronađeni su ostaci arhitekture te je zaključeno kako se radi o jednom kompleksu većih razmjera s kontinuitetom života od ranog carstva do kasne antike. Kupinovik je ladanjsko-gospodarsko imanje - *villa rustica*, čija se izgradnja datira na kraj 1.st.pr.Kr. ili početkom 1.st. poslije Krista. U kasnoj antici ta je građevina bila porušena ili spaljena (nađeni su tragovi gorenja uz zidove iz rane faze). Na lokalitetu se mogu vidjeti ostaci tiješka za proizvodnju vina i maslinovog ulja, bazeni za čuvanje tekućine, ulomci dekorativne plastike, stupovi i zidovi koji pokazuju da su se od helenističkog razdoblja do kasne antike ovdje odvijale svakakve pregradnje i dogradnje. Preliminarno možemo reći kako se radi o prvorazrednom objektu, koji je trajao i živio s različitim perturbacijama od rane do kasne antike na otoku.¹⁹³ Većina gospodarskih objekata potječe iz rimskog perioda, no nalazilo i puno raskošnijih zgrada na ovome položaju.

Slika 30. Ostaci rimske vile u Kupinoviku kraj Dola (M. Zaninović, Rimska villa rustica na Kupinoviku kraj dola, u: Prilozi povijesti otoka Hvara, vol. VIII., br.1, 1987)

¹⁹² Zaninović 1987., str. 91-96.

¹⁹³ Zaninović 1987., str. 91.

4.3.1.c. Jelsa

Ostaci rimske gospodarske zgrade nalaze se na položaju Kutac. Na položaju Prilozi također su vidljivi ostaci gospodarskih zgrada i to na velikoj površini. Ovdje je postojao objekt koji je imao uređaj za zagrijavanje. Na osnovi količina ostataka rimske keramike na lokalitetu Jabučine N. Duboković pretpostavlja postojanje gospodarskih zgrada čiji su ostaci prilikom obrade zemljišta gotovo u potpunosti uništeni. U uvali Sv. Luke, istočno od Jelse, pri samom moru nalaze se zidovi i ostaci *villae rusticae*. Kvalitetno izgrađeni zid sada je dio ogradnih zidova na istočnoj strani uvale iznad samog mora, vjerojatno je bio jedan od zidova bazena za ulje. U plicaku ispod ovog zida mogu se nazrijeti ostaci jednog malog gata, koji je vjerojatno služio ovoj vili. U uvali Malinska, nekoliko kilometara sjeverozapadno od Sućurja, tik uz more nailazi se na ostatke rimske vile. Također, zapadno od Jelse, na području Mirje zabilježeni su ostaci prostrane rimske vile rustike, te nalazi kockica mozaika te rimska cisterna.

4.3.2. Pakleni otoci

Na Sv. Klementu, jednom od Paklenih otoka pred Hvarom, poznato je postojanje jedne antičke *villae rusticae*. Na otoku Vloka, na rubu omanjeg polja bio je jedan sličan rimski gospodarski objekt. Na području Paklenih otoka i okolnih srednjodalmatinskih otoka znatno se povećava broj ruralnih naseobina iz razdoblja rimske dominacije i Rimskog Carstva. Prema današnjim saznanjima evidentirane su maritimna vila u Uvali Soline sa značajnim kasnoantičkim nadogradnjama te još dvije rimske vile: *villa rustica* u uvali Okovija na zapadnom dijelu otoka i *villa rustica* u uvali Ždrilica na otočiću Marinkovac.¹⁹⁴

4.3.2.a. Otok Sv. Klement kod Hvara

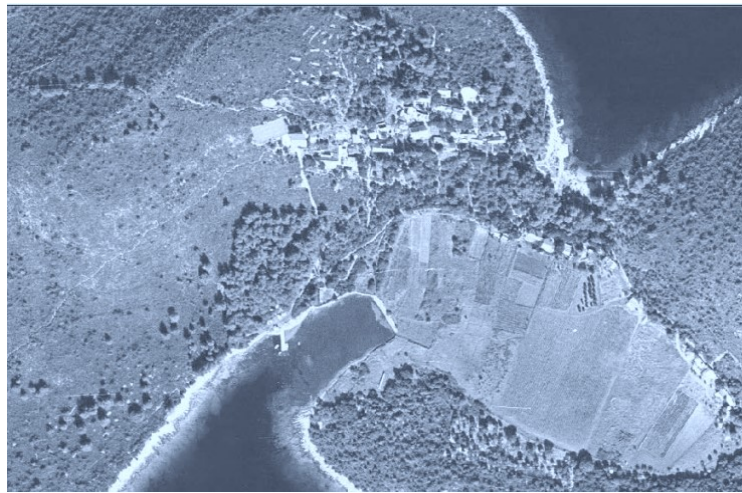
U uvali Soline arheološka su istraživanja bila fokusirana na ostatke rimske vile, smještene podno polja i mora, koja bi se prema položaju i funkciji u krajoliku i akvatoriju mogla smatrati maritimnom vilom.¹⁹⁵ Uvala Soline nalazi se na sredini otoka Sv. Klement, najvećem otoku arhipelaga zvanog Pakleni otoci, te je prirodno najzaštićenija uvala (prirodni emporij) otoka. Vila u uvali Soline pripada jednoj od 30 ubiciranih i istraživanih maritimnih vila na istočnoj jadranskoj obali.¹⁹⁶ Rimska vila u uvali Soline smještena je s južne strane plodnog polja (Veliko polje) na padini brežuljka okrenutog prema zapadu, a istraženi se ostaci

¹⁹⁴ Begović, Schrunck, Ugarković 2013., str. 148.

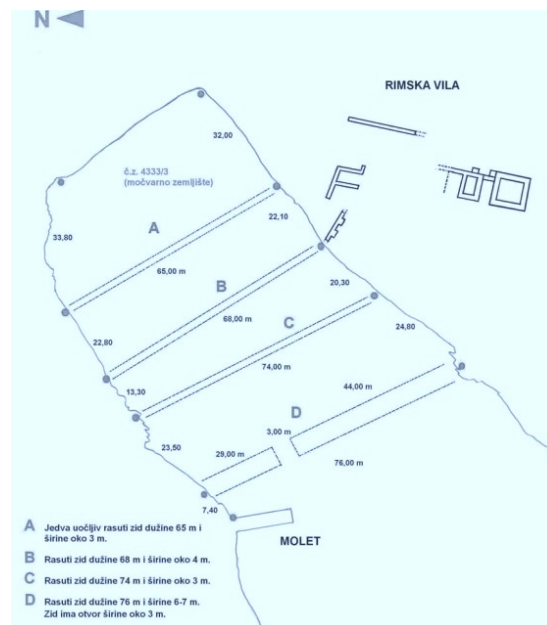
¹⁹⁵ Begović, Schrunck, Ugarković 2013., str. 143.

¹⁹⁶ Begović, Schrunck, Ugarković 2013., str. 147.

vile nalaze na istočnom dijelu uvale neposredno uz morsku obalu. Pretpostavljamo da je šire područje vile bilo veće. Ova je maritimna vila svojim položajem imala sve prednosti mirnog mora.¹⁹⁷ Istraživanja ove vile magnetrijom te topografskim dokumentiranjem zaključeno je kako se njezina gradnja odvijala u dvije faze. Prva faza pretpostavljena je kao rano carska maritimna vila, dok je druga okarakterizirana kasnom antikom. Vjerojatno se radi o rimskoj vili građenoj u 1.st s proživljenim preinakama iz 6.st.¹⁹⁸ Arhitektonski kompleks maritimne vile u uvali Soline orijentiran je u pravcu sjeveroistok-jugozapad i poklapa se s prostiranjem slojnica terena.¹⁹⁹

Slika 31. Položaj Rimske vile u Solinama

Slika 32. Skica Solane u Solinama

¹⁹⁷ Begović, Schrunck, Ugarković 2013., str. 149.

¹⁹⁸ Bergman B., Vizualizing Pliny's Villas, JRA, 8/1995, Ann Arbor 1995., 408.

¹⁹⁹ Begović, Schrunck, Ugarković 2013., str. 151.

4.3.3. Otok Šćedro

Otočić pred južnom obalom Hvara nasuprot Zavali. Antički nalazi na ovom otoku su brojni i nalaze se na nekoliko lokacija. Najznačajniji nalazi potječu s lokaliteta Rake i Mostir. Za antičku povijest posebno je značajno što se blizu Šćedra odigrala poznata pomorska bitka između Cezarova i Pompejeva brodovlja 47.g.pr.Kr. Na sjevernoj strani uvala Rake nalaze se pod žalom ostaci mozaika²⁰⁰ što indicira da je na tom položaju postojala gospodarska kuća koja je uglavnom devastirana. Vila se prostirala od samog mora (ostaci vivarija, pristaništa, mozaik u žalu), pa na prostoru današnjeg vinograda sve do zadnjih kuća smještenih na ovome položaju. Danas je od vile vidljiva razbijena turnjačica, ostaci zidova, jedan sarkofag, komad urne i dva antička stupića. Ovaj kompleks vjerojatno je bio glavno gospodarstvo na otoku u rimsko doba.

4.3.4. Otok Vis

U unutrašnjosti otoka poznati su nalazi rimskih *villa rustica* u selu Pothumlje, uvali Milna i na otočiću Budikovac pred Milnom, Velom Polju, Borovu polju, Vinopolju, Smokovu polju i Zlopolju²⁰¹ ali ti objekti nisu istraživani.

4.3.5. Otok Korčula

Otok Korčula, antičkog imena Korkira, ušla je u krug rimskog interesa još u vrijeme ilirske države. Oktavijanovim osvajanjem otok je konačno pao pod rimsku vlast. Rimljani preuzimaju postojeće i donose svoj društveni život i tehnološki ustroj. Na otoku su na više mjesta registrirani ostaci rimske arhitekture, grobova te epigrafskog i ostalog arheološkog materijala koji upućuju na postojanje više gospodarskih kompleksa.²⁰² Ti lokaliteti su: otočić Grubeša, Bradat-Mirje, uvala Kale, Vrbovica, uvala Poplat, Vela Luka – Bobovišća, Zmalovčica, Potirna-Mirje, Blatsko polje, Potirna-Humac, Gospino polje III., Mala Krtina – Prižba, Donje polje, Dračenica, Podobavje, Prapatna-Mirje, Konopljica, uvala Kneža, uvala Banja Žrnovska.²⁰³

²⁰⁰ Vrsalović D., Neki primjeri gradnje antičkih lučkih objekata u podmorju istočnog Jadrana. Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 6-7, Zagreb 1980./1981., str. 108.

²⁰¹ Zaninović M., Teritorij Pharosa, u: Prilozi povijesti otoka Hvara 10:1, 1997.

²⁰² Radić D., Topografija otoka Korčule. Izdanje HAD-a 10, Zagreb 2001., str 25-50. (Dalje u tekstu navedeno kao: Radić 2001)

²⁰³ Begović, Schrunck 2002., str. 121.

Slika 33. Otok Korčula (preuzeto sa: <http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-52-2000-07-06.pdf>)

4.3.5.a. Vela Luka

U mjestu Vela Luka u neposrednoj blizini crkve Sv. Kuzme i Damjana, pronađeno je podosta grube rimske keramike. S obzirom na utvrđeni kontinuitet crkve još od antike, nalaze keramike i činjenicu da gospodarska imanja krajem antike često dobivaju sakralnu komponentu, D. Radić²⁰⁴ ovdje zaključuje kako je postojala još jedna *villa rustica*.

Nekoliko je lokaliteta na kojima se na temelju nalaza keramike, nažalost bez sačuvane arhitekture, može zaključiti kako se potencijalno radilo o rimskih gospodarskim imanjima: Sevca, na prevlaci između poluotoka Prižbe, uz sjeverni rub polja Mala Krntija.²⁰⁵

4.3.5.b. Mišljak

Sjeverozapadno od Blata, na podanku brda Mišljak, otkriveni su ostaci rimske *villae rusticae*. Arheološka istraživanja ovog objekta proveo je Regionalni zavod za zaštitu spomenika i kulture iz Splita 1978.godine pod vodstvom J. Jeličić u suradnji s F. Orebom. Otkriven je sklop međusobno povezanih zidova koje je u južnom dijelu buldožer većim dijelom uništio, pa je teško tlocrtno definirati dijelove kompleksa. Zidovi uz sjeverni rub očuvani su u većoj visini. Namjena nekih prostorija mogla se precizno pretpostaviti na temelju arhitektonskih i arheoloških ostataka, a za druge se može samo pretpostaviti čemu su služili. Istraživači pretpostavljaju kako se ovdje radi o većem gospodarskom kompleks. Čitav je kompleks orijentiran prema jugu a na temelju arheoloških ostataka vidljiva su tri trakta. Onaj zapadni, periferni trakt, pripada dijelu kompleksa namijenjenog preradi poljoprivrednih proizvoda i njihovu skladištenju. Tu su otkopana i dva bazena. U središnjem traktu, uz sjeverni rub terase otkriven je splet međusobno povezanih zidova koji tvore uglove gradnje

²⁰⁴ Radić 2001., str. 25-50.

²⁰⁵ Radić 2001., str. 25-50.

odakle se može nazrijeti nekoliko većih ili manjih prostorija koje nije bilo moguće precizno tlocrtno definirati. Prema arheološkim nalazima zaključuje se kako su prostorije bile namijenjene smještaju poljoprivrednih proizvoda i poljoprivrednog alata. Na istočnom dijelu ovog kompleksa, pored zidova uz sjeverni rub terase, otkrivena je apsidna prostorija s ostacima hipokausta, što upućuje na postojanje termalnog kompleksa u sklopu ovog gospodarstva. Zaključuje se da je istočni trakt bio stambeni dio kompleksa. Ovaj se kompleks može datirati na temelju nađenog sestercija cara Hadrijana iz 2.st. poslije Krista. Radi se o vili rustici iz ranijeg rimskog razdoblja kojoj tlocrt nije moguće u potpunosti definirati.

4.3.5.c. Lumbarda

U polju Lumbarde, na istočnom dijelu otoka Korčule nalazi se Velo poje. Ovdje je jedan rimski veleposlanik sagradio prostranu vilu uz antičku prometnicu koja je išla sredinom polja. Njezin tlocrt ima u vidljivom dijelu sva kvadratna objekta na krajevima dimenzija 29 x 25m i 27 x 24 m, povezanih 93 m dugim trijemom uz more širine 4,66 m²⁰⁶. Povezuje ih dugačak hodnik koji je vjerojatno bio trijem ili portik. U zidu vile sačuvan je dio izgrađen u tehnici *opus reticulatum* što pokazuje jedinstvenu gradnju na ovoj obali. Ta tehnika pokazatelj je za dataciju ovog objekta, koje M. Zaninović²⁰⁷ stavlja u kraj 1.st.pr.Kr, dok ju G. Novak²⁰⁸ datira u 1.st. poslije Krista. Ova je maritimna vila poznata po svojem položaju i zidanju. Ova je vila kontrolirala put plovidbe između Pelješkog kanala i put do i od Narone.

4.3.5.d. Uvala Kneža

U uvali Kneža, otkriveni su ostaci *villae rusticae* smještene na početku zapadnog ulaza u Pelješki kanal. Ovdje je pronađen sustav za grijanje prostorija, mnoštvo ulomaka i komada posuđa te mozaični podovi.

4.3.5.e. Ostali tragovi rimskih vila na otoku Korčuli

Između poja Prapatine i uvale Mirje vidljivi su ostaci znatnog rimskog gospodarskog objekta. Sačuvan je zid u dužini od 18 m, te više zidova koji se spajaju pod pravim kutem.

²⁰⁶ Begović V., Schrunck I., The role of maritime villas in seafaring in the Adriatic, u: *Histria Antiqua* 21/2012, str. 327-344. (dalje u tekstu navedeno kao: Begović, Schrunck 2012)

²⁰⁷ Zaninović 1995., str 92.

²⁰⁸ Novak, G., Arheološka istraživanja na otocima Korčuli i Hvaru u 1951. i 1952. godini, *Ljetopis JAZU*, 1951./1952. knjiga 92., Zagreb 1954., str. 51 (Dalje u tekstu navedeno kao: Novak 1954)

Na lokalitetu Gudulija ili Beneficij ima ostataka građevine. 1950. godine G. Novak²⁰⁹ naišao je na konture – tlocrt objekta pravokutnog oblika. Pored tih ostataka zidova pronađeno je nekoliko ulomaka crijepa sa tvorničkim znakovima i natpisima, nekoliko komada novaca, fragmenti žara i drugih posuda. Na temelju pokretnog arheološkog nalaza ovo je nalazište datirano u 3. do 6. st.

Zapadno od mjesta Blata na prostoru Potrine pronađeni su ostaci tlocrta građevine, ulomaka manjih i većih posuda te crijepovi. G. Novak je zaključio da je na ovom mjestu nekoć bilo veće naselje i groblje, možda gospodarski objekt.²¹⁰

Na sjevernoj strani otočića Grubeša koji zatvara ulaz u uvalu ispred Vela Luke, pronađeno je mnoštvo arheološkog nalaza (ulomci posuda, ostaci ziđa sa žbukom, mozaika, valjak hipokausta). Oskudni podaci naveli su F. Oreba na mišljenje kako se ovdje nalazila rimska *villa rustica*.²¹¹ Na otočiću Sutvara pronađeni su ostaci crkvice Sv. Barbare za koju C. Fisković smatra kako je nastala na ruševinama ili na temeljima antičke *villae rusticae*.

4.3.6. Otok Majsan

Otočić Majsan nalazi se u kanalu između Korčule i poluotoka Pelješca. C. Fisković 1935. godine naišao je na prve nalaze na ovom položaju. Na sjeveroistočnoj strani Lučice nalazi se ruševna rimska piscina kvadratna oblika sa tragovima bačvastog svoda. U samoj uvali uz obalu položen je bio gat dug 18 m a širok oko 3 m. Građen je od kamena nepravilnog oblika povezanog vapnom u kojem ima opeke, što C. Fisković stavlja u rimski period.²¹² Građevinski sklop na ovom lokalitetu predstavlja starokršćanski samostan koji je iskoristi ranije postojeće zgrade rimske *villae rusticae* ili neke male antičke ruralne naseobine.²¹³ Opskrbljena cisternom i bunarom uz reguliranu luku i terene za poljoprivredno gospodarstvo pružala je utočište manjoj skupini ljudi. Jasno se uočavaju odjeljenja za stanovanje oko zatvorenog dvorišta s kuhinjom i kupaonicom i ona za poljoprivredne djelatnosti s turnjačicom, spremištem za ulje, vino i sl.

²⁰⁹ Novak 1954., str.51.

²¹⁰ Ibid.

²¹¹ Oreb 1972., str. 124.

²¹² Fisković, C., Antička naseobina na Majsanu. PPUD 24, Split 1984., str. 5-25.

²¹³ Ibid.

4.3.7. Otok Mljet

Otok Mljet, antičkog imena *Melite* nalazi se u južnom Jadranu. „Ostaci rimskih vila na otoku Mljetu nalaze se: u luci Pomena, u Sobri, Okuklji i u uvali Polače.“²¹⁴ U uvali Pomena se još vide ostaci rimske *villae rusticae*.²¹⁵

4.3.7.a. Polače

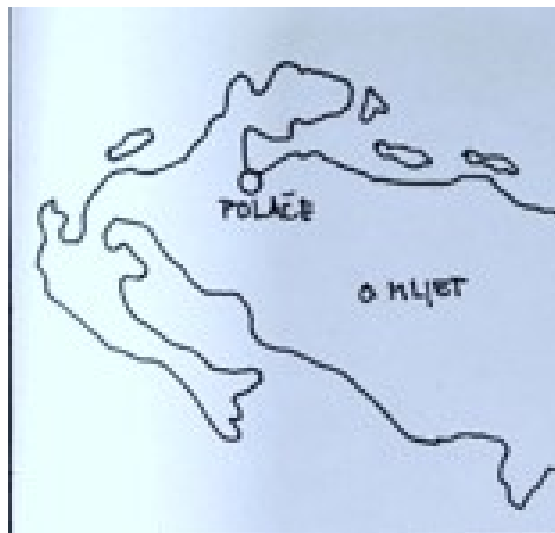
U zapadnoj uvali otoka Mljeta u prostranom zaljevu nalaze se ostaci kasnoantičke palače u Polačama. Osnovni plan je strogo simetričan i jasan. Prednji dio sastoji se od uskog trijema dimenzija 19,21 x 4,35 m direktno vezanog za usku dvoranu (aula) dugu 26,17 m i široku 12,20 m s uzdužnom osi pravokutno na trijem, te završava velikom konhom dubokom 6 m i širokom 8,30 m. O obje strane u donjem katu nalaze se tri prostorije različite veličine ali istog rasporeda. Sa strane trijema nalazi se po jedna cirkularna prostorija s unutrašnjim dijametrom oko 11,8 m. Zidovi su izvana poligonalni. Iz prednje dvorane ide se kroz dvoja bočna vrata prema stepenicama koje vode na lođu gornjeg trijema. Gornji kat sa znatno raščlanjenim zidovima iznad pokriva jednostavan krov s padom koji podsjeća na palače i vile iz kasnog carskog doba. Glavna fasada okrenuta je prema moru. Iza nje diže se aula. Do sada nije pronađen niti jedan dekorativni element što je vrlo neobično za ovakav reprezentivni element. Zgrada pokazuje doduše jedan veoma karakteristični stilski detalj – poligonalni oblik vanjske strane apside i oba okrugla kraja. Taj namjerno fasetirani zid pripada stilskom području jadranskog bizantizma. Poligonalne apside na Jadranu smještaju se u 5. i 6. stoljeće. Mišljenje Lj. Karamana²¹⁶ je da je palača na Mljetu građena pod izravnim utjecajem suvremene ili nešto starije palače cara Dioklecijana u Splitu. Smatra kako splitska palača spada u kasnorimsku, a mljetska u srednje rimsku fazu carskog doba. Zapadno od palače pronađeni su ostaci ranijih ladanjskih građevina s termalnim uređenjima i mozaicima koji se nalaze zapadno od palače. Prema tehnikama gradnje i naravi prostorija smatraju se ostacima starijih gradnji tipa „*villa rustica*“. Na otoku ima i drugih registriranih antičkih ostataka od kojih su neki zasigurno bili ladanjske građevine (Pomena na zapadu, Dobri na istoku, Okuklji, Sudurdu i dr.)

²¹⁴ Begović, Schrunk 2002., str. 122.

²¹⁵ Bašić, Đ., Otok Mljet u svjetlu (hidro)arheoloških nalaza i povijest (pomorstva) na plovnom putu istočno jadranske obale (U povodu 50-godišnjice Nacionalnog parka Mljet) str. 159. dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/101654> (pristupljeno 11.06.2021.) (Dalje u tekstu navedeno kao: Bašić)

²¹⁶ Karaman, Lj., O rimskom zaseoku u Polačama na otoku Mljetu. VAHD LVI-LIX Split. 1954-1957., str. 105.

E. Dyggve²¹⁷ u svojoj je studiji pronašao analogije forme aule u Polačama, s formom aule u palačama kasne antike, kao Piazza Amerina (oko 300.g. poslije Krista). Frane Bulić smatrao je kako ovo zdanje potječe iz 2.st., na temelju dvaju fragmenata rimskih natpisa nađenih u palači. Ljubo Karaman uspoređujući mljetsku palaču s Dioklecijanovom, prvu uvrštava u fazu kasnorimskog, a drugu u fazu srednje rimskog doba. Kruno Prijatelj stavlja ju u kraj 3.st ili samo početak 4.st. Ejnar Dyggve zaključuje da je građena u 5.st.²¹⁸ Palača u Polačama imala je mogućnost neposrednog pristupa brodova (očit položajem i oblikom), a na zapadnoj, 20-ak metara udaljenoj građevini, iskopavanja su otkrila termalna uređenja što je mahom uobičajeno za kasnoantičko doba (i na istočno jadranskoj obali). Tu su i ostaci mozaika (istočne) najveće apside. Pravokutno tlocrtna viševratna jednokatnica (na katu uskih prozora) ukazuje na moguću gospodarsku namjenu umjesto one fortifikacijske.²¹⁹ U svakom slučaju ova građevina sa izvanrednim pogledom na more, velikom dvoranom i nizom manjih prostorija te dvije kule, predstavlja raskošnu vilu-palaču. Sličan tip rimske ladanjske arhitekture javlja se već krajem 1.st. poslije Krista i E. Swoboda ga naziva „Porticusvilla mit Eckrisaliten“.²²⁰

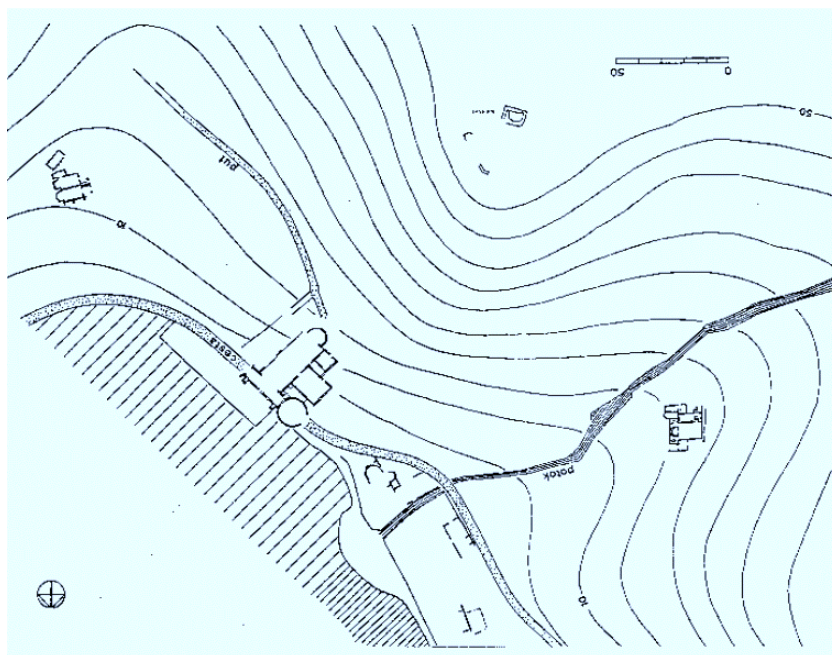
Slika 34. Položaj Polača na otoku Mljetu (Bašić, Đ., Otok Mljet u svjetlu (hidro)arheoloških nalaza i povijest (pomorstva) na plovnom putu istočno-jadranske obale)

²¹⁷ Dyggve, E., Izabrani spisi, Split 1989.

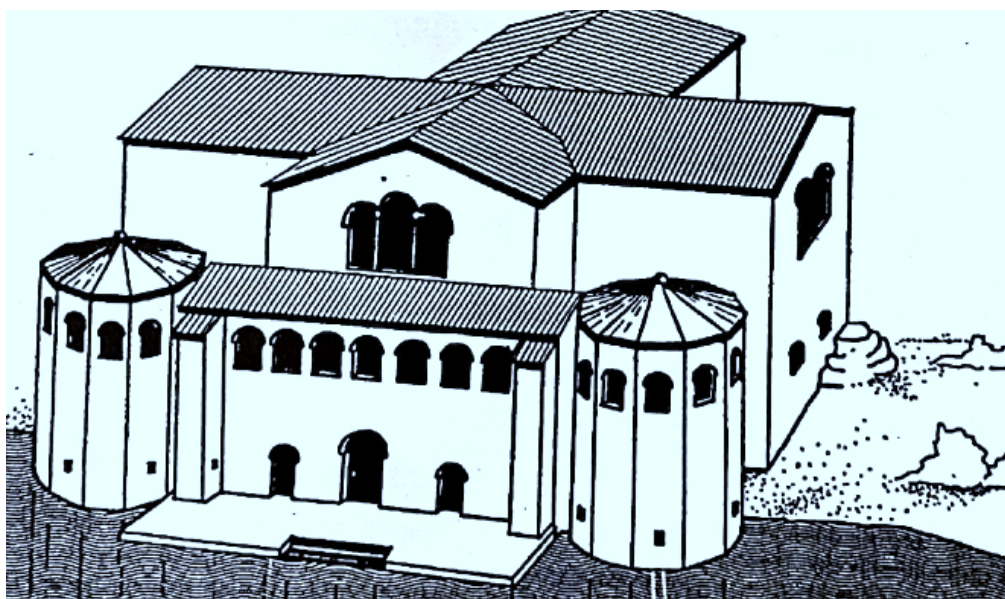
²¹⁸ Bašić, 159-160.

²¹⁹ Bašić, 161.

²²⁰ Swoboda, E., Romische und romanische palaste, 1919.

Slika 35. Rano carska vila i kasno antička palača u Polačama (T. Turković, Kasnoantička “palača” u Polačama – nove spoznaje, Zbornik radova simpozija “Dani Cvita Fiskovića”, 2012.)

Slika 36. Idealna rekonstrukcija palače u Polačama na otoku Mljetu (prema E. Dyggve)

4.3.8. Elafitsko otočje

Elafiti ili Elafitsko otočje su niz otoka koji se pružaju od krajnjeg jugoistočnog djela poluotoka Pelješca na sjeverozapadu do poluotoka Lapada na jugoistoku. Prema novijoj literaturi u ovo se otočje ubraja 13 otoka i hridi: Olipa, Tajan, Jakljan, Goleč, Kosmeč, Crkvina, Šipan, Ruda, Lopud, Veliki i Mali Skupio, Sv. Andrija, Koločep, Daksa i Grebeni, od kojih su naseljeni i površinom najveći Šipan, Lopud i Koločep.²²¹

4.3.8.a. Otok Koločep

Otok Koločep smješten je zapadno od Dubrovnika. U otočkoj luci Donje Čelo, na zapadnoj strani otoka sa južne strane zaljeva pronađeni su uz more ostaci antičke građevine četverokutnog tlocrta dimenzija 40 x 5 m. Prema nalazima M. Zaninovića²²² zaključeno je da je riječ o još jednoj antičkoj ladanjskoj građevini „*villi rustici*“, središtu imanja antičkog rimskog posjednika koji je možda bio i vlasnik cijelog otoka. Brojni ulomci amfora, njihovi poklopci i ulomci pitosa utvrđuju da se radi o gospodarskoj zgradi, jednoj „*cella olearia*“ ili „*vinaria*“²²³, magazinu za utovar i istovar te skladištenje vina i ulja koje je pripadalo nekom većem gospodarskom središtu. Na Koločepu bi se moglo očekivati bogatije imanje, s većim prihodima, a na kojem se mogu pretpostaviti i dodatni objekti namijenjeni njegovoj administraciji, stambene cjeline za radnu snagu, pristanište, pa i reprezentativnije uređeno rezidencijalno zdanje.²²⁴

4.3.8.b. Otok Šipan

Otok sjeverozapadno od Dubrovnika, najveći je među Elafitskim otocima. U njegovoj najvećoj otočkoj uvali na zapadnoj strani otoka na položaju Fratija postojala je antička građevina, koja prema lokaciji i funkciji upućuje da se radi o *villi rustici*.²²⁵ U radu posvećenom otoku Šipanu I. Fisković označava predio iznad uvale Veli Jakljan potencijalnu arheološku zonu.²²⁶ Na dnu Šipanske luke, podno crkve Sv. Stjepana, nađeni su ostaci pravilno građenih zidova. Iako I. Fisković smatra da dotični zidovi ne prikazuju odlike rimske gradnje, taj je predio registriran kao arheološki lokalitet moguće rimske ville rustice. I.

²²¹ Zeman, M., Elafitsko otočje u antici i kasnoj antici, 2017., str. 11. (Dalje u tekstu navedeno kao: Zeman 2017)

²²² Zaninović 1988., str 97.

²²³ Begović, Schrunck 2002., str. 123.

²²⁴ Zeman 2017., str. 24.

²²⁵ Fisković, I., Bilješke o starokršćanskim i ranosrednjovjekovnim spomenicima na otoku Šipanu. PPUD 18. Split 1970., str. 5-6.

²²⁶ Zeman 2017., str. 14.

Fisković doduše, ne negira povoljan položaj na kojem su ovi zidovi pronađeni.²²⁷ U Slanom su ubicirani antički zidovi i četiri sarkofaga (po svemu sudeći rimska vila). Lokaliteti vila utvrđeni su na još nekoliko lokaliteta: Ston Bare, Crkvine, Ston uvala Prapratno, Popova luka Mirine, rt Ruzmarin²²⁸

4.3.9. Otok Lastovo

Najjužniji otok s antičkim imenom *Ladeston* ili *Ladesta*, postaje i carskim otokom (*Augusta insula*). U lastovskim poljima registrirani su ostaci antičke ladanjske arhitekture na nekoliko mjesta. Rimski zidovi vidljivi su u Skrivenoj luci, na mjesnom groblju ispod današnjeg sela Lastova i u luci Barje. C. Fisković²²⁹ ubicira rimsku villu rusticu.

Neposredno uz more na zapadnom djelu otoka, u skrivenoj i zaštićenoj uvali Velikog jezera, smjestilo se glavno rimsko naselje Ubli. J. Jeličić-Radonić konstatira da je to rimsko naselje nastalo u rano carsko doba.²³⁰ Pretpostavlja se da se ovdje radilo o rimskoj vili u sklopu nekog većeg kompleksa ili o villi urbani s gospodarskim komponentama. V. Begović i I. Schrunck²³¹ ističu kako ostaci vile datiraju u 1.st. na čijem je području izgrađeno kasnoantičko naselje i starokršćanska crkva (5/6.st.). Ova vila, poput onih u Lumbardi i Polačama, morala je biti vrlo važna pomorska točka na pomorskim putevima istočne obale Jadrana te je vjerojatno ovdje bilo središte visokog rimskog dužnosnika. Vila je kontrolirala plovni put od Visa do Hvara, kanal između Brača i Hvara, te plovidbu do Salone između otoka Brača i Šolte.²³²

Na otočiću Sućac u uvali Portić također su vidljivi ostaci jedne rustične vile.²³³

²²⁷ Zeman 2017., str. 26.

²²⁸ Begović, Schrunck 2002., str. 123

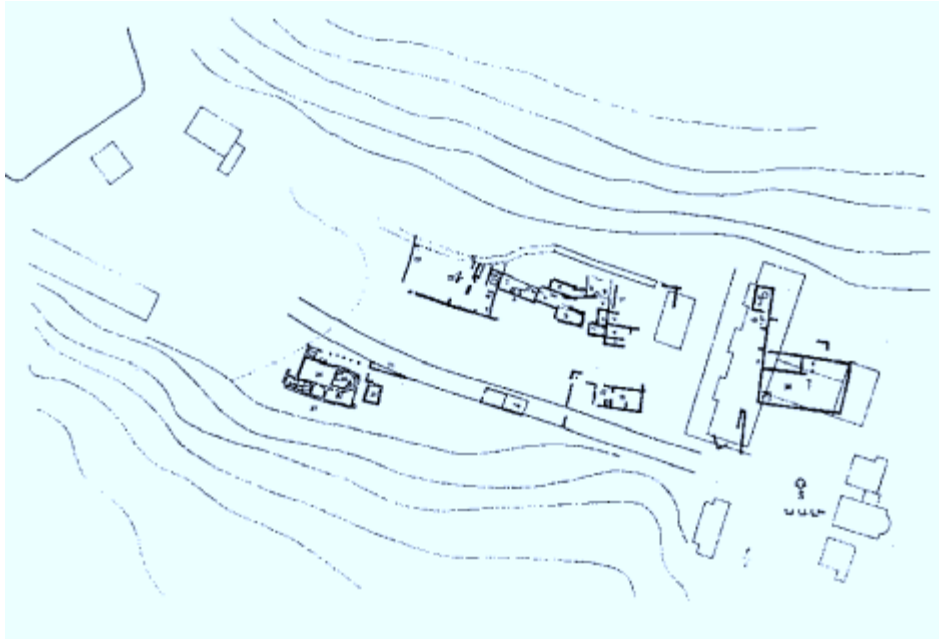
²²⁹ Fisković, C., Lastovski spomenici, PPUD vol 16, Split 1966., str.7.

²³⁰ Jeličić-Radonić, J., Rimsko naselje u Ublima na Lastovu. Izdanja HAD-a 20, Zagreb 2001., str. 197.-200. (Dalje u tekstu navedeno kao: Jeličić-Radonić 2001.)

²³¹ Begović, Schrunck 2002., str. 122.

²³² Ibid.

²³³ Ibid.

Slika 37. Vila i kasnoantičko naselje u luci Ubli na otoku Lastovu (Jeličić-Radonić, J., Rimsko naselje u Ublima na Lastovu. Izdanja HAD-a 20, Zagreb 2001.)

Najudaljenija mala skupina otoka između otoka Lastova i talijanske obale sastoji se od pet otoka i otočići: Velika i Mala Palagruža, Kamik od tramuntane, Kamik od oštra i Galijula i preko dvadeset školja i hridi. Na Veloj Palagruži arheološki nalazi vidljivi su na sjevernoj i nešto manje ja južnoj padini platoa zvanog Salamandrija (Sv. Mihovil). Ovdje je vidljiv kontinuitet života kroz cijeli rimski period.

5. ZAKLJUČAK

Rimske vile središta su poljoprivrednih imanja koja su sastavni dio rimske civilizacije i toka njenog života. M. Zaninović²³⁴ ističe pravilnosti u smještaju tih imanja na našoj obali i otocima, a na koje utječu geografski i geomorfološki faktori. Malo obradivih površina na našoj krškoj obali i otocima uvjetuje smještaj naseljima koja nastaju obično uz rubove polja ili morske obale. Antički zemljoposjednik gradi i podiže svoje ladanjske i gospodarske zgrade tamo gdje će one oduzeti manje obradivog zemljišta. Na otocima je pretežno smještaj bio na samoj obali.²³⁵ Dodatno, po pitanju lociranja vila uočavaju se i druge pravilnosti. U krškom području obale i otoka postoje pojasevi i oaze obradivog, plodnog zemljišta. Jedino su ta područja mogla „zapeti za oko“ kolonizatorima, koji su ondje namjeravali nastaniti i baviti se poljoprivredom. Budući da je postotak obradivih površina bio malen, u antičko je doba treba biti maksimalno iskorišten. Stoga je na svakom plodnom tlu, pa makar i vrlo malenom, moralo postojati imanje italskog doseljenika ili romaniziranog starosjedioca. Cijeneći prije svega obradivu zemlju, zemljoposjednik je gradio ladanjsko-gospodarska zdanja uglavnom na rubu plodnog polja ili neposredno izvan njega. Ovo je pravilo moglo biti narušeno samo ako je u blizini postojala neka druga prednost, kao primjerice izvor vode ili važan komunikacijski pravac. Dakle, smještaj i izgradnja vila uvijek su bili pažljivo promišljeni, nedaleko mora, u prirodno zaklonjenim lukama, uz obradive površine i izvore vode, a nerijetko i na povišenim položajima.

Rimske vile proširile su se na otocima istočnog Jadrana usporedno s „romanizacijom“. Kao poljoprivredno gospodarstvo, usmjereno obradi zemlje, ali i drugim gospodarskim granama (ribarstvo, solane, stočarstvo) vila rustika bila je sustavni posrednik između grada (*colonia, municipium*) i sela, te „žarišnik“ autohtonih oblika seoske organizacije (*vicus, pagus i civitas peregrinorum*).²³⁶ Kada govorimo o većim kompleksima građenima kao ljetnikovci, s visokom kvalitetom gradnje, opreme i dekoracije, možemo reći kako su oni istodobno bili centri većih imanja, te da su se uz njih nalazile i dodatne gospodarske zgrade. I V. Begović i I. Schrunck²³⁷ izdvojile su dvije osnovne skupine vila, koje imaju različite faze razvoja – „*villae rusticae*“ i luksuzne vile (maritimne vile i rezidencijalni kompleksi).

²³⁴ Zaninović M., „Neki primjeri smještaja antičkih gospodarskih zgrada u obalno-otočkom području Dalmacije.“ ARR JAZU IV-V, Zagreb 1967., str. 357-371. (Dalje u tekstu navedeno kao: Zaninović 1967)

²³⁵ Zaninović 1967., str. 375-371.

²³⁶ Ibid.

²³⁷ Begović V., Schrunck I., „Preobrazbe rimskih vila na istočnom Jadranu u kasnoj antici i ranom srednjem vijeku.“ Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu vol 18. Zagreb 2000.

U ranijim razdobljima širenja vila na otocima – osobito od 1. st. – među bolje istraženim primjerima ističu se svakako Verige na Velom Brijunu, kao kombinacija peristilne vile i vile s porticima te dodatno šetnicama i uređenim vrtnim prostorom, s hramovima i termama. Uz nju, kao peristilne vile, ističu se Kolci i uvala Madona (iz ranije faze, od 1. st. pr. Kr.). Portici i kriptoportici odlika su i vile na Kaštelini na otoku Rabu, koja je mogla imati i istaknutu ulogu nadzora plovnog puta. Uz nadzor plovnog puta mogla bi se vezati i vila u Maloj Proversi na Dugom otoku. Portikatnom vilom određuje se i ona na Murteru, gdje je ranije zdanje, kao i na Brijunima (Verige), bilo nakadno prošireno i luksuznije uređeno – s termalnim sklopom, s hipokaustom i mramornim oplatama. No, ondje je moguć razvoj većeg naselja – na što upućuje više istraženih zgrada. Ruralna otočka naselja vežu se i uz druge lokalitete, a najčešće se u tom kontekstu obrađuju Cickini na otoku Krku, Caska na otoku Pagu, Ubli na Lastovu ili ostaci sklopa na otočiću Majsanu kod Korčule.

Vile Brijunskog otočja imale su i istaknutu gospodarsku funkciju, što potvrđuju ostaci velikih podrumskih prostora za skladištenje – *cella vinaria* ili *cella olearia* – te istražene prostorije s prešama (Kolci, Madona, Verige). No, ta je funkcija ondje dominantna u prvim razdobljima njihove izgradnje (1. st. pr. Kr. – 1. st. n. Kr.). Na otocima sjevernog, srednjeg i južnog Jadrana takvi prostori nisu još ustanovljeni, a širenje vila kao dominantnih gospodarstava veže se uz nešto kasnije razdoblje – od polovice 1. st. Ipak, najviše se ondje pronalaze skromnije zgrade, jednostavnijeg tipa, dijelom i manjih dimenzija sa nekoliko strogo funkcionalnih prostorija, a često nedostaju elementi luksuznijeg uređenja - uređaji za zagrijavanje, mozaici, zidni oslik, trjemovi sa stupovima, mramorna oprema i slično. Rijetki su primjeri kao što je vila u Starom gradu na otoku Hvaru, a koja se tipološki određuje kao *villa urbana*. Ono što je najveća prepreka u klasifikaciji jest nedostatak arheoloških istraživanja te mali broj potpuno istraženih vila s istaknutim fazama gradnje. Među istraženijim lokalitetima, ipak, izdvaja se onaj u Mulinama na otoku Ugljanu, imanje koje čini i prostor koji bi se mogao nazvati velikom uljarom, a što upućuje na bogatijeg vlasnika.

Od druge polovice 2. st. zbog nemira na granicama Carstva dolazi i do novih ekonomskih uvjeta, odnosno krize. Obično se govori o počecima postupnog propadanja imanja u tipu vila. No, po pitanju otoka istočne obale Jadrana, još uvijek nedovoljna istraženost priječe konkretnije zaključke. Ipak, razvidno je kako na jednom dijelu lokaliteta postoji kontinuitet – što nam govore, na primjer, primjeri poput Lovrečine na otoku Braču ili Poje na otoku Krku. S druge strane, Mirje na Braču, a primarno Polače na otoku Mljetu, govore i o novom graditeljskom uzletu od 3.-4. st. Riječ je o građevinama koje su imale, prije

svega, važnu upravnu ulogu, odnosno nadzora proizvodnje i/ili trgovine. Dakle, i pomorski se putovi održavaju te se dio vila uz morsku obalu i na otocima preuređuju u sigurna sidrišta i pomorske baze na plovnom putu Jadranom. Ovi primjeri pokazuju i kako su pojedine vile postale kompleksi sa elementima jednog utvrđenog naselja. U narednom razdoblju, često upravo takvi kompleksi, kao i oni istaknutog gospodarskog značaja (poput Mulina na otoku Ugljanu) postaju i kršćanska središta, gdje se podižu veći, a često i kompleksniji ranokršćanski sklopovi.

6. POPIS REPRODUKCIJA

Slika 1. Brijunsko otočje

Slika 2. Lokaliteti vila na Brijunskom otočju

Slika 3. Vila na lokalitetu Kolci

Slika 4. Arhitektonski kompleks u uvali Verige na Velom Brijunu, tlocrt

Slika 5. Villa rustica u uvali Verige na Velom Brijunu

Slika 6. Cisterna ispod poda dvorišta vile u uvali Verige

Slika 7. Danas vidljivi ostaci vile u uvali Verige na Velom Brijunu

Slika 8. Idealna rekonstrukcija Rimske vile u uvali Verige

Slika 9. Arealna fotografija uvale Madona

Slika 10. Prva villa rustica u uvali Madona

Slika 11. Druga villa rustica u uvali Madona

Slika 12. Danas vidljivi ostaci cellae vinariae

Slika 13. Tlocrt ostataka rustične vile u zaljevu Sv. Nikole

Slika 14. Plan sklopa na poluotoku Kaštelina

Slika 15. Otok Pag

Slika 16. Položaj Male Proverse na Dugom otoku

Slika 17. Objekti u Maloj Proversi na Dugom otoku

Slika 18. Dvije faze gradnje cisterne u Maloj Proversi

Slika 19. Kornati

Slika 20. Ostaci rimske vile na otoku Ugljanu

Slika 21. Gospodarska gomila

Slika 22. Vila u Mulinama na otoku Ugljanu

Slika 23. Ostaci Rimske vile na otoku Murteru

Slika 24. Mirje

Slika 25. Dio unutrašnje strane zida cisterne na Bolu

Slika 26. Položaj lokaliteta Bunje na otoku Braču

Slika 27. Tijesak s lokaliteta Bunje

Slika 28. Uvala Lovrečina

Slika 29. Dio sačuvane arhitekture rano carske vile na lokalitetu Lovrečina

Slika 30. Ostaci rimske vile u Kupinoviku kraj Dola

Slika 31. Položaj rimske vile u Solinama

Slika 32. Skica solane u Solinama

Slika 33. Otok Korčula

Slika 34. Položaj Polača na otoku Mljetu

Slika 35. Rano carska vila i kasnoantička palača u Polačama

Slika 36. Idealna rekonstrukcija u Polačama na otoku Mljetu (prema E. Dyggve)

Slika 37. Vila i kasnoantičko naselje u luci Ubli na otoku Lastovu

- Barić, Ivo, „*Rapska baština*“, Rijeka, Adamić 2007.
- Bašić, Đivo, „*Otok Mljet u svijetlu (hidro)arheoloških nalaza i povijesti (pomorstva) na plovnom putu istočno jadranske obale*“, Dubrovnik, 2000.
- Begović Dvoržak, Vlasta, „*Rezidencijalni kompleks u uvali Verige na Brijunima: primjer ekstrovertirane maritimne vile harmonično uklopljene u krajolik*“, *Histria Antiqua* I., 1995.
- Begović Dvoržak, Vlasta, „*Raskoš rimskih ladanjskih vila – terme rezidencijalnog kompleksa na Brijunima*“ u: *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu* 30-31, Zagreb, 1998., str. 47-68.
- Begović Dvoržak, Vlasta, „*Utjecaj plovidbenih ruta Jadranom na formiranje rimskih naselja i gradova na istočno jadranskoj obali i otocima*“, u: *Histria Antiqua* II., 2003., str. 309-328.
- Begović Vlasta, Schrunck Ivančica, „*Villae Rusticae na brijunskom otočju*“, u: *Opuscula archaeologica* 23-24, 1999., str 425.-439.
- Begović Vlasta, Schrunck Ivančica, „*Preobrazbe rimskih vila na istočnom Jadranu u kasnoj antici i ranom srednjem vijeku*“ u: *Prilozi instituta za arheologiju* 18 Zagreb, 2001., str. 157-172.
- Begović Vlasta, Schrunck Ivančica, „*Rimske vile Istre i Dalmacije I. dio: pregled lokaliteta*“, u: *Prilozi instituta za arheologiju* 19, Zagreb 2002., str. 113-130.
- Begović Vlasta, Schrunck Ivančica, „*Rimske vile Istre i Dalmacije II. dio: tipologija vila*“, u: *Prilozi instituta za arheologiju* 20, 2003., str. 95-112.
- Begović Vlasta, Schrunck Ivančica, „*Rimske vile Istre i Dalmacije III. dio: Maritimne vile*“, u: *Prilozi instituta za arheologiju* 21, 2004., 65-90.
- Begović Vlasta, Schrunck Ivančica, „*Aglomeracijsko kasnoantičko naselje u uvali Madona na otočju Brijuni*“, 2011.
- Begović Vlasta, Schrunck Ivančica, Ugarković Marina, „*Rimska vila u uvali Soline na otoku Sv. Klement kod Hvara: preliminarna analiza arhitekture prema geofizičkom istraživanju o sondiranju*“, u: *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu* 15-16, Zagreb 2013., str. 61-82.
- Borzić, Igor, „*Otok Korčula- primjer romanizacije dalmatinskog otoka*“, magistarski rad, Sveučilište u Zadru, Odjel za arheologiju, Zadar 2007.
- Borzić, Igor, „*Značajke naseljenosti otoka Korčule u antičko doba*“, u: *Arheološka istraživanja na srednjem Jadranu*, izd. HAD 26., Split, 2010., str. 27-42.
- Burić, Tonči, „*Arheološka topografija otoka Drvenika i Ploča*“, 2017.
- Cambi, Nenad, „*Antika*“, Zagreb 2002.
- Carandini, A., & Rossella Filippi, M., „*Settefinestre: una villa schiavistica nell'Etruria romana. 2: La villa nelle sue parti.*“ Modena: Panini. 1985.

Carlsen, Jesper, „*Land use in Roman Empire*“, Rim, 1994.

Ćus- Rukonić, Jasminka, „*Antički plovidbeni putevi i luke na cresko-lošinjskom otočju*“, u: *Histria Antiqua* 21, 2012.

Čaušević-Bully, Morana, „*Njivice – Poje*“, Hrvatski arheološki godišnjak, (2006.), 3. Enciklopedija likovnih umjetnosti, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1966.

Fisković C., „*Lastovski spomenici*“, PPUD vol 16, Split 1966.

Fisković, Igor, „*Bilješke o starokršćanskim i ranosrednjovjekovnim spomenicima na otoku Šipanu.*“ PPUD 18. Split 1970.

Fisković, Igor, „*Jesu li polače na Mljetu bile sijelo vladara Dalmacije?*“, u: Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu 15-16, Zagreb, 1999., str.61-82.

Glicksman, Kristina, „*Internal and external trade in Roman province of Dalmatia*“ u: *Opuscvla archaeologica* 29, Zagreb, 2005., str. 189-230.

Grimal P., „*Rimska civilizacija*“, Beograd 1968.

Hebib, Mirza, „*Položaj i značaj otoka Mljeta u razdoblju rimske uprave*“, u: Godišnjak Udruženja BATHINVS “Acta Illyrica” 2, 2018., str. 41-60.

Imamović Mersiha, Omerčević Bego, „*Refleksije rimske vladavine na kulturno-političke, prirodne i kulturne tokove; Historijska misao*“, u: Časopis Društva historičara TK i odsjeka za historiju Filozofskom Univerziteta u Tuzli, 2017., str. 33-67.

Janson H.W, Janson A. „*Povijest umjetnosti*“, Stanek, Varaždin 2003.

Jeličić- Radonić Jasna, „*Antičko naselje u Ublima*“, Izdanje HAD 20, Split 2001., 27-42.

Jelinčić, Kristina, „*Rustična vila na Bunjama kod Novog sela na otoku Braču*“, 2005.

Jelinčić- Vučković Kristina, Botte Emmanuel, „*Arheološko istraživanje na lokalitetu Novo Selo Bunje na otoku Braču 2017.*“, u: Godišnjak Instituta za arheologiju 16., 2018.

Jurkić V., „*Građevinski kontinuitet rimskih gospodarskih vila na zapadnoj Istri od antike do bizantskog doba.*“ *Histria Historica* 4/2 Pula 1981.

Jurković, Miljenko, „*Kaštelina na otoku Rabu- od rimske vile do rano bizantske utvrde*“, u: *Rabski zbornik* II., Rab, 2012.

Jurković M., Turković T., „*Kaštelina – vila obitelji Bebija*“, u: *Ars Adriatica* 9/2019., Časopis odjela za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zadru

Kilić Matić, Ana, „*Prilog proučavanju tehnika i struktura granje rimskih vila rustika na obali rimske provincije Dalmacije*“, *Opuscvla archaeologica*, Arheološki zavod Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 2004., str. 91-109.

Kirigin Branko, Schrunck Ivančića, Begović Vlasta, Petrić Marinko, Ugarković Marina, „Istraživanje rimske vile u Solinama na otoku Sv. Klement (Hvar)“, u: Annales Instituti Archaeologici VI., 2010., str. 53-59.

Konestra A., et al., „Tipologija i organizacija otočnih naselja Raba kroz dijakronijski pristup“, Ann. Inst. Archeol. XVI/202., str. 229-144.

Kovačić, Vanja, „Mirje – kasnoantički cenobij na Malom brigu iznad Postira“, 2010.

Kovačić, Vanja, „Kasnoantička vila s portirkom na Mirju kod Postira“, u: Klesarstvo i graditeljstvo 21, 2010., str. 25-37.

Kozličić, Mithad, „Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku“, Split, 1990.

Kulušić, Sven, „Naseljenost i vrednovanje kornatskih otoka od drevnih vremena do danas“, Hvarski geografski glasnik 62, 2000., str. 43-65.

Lafon X., „Villa Maritima“, Rim 2001.,

Lauter H., „Hellenistische Vorläufer der römischen Villa.“ In The Roman Villa, Villa Urbana: First Williams Symposium on Classical Architecture held at the University of Pennsylvania, Philadelphia, April 21–22, 1990. University Museum Monograph 101, Symposium Series 9, ed. A. Frazer, 21–28. Philadelphia 1998.,

Lipovac Vrkljan Goranka, Šiljeg Bartul, „Prilog antičkoj topografiji Raba“, u: Senjski zbornik 39, Gradski muzej Senj i senjsko muzejsko društvo, 2012.

Magaš, Damir, „Prilog geografskim istraživanjima u Zadarskoj regiji“, Radovi Zavoda JAZU, sv.17-18, Zadar, 1981.

Magaš, Damir, „Geografske posebnosti razvitka malih hrvatskih otoka“, 2008.

Magaš Damir, Faričić Josip, Surić Maša, „Elafitsko otočje: Fizičko geografska obilježja u funkciji društveno-gospodarskog razvitka“, Zadar 2001., str. 31-55.

Maldini S. „Enciklopedija arhitekture: arhitektura, urbanizam, dizajn“. Integraf, Beograd 2004.

Matijašić R. „Roman rural architecture in the Territory of Colonia Iulia Pola“, American Journal of Archeology. Vol 86. No.1. 1982.

Matijašić R., „Ageri antičkih kolonija Pola i Parentium i njihova naseljenost od I. do III. stoljeća“, Latina et Graecia, Knjiga VI, Zagreb 1988.

Muller Werner, Vogel Gunther, „Atlas arhitektura I.“ 199

Nestorović B. „Arhitektura starog veka“. Naučna knjiga, Begorad 1974.

Novak G., „Arheološka istraživanja na otocima Korčuli i Hvaru u 1951. i 1952. godini,“ Ljetopis JAZU ,1951./1952. knjiga 92., Zagreb 1954

Oreb F., „Pregled arheoloških lokaliteta i nalaza na području Vele Luke i neke mogućnosti istraživanja i prezentacije.“ Zbornik otoka Korčule 2, Zagreb 1972.,

- Popović, Sara, „Konzervatorska podloga kulturnog krajolika starigradsko polje“, 2015.
- Percival, James, „*The Roman Villa, an Historical introduction*“, 1976.
- Reutti F., „*Villa*“ in: *Reallexikon der germani-schen Altertumskunde*, Bd. 32, Berlin 2006.
- Richmond I., „*The Plans of Roman Villas in Britain*,” u: *The Roman Villa in Britain*, ed. A. L. F. Rivet, Routledge & Kagan Paul, London, 1969.
- Rostovtzeff M., „*Društvena i ekonomska povijest Rimskog Carstva*.“ Drugo izdanje, prerađeno P.M.Fraserom, Oxford, 1957.
- Rothe U., „*The Roman Villa*“, Cambridge University Press, 2018.
- Skupina autora, „*Povijest, 5. knjiga – Kasno Rimsko Carstvo i rani srednji vijek*“, str. 261.-270.
- Suić, Mate, „*Zadarski otoci u antici*“, Zbornik zadarsko otočje, 1974.
- Suić Mate, „*Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj jadranskoj obali*“, Zbornik instituta za historijske nauke u Zadru, 1995., str. 1-31.
- Suić, Mate, „*Antički grad na istočnom Jadranu*“, Zagreb 2003.
- Swoboda E., „*Romische und romanische palaste*“, 1919.
- Šitina, Ana, „*Spomenici povijesnog graditeljstva na šibenskim otocima*“, u: *Toponimija šibenskog otočja, Onomastic Adriatica*, Zadar, 2016.
- Škegro, Ante, „*Gospodarstvo rimske provincije Dalmacije*“, Zagreb, 1999.
- Tomičić, Ž., „*Arheološka svjedočanstva o rano bizantskom vojnom graditeljstvu na sjevernojadranskim otocima*“, Prilozi 5-6, 1988./1989., str. 29-53.
- Tudor, Ambroz, „*Ladanjska gradnja i formiranje agrarnog krajolika- primjeri zapadnog dijela otoka Hvara*“, 2004.
- Turković, Tin, „*Late antique in Polače bay (Mljet)- tetrarchial palace?*“, *Hortus atrium medievalium* 17, 2011., 211-233.
- Turković Tin, Zeman Maja, „*Prilog poznavanju kasnoantičkih vila s područja provincije Dalmacije - slučaj vile u Strupniću kraj Livna*“, *Arc Adriatica* 1, 2011.
- Vitruvius „*Deset knjiga o arhitekturi*“, Zagreb, Golden marketing 1999.
- Vodička Miholjek, Kristina, „*Arheološki lokalitet Poje - antička vila u Njivicama na otoku Krku*“, *Istraživanja na otocima: znanstveni skup, Lošinj, 1.-4. listopada 2012, Serija: Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, vol. 30, Zagreb, 2015., 57-85.
- Wilson A.I. „*Villas, horticulture and irrigation infrastructure in the Tiber Valley*“, 2008., str. 480.
- Zaninović, Marin, „*Neki premjeri smještaja antičkih gospodarskih zgrada u obalno-otočkom području Dalmacije*“, u: *Arheološki radovi i rasprave IV/V*, Zagreb, 1967., str. 357-372.

Zaninović, Martin, „*The economy of Roman Dalmatia*“, ANRW II.6, Berlin-NY 1977., str.7-84

Zaninović, Marin, „*Villae Rusticae u pejzažu otoka i obale antičke Dalmacije*“, *Histria Antiqua* I., Pula 1995., str. 86-96.

Zaninović, Marin, „*Antičke podjele zemljišta na Korčuli i Pelješcu*“, Izdanje HAD 20, 2001., str. 147-160.

Zaninović, Marin, „*Rimska villa rustica na Kupinoviku kraj dola*“, u: *Prilozi povijesti otoka Hvara*, vol. VIII., br.1, 1987., str. 91-96.

Zeman, Maja, „*Elafitsko otočje u antici i kasnoj antici*“, u: *Spomenici otoka Lopuda od Antike do srednjeg vijeka*, 2017., str. 11-34.

